

**НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ПУБЛІЧНОГО ПРАВА**

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА**

Збірник наукових праць

Збірник засновано у 2015 році

Випуск 1, 2015

Київ • 2015

НАУКОВИЙ ВІСНИК ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Збірник наукових праць
Випуск 1, 2015
Виходить 6 разів на рік

Збірник заснований у вересні 2015 року.
Засновник: Науково-дослідний інститут публічного права.
Свідectво про державну реєстрацію – серія KB № 21525-11425 Р від 08.09.2015.
Ухвалено до друку та поширення через мережу Internet
вченою радою Науково-дослідного інституту публічного права
(протокол № 3 від 16.09.2015 р.).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Галуцько В.В. – доктор юридичних наук, професор (головний редактор); **Биргеу М.М.** – доктор юридичних наук, професор (Республіка Молдова); **Бобрик В.І.** – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник; **Гаруст Ю.В.** – доктор юридичних наук, доцент; **Гиренко І.В.** – кандидат юридичних наук, доцент; **Діхтієвський П.В.** – доктор юридичних наук, професор; **Дрозд О.Ю.** – кандидат юридичних наук, доцент; **Іншин М.І.** – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України; **Карел Марек** – доктор права, кандидат юридичних наук, професор (Чеська Республіка); **Короед С.О.** – доктор юридичних наук; **Курило В.І.** – доктор юридичних наук, професор, академік АН ВО України; **Лошицький М.В.** – доктор юридичних наук, професор; **Мурашин О.Г.** – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України; **Овчарук С.С.** – кандидат юридичних наук, доцент; **Світличний О.П.** – доктор юридичних наук, професор.

Редакційна колегія не завжди поділяє позицію автора.
За точність викладеного матеріалу відповідальність покладається на авторів.

Н 34 Науковий вісник публічного та приватного права : Збірник наукових праць.
Випуск 1. – К. : Науково-дослідний інститут публічного права, 2015. – 122 с.

У збірнику висвітлюються актуальні питання теорії та історії публічного адміністрування, адміністративного, конституційного, цивільного, трудового, екологічного, кримінального і кримінально-процесуального права.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів і студентів, усіх, хто цікавиться проблемами публічного та приватного права.

Адреса редакції:
Науково-дослідний інститут публічного права
03118, м. Київ, вул. Козацька, 116, к. 206, тел. (044) 228-10-31
www.nvppp.in.ua

ISSN 2735-4157

© Науково-дослідний інститут публічного права, 2015

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО

УДК 347.4

АКСЮТІНА А.В.

**ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРОВЕДЕННЯ
КЛАСИФІКАЦІЇ ПРОДЮСЕРСЬКИХ ДОГОВОРІВ**

У статті проведено класифікацію продюсерських договорів. Запропоновано до головних критеріїв поділу продюсерських договорів віднести такі: види правовідносин із використання прав інтелектуальної власності на твір, які регулюються цим договором; умови про надання права на використання твору; ознаки готовності твору; характер відносин між сторонами. З урахуванням проведеного класифікаційного поділу висвітлено деякі особливості правової природи досліджуваних договорів, запропоновано напрями вдосконалення цивільно-правового регулювання договірних відносин у цій сфері.

Ключові слова: *продюсерський договір, авторське право, класифікація.*

В статье проведена классификация продюсерских договоров. Предложены следующие главные критерии разделения продюсерских договоров: виды правоотношений по использованию прав интеллектуальной собственности на произведение, которые регулируются этим договором; условия о предоставлении права на использование произведения; признаки готовности произведения; характер отношений между сторонами. С учетом проведенного классификационного разделения освещены некоторые особенности правовой природы исследуемых договоров, предложены направления совершенствования гражданско-правового регулирования договорных отношений в этой сфере.

Ключевые слова: *продюсерский договор, авторское право, классификация.*

The article concerns to the classification of producer's contract. Invited to the main separation criteria producer contracts include: types of relationships on the use of intellectual property rights at work, which are regulated by the treaty; conditions for granting the right to use the work; signs of readiness to work; nature of the relationship between the parties. Given the division conducted a classification highlights some peculiarities of the legal nature of contracts studied and proposed directions for improvement of civil– legal regulation of contractual relations in this area.

Key words: *producer contracts, copyright, classification.*

Вступ. Продюсерський договір як особливий вид цивільно-правових, зокрема авторських, договорів досі викликає багато спорів щодо визначення його поняття, видів, форми, змісту, класифікації. Класифікація в правовій науці є необхідним прийомом комплексного підходу до дослідження. Вона дозволяє підійти до досліджуваного явища як до системного утворення, виявити характерні особливості системи й розкрити їх взаємозв'язки з іншими елементами. Саме тому проведення класифікації продюсерських договорів допоможе глибше зрозуміти сутність продю-

серської діяльності, правову природу продюсерських договорів, систематизувати доктринальні уявлення щодо правової регламентації цих договірних відносин. Крім того, теоретична класифікація видів авторських договорів і з'ясування їх характерних рис і відмінностей має важливе значення для нормативного регламентування договірних відносин в авторському праві.

Зазначимо, що не існує загальноприйнятої класифікації авторських договорів [8, с. 143]. Головною проблемою класифікації й визначення видів продюсерських договорів є специфічність об'єкта цих договорів. Об'єктом цього виду договорів є результат творчої діяльності людини, що являє собою річ нематеріальну, тобто річ, яка може існувати в безлічі примірників і, як наслідок, належати необмеженому колу осіб. Автором об'єкта інтелектуальної власності або власником суміжних прав на нього може бути лише людина, яка на свій твір має не тільки майнові, а й особисті немайнові права. Продюсер як автор (власник суміжних прав) має майновий, фінансовий інтерес від укладання цього правочину. Наведені факти зумовлюють необхідність виокремлення низки класифікацій продюсерських договорів та значною мірою визначають актуальність обраної теми дослідження.

Стан дослідження. Проблеми продюсерського договору та певних критеріїв їх класифікації досліджувалися в працях таких учених-правників, як Б.С. Антимонов, О.В. Дзера, Р.О. Динисов, О.С. Калмиков, Н.В. Кротова, Ю.Ю. Нерода, О.А. Підпригора, О.О. Підпригора, М.М. Поплавський, О.П. Сергєєв, К.А. Флейшціц, Я.М. Шевченко, Г.Ф. Шершеневич, С.К. Юрченко та інші. Проте й дотепер належна класифікація продюсерських договорів у сучасній теорії цивільного права відсутня. З огляду на це метою статті є проведення класифікації продюсерських договорів за різними підставами й визначення їх особливостей із метою вдосконалення цивільно-правового регулювання договірних відносин у сфері інтелектуальної власності.

Результати дослідження. Проблеми, що пов'язані з класифікацією договорів, належать до давніх проблем цивілістичної науки. Загальні ознаки, притаманні продюсерським договорам як різновиду цивільно-правових договорів (зокрема, збіг волі й волевиявлення, правомірність дії, дотримання принципів допустимості та свободи договору тощо), не виключають можливості їхньої класифікації, що дозволяє вирішувати низку важливих завдань. У загальному сенсі виявлення спільних типових рис договорів і відмінностей між ними полегшує для суб'єктів правильний вибір виду договору, забезпечує його відповідність змісту діяльності, що регулюється, створює можливість на науковій основі систематизувати законодавство про договори, підвищувати узгодженість нормативних актів. Відповідно до різних підстав класифікації договори можна поділяти на різні види.

Визначаючи й аналізуючи поняття та зміст продюсерського договору, Ю.Ю. Нерода виокремила такі класифікуючі його характеристики, зазначивши, що продюсерський договір є змішаним (зберігає елементи кількох договорів, у тому числі частково і договору про надання послуг, і авторського договору), непоіменованим, двостороннім, консенсуальним, у більшості випадків він є оплатним, алеаторним, взаємозобов'язуючим (взаємним), фідучіарним (довірчим); найчастіше продюсерський договір укладається на невизначений строк, хоча він може бути й строковим (укладеним на певний строк або до настання певного результату) [9]. Проте вважаємо, що зазначені ознаки класифікації є неповними.

За загальною теорією права класифікація будь-якого поняття припускає його поділ, який може бути зроблено двома способами: 1) дихотомія, за допомогою якої, використовуючи послідовно визначену підставу (критерій), поняття поділяють на дві групи, одну з яких характеризує наявність цієї підстави, а іншу – її відсутність; 2) за допомогою визначених підстав створюється необмежене число груп, у кожній із яких зазначені підстави відповідним чином індивідуалізуються. При цьому дихотомія стосовно договорів має двояке значення. Відповідний поділ допомагає виявити головні особливості окремих договорів і водночас шляхи формування нових договорів [1, с. 383].

Спосіб дихотомії, як правило, використовується під час поділу договорів:

- залежно від розподілу обов'язків між сторонами (односторонні та двосторонні);
- залежно від наявності зустрічного задоволення (оплатні й безоплатні);
- залежно від моменту виникнення договору (реальні й консенсуальні).

Згадані критерії класифікації (крім першого) застосовуються під час визначення й поділу правочинів, а оскільки договір є різновидом останніх, то поділ договорів, зокрема й продюсерських, на окремі групи проводиться за тими самими критеріями. Водночас необхідно врахувати, що продюсерська діяльність має специфічні ознаки, які викликають також специфічність додаткової класифікації видів продюсерських договорів.

Так, окрім вказаних вище загальних способів поділу, практичне значення для визначення правового режиму відповідних договорів мають також інші способи поділу, які здійснюються за правилами дихотомії.

З урахуванням тієї обставини, що одним з обов'язкових об'єктів, заради якого укладається продюсерський договір, є певний об'єкт інтелектуальної власності – твір, який створюватиметься або використовуватиметься однією зі сторін (автором, виконавцем) під час виконання умов продюсерського договору, важливим аспектом поділу продюсерських договорів є визначення ознак, притаманних саме цьому їх елементу, оскільки цей договір є різновидом авторських договорів. До цих ознак варто віднести такі.

За ознаками готовності твору продюсерські договори можуть поділятися на:

- договори з готовим твором;
- договори на замовлення створення твору.

Аналізуючи класифікацію продюсерських договорів за вказаними ознаками, варто зазначити, що чинне законодавство України та законодавство інших країн по-різному регулюють сутність цих договорів.

Так, згідно із ч. 6 ст. 33 Закону України «Про авторське право і суміжні права» за авторським договором замовлення автор зобов'язується створити в майбутньому твір відповідно до умов цього договору й передати його замовнику [10]. Однак таке визначення договору замовлення є недосконалим, оскільки його зміст передбачає обов'язок автора передати замовникові твір, який він створить у майбутньому. Водночас прагненням будь-якого замовника є отримання саме майнових прав на створений у майбутньому твір, а не право власності на його примірник, як можна зрозуміти зі змісту наведеного вище визначення. З урахуванням цього вважаємо за доцільне внести зміни до ч. 6 ст. 33 Закону України «Про авторське право і суміжні права», зокрема замінити поняття «твір» на поняття «майнові права на твір» у визначенні поняття авторського договору замовлення.

У Законі Російської Федерації «Про авторське право і суміжні права» відносини, що виникають із договору замовлення, регулюються окремою статтею [7, с. 45], яка дає чітке уявлення про договір замовлення та законодавчо впорядковує регулювання відносин, що виникають із цього договору.

Проте російське законодавство також містить норми про неможливість передачі майнових прав на використання творів, які автор може створити в майбутньому [4]. Принцип неможливості передачі майнових прав на нестворений об'єкт інтелектуальної власності закріплений і в Цивільному кодексі Республіки Білорусь [3].

Вважаємо, що таким чином законодавці сусідніх держав істотно обмежують можливість продюсерів щодо прогнозування й фактичного отримання майнових прав на певні твори, необхідні для реалізації певних творчих проектів, у майбутньому під час укладення договорів з авторами та виконавцями творів, а також підвищують фінансові ризики перших.

У законодавстві Франції договір замовлення, предметом якого є не передача (відчуження) прав на використання твору, а створення твору, спеціально не врегульовується, проте створення творів, які охороняються авторським правом, може проходити в межах договорів про надання права використання. Якщо сторони укладають договір замовлення, то такі договірні відносини фактично є можливими, проте точка зору, що склалася у французькій юридичній літературі, не дозволяє поширити на них дії норм про право на відкликання твору та право на внесення змін у твір. Якщо автор реалізує два останні повноваження, замовник має право розірвати договір в односторонньому порядку й вимагати при цьому відшкодування шкоди [11, с. 250].

Вважаємо, що французький законодавець також істотно обмежив автора, користувачів і продюсерів рамками закону.

Ще однією ознакою класифікації продюсерських договорів є види правовідносин із використання прав інтелектуальної власності на твір, які регулюються цим договором, зокрема:

- договори про надання права на використання твору;
- договори про передачу (відчуження) майнових прав на твір.

Чинне законодавство України передбачає два види авторського договору: про передачу виключного права на використання твору та про передачу невиключного права на використання твору. Водночас В.А. Дозорцев вважає, що правовласник має право передати за договором належне йому право на використання або надати належне йому право використання в обмеженому обсязі іншій особі (видати ліцензію) [6, с. 23–25]. Тобто об'єктом передачі є не виключні або невиключні права, а обсяг майнових авторських прав, що підлягають передачі чи наданню.

Продюсер, укладаючи продюсерський договір з автором (виконавцем), може отримати майнові права на твір або на умовах користування, або ж у власність. У першому випадку продюсерський договір буде містити ліцензійні умови щодо користування твором (щодо строків, території, способів використання, кола осіб тощо), у другому випадку це будуть істотні умови щодо надання майнових прав у власність. У першому випадку предметом передачі буде дозвіл на використання твору, у другому – право.

Водночас продюсерські договори з умовою про надання права на використання твору можна поділити на:

- договори зі створенням похідного твору – складне використання (переклад твору, аранжування твору, переробка твору тощо);
- договори без створення похідного твору – просте використання.

Залежно від характеру відносин між сторонами продюсерські договори можна поділити на:

- договори з роботодавцем на створення службового твору;
- договори з іншими особами.

Так, твори авторського права й суміжних прав можуть створюватися автором (виконавцем) під час виконання ним службових обов'язків, що виникають з умов трудового договору або прямо передбачені службовими обов'язками. Такі твори, відповідно до ст. 1 Закону України «Про авторське право та суміжні права», набувають статусу службових творів. Згадані відносини мають місце, наприклад, під час праці зі створення аудіовізуальних кінематографічних творів, що передбачає роботу великої кількості авторів (виконавців). У таких випадках виникає складна багатопланова проблема розмежування авторського права та трудового права, авторських правовідносин і трудових правовідносин, права продюсера, організації, а також права автора на створений твір.

На думку Е.П. Гаврилова, авторське право взагалі не регулює відносини, пов'язані зі створенням творів. Воно регулює лише ті відносини, які виникають у зв'язку з використанням уже створеного твору. І навпаки, трудове право не регулює відносини, які можуть вплинути на обсяг і зміст авторських прав із використання твору [2, с. 67].

Водночас Р.О. Денісова вважає, що авторський договір є підставою для виникнення відносин між автором і роботодавцем із приводу передачі прав на вже створений твір, а договір замовлення як підстава може викликати відносини щодо створення й використання творів, створених позаштатними робітниками, які не пов'язані із замовником трудовим договором [5, с. 56]. Ми також вважаємо, що продюсерський договір може бути підставою і для передачі майнових прав на службовий твір, і для його створення. В останньому випадку продюсерський договір набуває ознак авторського договору замовлення.

Укладання продюсерами продюсерських договорів з авторами (виконавцями) на створення службового твору викликає необхідність для продюсерів, які є роботодавцями, чіткої й однозначної документальної фіксації в письмовій формі конкретних службових обов'язків певного працівника зі створення певних творів або видачі йому службового завдання. Службові обов'язки робітника можуть бути або затверджені посадовою інструкцією, або закріплені в одному з договорів, що укладаються між продюсером та автором (виконавцем).

Проте вищенаведена думка не свідчить про те, що продюсер зобов'язаний укласти такий договір. Протилежне твердження привело б до порушення принципу свободи договору.

За критерієм класифікації продюсерських договорів залежно від особливостей відносин продюсера з іншою стороною договору другим видом є продюсерський договір з іншими особами. До цього виду належать усі інші продюсерські договори, у яких продюсер не є роботодавцем.

Висновки. Таким чином, у результаті проведеного дослідження доцільно зробити такі висновки. Продюсерська діяльність має специфічні ознаки, які зумовлюють і специфічність класифікації видів продюсерських договорів. Так, продюсерські договори можуть поділятися: а) за ознаками готовності твору на договори з готовим твором і договори на замовлення створення твору; б) за видами правовідносин із використання прав інтелектуальної власності на твір, які регулюються цим договором, на договори про надання права на використання твору та договори про передачу (відчуження) майнових прав на твір; в) за умовою про надання права на використання твору на такі: договори зі створенням похідного твору – складне використання (переклад твору, аранжування твору, переробка твору тощо); договори без створення похідного твору – просте використання; г) залежно від характеру відносин між сторонами продюсерські договори можна поділити на договори з роботодавцем на створення службового твору та договори з іншими особами.

Вважаємо за доцільне внести зміни до ч. 6 ст. 33 Закону України «Про авторське право і суміжні права», виклавши її в такій редакції: «За авторським договором замовлення автор зобов'язується створити в майбутньому твір відповідно до умов цього договору й передати майнові права на нього замовнику».

Список використаних джерел:

1. Брагинский М.И. Договорное право : в 2 т. / М.И. Брагинский, В.В. Витрянский. – изд. 3-е, стереотип. – М. : Статут, 2001– . – Кн. 1 : Общие положения. – 2001. – 848 с.
2. Гаврилов Э.П. Советское авторское право. Основные положения. Тенденции развития / Э.П. Гаврилов. – М. : Наука, 1984. – 222 с.
3. Гражданский кодекс Республики Беларусь. Официальное издание. – Минск : Национальный центр правовой информации республики Беларусь, 1999. – 442 с.
4. Гражданский кодекс Российской Федерации от 30 ноября 1993 г. № 51-ФЗ // Российская газета. – 1994. – № 238–239.
5. Денисова Р.О. Право интеллектуальной собственности на произведения науки (авторско-правовой аспект) : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право, семейное право, предпринимательское право, международное частное право» / Р.О. Денисова ; Национальная украинская юридическая академия имени Ярослава Мудрого. – Х., 1999. – 192 с.
6. Дозорцев В.А. Издательский договор и его типы / В.А. Дозорцев // Социалистическая законность. – 1977. – № 2. – С. 23–25.
7. Закон об авторском праве и смежных правах / вступ. ст. Э.С. Гаврилова. – М. : БЕК, 1993. – 95 с.
8. Камышев В.Н. Права авторов литературных произведений / В.Н. Камышев. – М. : Юридическая литература, 1972. – 183 с.
9. Нерода Ю.Ю. Особливості продюсерського договору на прикладі шоу-бізнесу України та Російської Федерації / Ю.Ю. Нерода // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 2. – [Електронне видання]. – Режим доступу : http://www.pap.in.ua/2_2013/Neroda.pdf.
10. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 23 грудня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 13. – Ст. 64.
11. Дюма Р. Литературная и художественная собственность. Авторское право Франции / Р. Дюма. – пер. с фр. – 2-е изд. – М. : Международные отношения, 1993. – 384 с.

УДК 351.713

БАРАНОВА В.О.

КОРЕКЦІЙНІ ПРОГРАМИ ЯК ЗАСІБ ОРГАНІЗАЦІЇ КОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ З ОСОБАМИ, ЯКІ ВЧИНИЛИ НАСИЛЬСТВО В СІМ'Ї

У статті визначено поняття корекційної роботи. Розглянуто питання щодо ефективності її проведення для запобігання насильству в сім'ї та протидії йому. Запропоновано окремі заходи для вирішення проблем протидії насильству в сім'ї.

Ключові слова: корекційна робота, корекційна програма, протидія, насильство, сім'я.

В статье определяется понятие коррекционной работы. Рассматриваются вопросы эффективности ее проведения для предотвращения насилия в семье и противодействия ему. Предлагаются отдельные меры для решения проблем противодействия насилию в семье.

Ключевые слова: коррекционная работа, коррекционная программа, противодействие, насилие, семья.

The article defines the concept of correctional work. The questions of the effectiveness of its implementation in order to prevent and to resist domestic violence are considered. Certain measures for solving the problems of the domestic violence were proposed.

Key words: correctional work, correctional programs, fighting, violence, family.

Вступ. Запобігання насильству в сім'ї є одним із напрямів суспільного розвитку. Він розглядається не лише як соціальна проблема, а насамперед як проблема захисту прав людини, що вимагає розроблення належних засобів його розв'язання, одним із яких є проходження корекційної програми.

Соціальні наслідки сімейного насильства підвищують нестабільність у суспільстві й рівень соціальної незадоволеності населення.

Стан дослідження. Проблематика запобігання насильству в сім'ї та здійснення корекційної роботи з кривдниками недостатньо розроблена в науковій літературі.

У вітчизняній науці розробкою теоретичних і практичних аспектів займалися О.М. Бандурка, Ю.П. Битяк, К.Б. Левченко, О.В. Ковальова, А.Т. Комзюк, О.В. Негодченко, О.В.Тюріна, Н.Б. Шамрук та інші.

Постановка завдання. Мета статті – дослідити питання викорінення насильства в сім'ї в Україні шляхом підвищення обізнаності щодо проблеми та проведення корекційної роботи з особами, які вчинили насильство в сім'ї; створити комплексну модель роботи з особами, які вчиняють насильство в сім'ї.

Результати дослідження. Однією з проблем, що стоять сьогодні перед Україною та світовою спільнотою, є збільшення випадків насильства. Нині суспільно-політична ситуація в нашій державі є надзвичайно складною.

Станом на 1 січня 2015р. на обліку в органах внутрішніх справ перебувало майже 77,6 тис. осіб (71 тис. чоловіків та 6,6 тис. жінок), які вчинили насильство в сім'ї. Поставлено на облік майже 77,7 тис. таких осіб.

© БАРАНОВА В.О. – аспірант юридичного факультету (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

Протягом 2014 р. надійшло 117,9 тис. заяв і повідомлень про вчинені правопорушення та інші події, пов'язані з насильством в сім'ї, за фактами вчинення насильства в сім'ї та невиконання захисного припису складено 95,8 тис. адміністративних протоколів за ст. 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення, з яких 15,6 тис. (16,3%) вчинені повторно. Особам, які скоюють насильство в сім'ї, винесено понад 79 тис. офіційних попереджень; 5,3 тис. осіб, які вчинили насильство в сім'ї, направлено до кризових центрів для проходження корекційної програми [5].

Варто зазначити, що в останні роки кількість звернень із приводу насильства в сім'ї збільшується, що свідчить про підвищення рівня довіри населення до органів, які здійснюють роботу в цьому напрямі, а також про більшу увагу громадян до цього явища [6, с. 28].

Отже, проблема домашнього насильства дуже складна й серйозна. Існує три стратегії боротьби з насильством в сім'ї:

- пряме реагування на проблеми, спричинені насильством у сім'ї;
- зміна цінностей і норм поведінки, властивих членам суспільства й інституціям;
- поліпшення законодавства, впровадження й нагляд за виконанням законодавства.

Протидіяти насильству в сім'ї можна тільки широким спектром напрямів роботи, що повинно мати комплексний характер, орієнтуючись на пошук та інтеграцію зусиль різноманітних державних і недержавних структур [6, с. 28].

Нагальна необхідність створити комплексну модель роботи з агресорами зумовлена передусім потребою в новій, більш ефективній системі реагування на насильство в сім'ї. Нове розуміння принципів ґрунтується на рекомендаціях Європейського Союзу, документах ООН, на передовому міжнародному досвіді з протидії насильству в сім'ї [6, с. 40].

Відповідно до Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» корекційна програма – це програма, спрямована на формування гуманістичних цінностей і ненасильницької моделі поведінки в сім'ї особи, яка вчинила насильство в сім'ї [1]. Ця робота є комплексом соціальних послуг, спрямованих на формування досвіду ненасильницької поведінки, і ґрунтується на відповідальності за свою поведінку та її наслідки, усвідомленні того, що насильство – це порушення прав людини, правопорушення та злочин.

Для впровадження корекційних програм прийнято Наказ Міністерства соціальної політики України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо організації проходження корекційних програм особами, які вчиняють насильство в сім'ї» від 8 травня 2014 р. № 281 [3].

Особа, яка вчинила насильство в сім'ї, у тому числі таке, що містить ознаки злочину, після отримання офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї обов'язково (в усіх випадках) направляється на проходження корекційної програми. Проходження корекційної програми є обов'язковим [1].

Дільничний інспектор міліції (під розписку) видає особі, яка вчинила насильство в сім'ї, направлення на проходження корекційної програми й у триденний строк надсилає до відповідного кризового центру повідомлення про направлення особи на проходження корекційної програми [1; 2].

Особа зобов'язана з'явитися за вказаною в направленні адресою не пізніше вказаної в ньому дати для проходження корекційної програми та пройти її повністю. У разі неявки особи або непроходження нею корекційної програми, центр інформує про це орган внутрішніх справ [1]. Якщо до органу внутрішніх справ надходить інформація щодо невідвідання особою корекційної програми, вони вживають заходи, передбачені ст. 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення [2].

За наявності кризового центру організація проходження корекційних програм покладатиметься на його працівників.

За відсутності такого центру організація проходження корекційних програм належить до компетенції структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій і виконавчих органів місцевих рад із питань попередження насильства в сім'ї [3].

Корекційні програми можуть впроваджувати спеціалісти, які мають вищу освіту за гуманітарними напрямками та пройшли відповідне навчання щодо проведення корекційних програм.

Для висвітлення окремих тем, проведення додаткових тематичних, групових занять можуть залучатися фахові спеціалісти, які не проходили спеціальну підготовку, зокрема представники структурних підрозділів місцевих органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування з питань попередження насильства в сім'ї, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді, служб у справах дітей; органів внутрішніх справ; закладів охорони здоров'я (нарколог, психіатр, психотерапевт, сексолог, сексопатолог, лікарі відповідного профілю тощо), а також психологи, соціальні педагоги, адвокати, представники громадських і благодійних організацій, юристи, служителі церкви й окремі громадяни, які мають відповідну освіту [3].

Після проведення групових тематичних занять може бути передбачено час для індивідуального спілкування з особами, які вчинили насильство в сім'ї, для відповідей на їхні конкретні запитання [3].

Зміст корекційних програм – це педагогічно адаптований соціальний досвід ненасильницької поведінки, що треба засвоїти, вимоги до особи, яка вчинила насильство в сім'ї, якими вона повинна оволодіти під час проходження корекційних програм, що забезпечать припинення й викорінення насильницької поведінки. Особливостями корекційних програм є їх мультидисциплінарний характер. Насильство є багатофакторним явищем, це вимагає узгодженої роботи різних фахівців. Потрібна команда, яка разом працює на досягнення мети, поєднання в змісті виховних, соціально-педагогічних і дидактичних цілей, оскільки цінності й поведінка – це зміст виховання, ненасильницька поведінка як нова модель поведінки – соціальна педагогіка, а навчання їм – дидактика й андрагогіка [7, с. 141].

Ураховуючи призначення корекційних програм, закордонний досвід створення їх та реалізації, сутність і значення поняття соціальної відповідальності як основи регуляції поведінки, можна уточнити зміст корекційних програм з особами, які вчинили насильство в сім'ї [7, с. 142].

Психокорекція працює на зміну ставлення особистості до насильства, досліджує, як психіка кривдника реагує на нього, як воно відображається в різних формах відображення, змінює це ставлення до явища, проте не дає нової моделі поведінки, нових якостей, властивостей, почуттів тощо [7, с. 106].

Соціально-педагогічна корекція передбачає стимулювання прояву позитивних якостей особистості, а не прояву негативних та показує й пропагує в суспільстві, сім'ях нові моделі поведінки: як будувати сімейні стосунки на засадах гендерної рівності, як поважати права членів родини, як налагодити стосунки в сім'ї, оволодіти життєвими вміннями.

Соціально-економічна корекція передбачає розбудову сімейної економіки на засадах гендерної рівності через оволодіння економічними вміннями членами сім'ї, усунення залежності й економічної нерівності, формування економічного мислення та вираженої поведінки, критичного мислення.

Правова корекція передбачає зупинення насильства під впливом передачі знань про відповідальність за насильство й усвідомлення своєї відповідальності за його наслідки для інших членів сім'ї та для самого кривдника.

Соціально-медична корекція вимагає формування відповідального ставлення до свого здоров'я та членів сім'ї, ознайомлення особи, яка вчинила насильство, з інформацією про наслідки насильства; спрямована на всебічний і гармонійний розвиток і здоров'я (фізичне, психічне, соціальне, психологічне) дитини, дорослого (жінки чи чоловіка), на життя сім'ї для усвідомлення своєї поведінки, формування відповідальності за свої вчинки [7, с. 106–107].

Таким чином, залежно від причин насильства виділяємо обов'язкові складові програми. До обов'язкових належать правова, психологічна, соціально-педагогічна. Це пов'язуємо з етапами подолання насильства: припинити, змінити ставлення й замислитися над поведін-

кою, захотіти засвоїти нову, ненасильницьку модель поведінки. Якщо є окремі проблеми, причини насильства, то потрібні варіативні модулі. До варіативних модулів належать соціально-економічний, соціально-медичний. Проходження й перелік модулів для конкретної особи визначає соціальний працівник на основі всебічної діагностики й соціального інспектування сім'ї й особи, яка вчинила насильство в сім'ї [3].

Поведінка людини повинна бути адекватною ситуації, а не виправдовуватися нею. Тому в корекційній роботі необхідно розглядати помилки поведінки, причини проблем із позиції неконтрольованих і не завжди усвідомлених вчинків, які є типовими для певного темпераменту, характеру, сприйняття, відчуттів, мислення тощо. Це дає можливість передбачити поведінку, реакцію інших на свої слова, вчинки, запобігти конфліктам і спрямувати зусилля на розв'язання найбільш актуальних проблем. Корекційна робота передбачає також пошук, організацію самоусвідомлення членами сім'ї ціннісно-мотиваційних орієнтацій, які об'єднують людей у конкретну сім'ю. Це і спільні духовні цінності, і переваги сімейного життя, і любов, і відчуття захищеності, і можливість реалізувати себе як батька, матір, чоловіка, дружину [7, с. 155].

Таким чином, корекційна робота з дорослими особами, які вчинили насильство в сім'ї, має особливості та є складною проблемою різних педагогічних наук і соціальної роботи. Її реалізація має ґрунтуватися на таких підходах: системний, гуманістичної психології, цілісний, інтегративний, особистісно-орієнтований, компетентнісний, які визначають принципи, зміст, методи й форми роботи. Основними методами навчання є лекція, обмін запитаннями, рольові ігри, кейси, дискусії, самостійна робота, індивідуальні консультації. Основними формами реалізації цих методів є семінар, круглий стіл, практичні заняття, тренінг [7, с. 160].

Планування корекційної програми спрямовується на визначення необхідних тем цієї програми й індивідуальний план її учасника [3].

Корекційна програма передбачає проходження особами, які вчинили насильство в сім'ї, курсу занять загальним обсягом 56–58 годин [3].

Висновки. По-перше, система профілактичних заходів (у тому числі корекція агресивної та жорстокої поведінки кривдника) забезпечує зниження рівня насильства й захист інтересів особи, а отже, інтересів громади в такий спосіб:

- запобігає проявам жорстокості, усуваючи їх імовірні причини й обставини, що можуть спонукати агресорів чинити протиправні дії (проактивний підхід);
- передбачає активну участь громади в підтримці осіб, що потерпають від насильства;
- створює умови для того, щоб члени громади взяли на себе відповідальність за власні вчинки.

По-друге, модель протидії насильницькій поведінці в родині враховує особливості психічного та фізичного стану людини.

По-третє, корекційні програми ґрунтуються на засадах поваги до суспільних цінностей та орієнтовані на формування в дітей та дорослих (у тому числі кривдників) шанобливого ставлення до загальнолюдських моральних цінностей, поваги до особистості, гендерних, етнічних, культурних та інших відмінностей [5, с. 40].

Соціальні заходи, спрямовані безпосередньо на агресорів, мають на меті проведення відповідних запобіжних або каральних заходів, реалізацію програм психологічної корекції, переорієнтацію поведінки агресора в бік поваги до особистості інших членів сім'ї, людської гідності як такої та загальнолюдських цінностей. Обов'язковою умовою ефективної корекції поведінки агресора є робота з постраждалими, їхня реабілітація й інтеграція в громаду. Для цього залучаються ресурси громади та створюється середовище підтримки й супроводу за участі фахівців центрів соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді, служби в справах дітей, кризового центру, громадських організацій тощо [5, с. 40].

Для посилення запобігання насильству в сім'ї, враховуючи низький рівень відвідування корекційних програм, доцільно посилювати впровадження корекційних програм у всіх регіонах країни, удосконалювати роботу фахівців у сім'ях для попередження, виявлення та протидії насильства в сім'ї.

Із законодавчої точки зору важливо, щоб направлення на проходження корекційних програм здійснювалося в судовому порядку, а не працівниками органів внутрішніх справ.

Список використаних джерел:

1. Про попередження насильства в сім'ї : Закон України від 15 листопада 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2789-14>.
2. Про затвердження Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі МВС України : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 11 листопада 2010 р. № 550 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1219-10>.
3. Методичні рекомендації щодо організації проходження корекційних програм особами, які вчиняють насильство в сім'ї : Наказ Міністерства соціальної політики України 8 травня 2014 р. № 281 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article;jsessionid=31BEAFCBC487260E4DB7966B59A2F3F4.app1?art_id=177888&cat_id=177830.
4. Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї : Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства внутрішніх справ України від 7 вересня 2009 р. № 3131/386 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0399-04>.
5. Аналітична довідка про організаційні та практичні заходи щодо профілактики злочинності, ужиті у 2014 році дільничними інспекторами міліції УДІМ ДГБ МВС України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.naiau.kiev.ua/pf/files/naukovi_zaxodu_zbirm_gendern-determin.pdf.
6. Методичний посібник для фахівців, які впроваджують корекційні програми для осіб, які вчинили насильство в сім'ї / укл. : Г.Ю. Мустафаєв, І.І. Довгаль. – К. : Б. в., 2011. – 192 с.
7. Соціальна і корекційна робота з особами, які вчинили насильство в сім'ї : [навчально-методичний посібник] : у 2 т. / за заг. ред. О.М. Бандурки, К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної. – К. : Україна, 2011– . – Т. 1. – 2011. – 171 с.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ СТРУКТУРИ ЦИВІЛІСТИЧНОГО СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ

У статті досліджується питання співвідношення понять процесуальної форми, виду судочинства, провадження, правил і порядку в межах цивільного й господарського судочинства як окремо, так і в межах усього правосуддя. Виявляються неточності в законодавчих формулюваннях цих юридичних категорій та виробляється єдиний науковий підхід у розумінні цих понять. Обґрунтовується висновок, що цивільне й господарське судочинство є самостійними порядками здійснення правосуддя, тому для їх розмежування правильним буде застосування терміна «порядок». Також обґрунтовується, що поділ цивільного судочинства на види (на окремі провадження) зумовлюється матеріально-правовою природою справ і процедурними особливостями їх розгляду, що вказує на спеціальні «правила» розгляду певних категорій справ у межах єдиного цивільного судочинства.

Ключові слова: правосуддя, процесуальна форма, цивільне й господарське судочинство, вид судочинства, провадження, порядок, правила, термінологія, уніфікація.

В статье исследуется вопрос соотношения понятий процессуальной формы, вида судопроизводства, производства, правил и порядка в пределах гражданского и хозяйственного судопроизводства как отдельно, так и в пределах всего правосудия. Выявляются неточности в законодательных формулировках этих юридических категорий и вырабатывается единственный научный подход в понимании этих понятий. Обосновывается вывод, что гражданское и хозяйственное судопроизводство являются самостоятельными порядками осуществления правосудия, поэтому для их разграничения правильным будет применение термина «порядок». Также обосновывается, что разделение гражданского судопроизводства на виды (на отдельные производства) обуславливается материально-правовой природой дел и процедурными особенностями их рассмотрения, что указывает на специальные «правила» рассмотрения определенных категорий дел в рамках единого гражданского судопроизводства.

Ключевые слова: правосудие, процессуальная форма, гражданское и хозяйственное судопроизводство, вид судопроизводства, производство, порядок, правила, терминология, унификация.

The article investigate the question of the relation of concepts procedural form, the type of procedure, rules and procedures within the civil and commercial litigation in particular, as well as within the entire justice system in general. Are identified an inaccuracy's in the legal formulations of these legal categories and produced the only scientific approach to understanding these concepts. Article substantiates a conclusion that the civil and commercial proceedings are independent procedures for justice and for their differentiation will be the use of the term "order". Also, is substantiated that the division of civil proceedings for the types (for individual production) due to the substantive nature of cases and procedural the peculiarities of their consideration, which indicates that special "rules" of consideration certain categories of cases in a single civil proceedings.

Key words: justice, procedural form, civil and commercial litigation, type of proceedings, proceeding, procedure, rules, terminology, unification.

Вступ. Будь-які фундаментальні наукові дослідження мають починатись із визначення понятійно-категоріального апарату, який застосовується в тій чи іншій галузі знань. Необхідність у таких дослідженнях має також наука цивільного процесуального права, адже без чіткого визначення основних понять і категорій, розуміння змісту основних процесуальних інститутів неможливо вести мову про оптимізацію цивільного процесуального регулювання, уніфікацію процесуального законодавства, створення загальних стандартів відправлення правосуддя. А це вимагає, як слушно зауважує С.С. Бичкова, узгодження з внутрішньою смисловою єдністю та процесуальною термінологією [1, с. 105].

Зазначена мета досягається за допомогою теоретико-методологічних підходів до розуміння змісту окремих процесуальних понять. Питання уніфікації процесуальної термінології вже давно порушуються науковцями [2, с. 141]. Однак останнім часом ці проблеми набувають усе більшої актуальності у зв'язку з існуванням в Україні трьох процесуальних кодексів (Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПКУ), Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАСУ), Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПКУ)), які фактично становлять єдине цивілістичне судочинство, а тому вчені-процесуалісти будь-яким чином намагаються обґрунтувати необхідність уніфікації наявної в цих кодексах процесуальної термінології. Проте увага науковців зосереджується переважно на окремих процесуальних інститутах, таких як «відкриття провадження» (згідно із ЦПКУ і ГПКУ) та «порушення справи» (згідно з ГПКУ), «забезпечення доказів» (згідно із ЦПКУ й КАСУ) та «запобіжні заходи» (згідно з ГПКУ), «провадження в справі до судового розгляду» (згідно із ЦПКУ), «підготовче провадження» (згідно з КАСУ) та «підготовка матеріалів до розгляду в першій інстанції» (згідно з ГПКУ) тощо. Водночас усі зазначені процесуальні інститути є складовими нормами відповідних видів судочинства, їх правил і порядків проваджень. І саме ці головні, первісні процесуальні категорії – «вид і порядок судочинства» та «правила провадження» – не мають єдності законодавчого й наукового розуміння, адже законодавець застосовує терміни «порядок» та «правила» як щодо поняття судочинства, так і щодо поняття провадження, яке є складовим відповідного виду судочинства. Тому дослідження цих аспектів має стати основою створення теоретико-методологічного підґрунтя уніфікації термінології окремих процесуальних інститутів і галузей процесуального права.

Питання цивільного процесуального регулювання, його оптимізації й уніфікації, уніфікації процесуальної термінології, удосконалення цивільної процесуальної форми в цілому тією чи іншою мірою розглядали українські та російські вчені, які досліджували теоретичні питання цивільного процесу (наприклад, О.А. Беляневич, С.С. Бичкова, С.В. Васильєв, М.А. Вікут, К.В. Гусаров, В.М. Жуйков, В.В. Комаров, В.М. Кравчук, С.А. Курочкин, Н.А. Рассахатська, І.В. Решетнікова, Т.В. Сахнова, В.І. Тертишников, Г.П. Тимченко, М.К. Треушников, С.Я. Фурса, А.В. Цихоцький, Н.А. Чечіна, М.І. Штефан, М.С. Шакарян, В.В. Ярков та інші). Водночас у юридичній літературі без чіткої відповіді залишається теоретичне питання співвідношення понять процесуальної форми, виду судочинства, провадження, правил і порядку в межах цивільного й господарського судочинства, а також у межах усього правосуддя в цілому, адже наведені терміни позначають різні за змістом і функціями процесуальні явища, тому їх отождолення чи неправильне розуміння призводить до порушення цілісності цивільної процесуальної форми, зумовлює невизначеність наукової термінології.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження співвідношення зазначених процесуальних категорій, виявлення неточності в законодавчих формулюваннях та вироблення єдиного наукового підходу в розумінні цих понять.

Результати дослідження. Порушена нами проблема має законодавче підґрунтя. Зокрема, у частині 1 статті 15 ЦПКУ законодавець застосовує щодо поняття цивільного судочинства термін «порядок», зазначаючи: «Суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи щодо <...>». У частині 1 статті 3 ЦПКУ також вживається термін «порядок» щодо цього кодексу, де зазначається: «Кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду <...>». Водночас у пункті 3 частини 1 статті 15 ЦПКУ законодавець поняття судочинства позначає терміном «правила», проголошуючи «крім випадків,

коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого судочинства». У частині 2 статті 15 ЦПКУ щодо поняття цивільного судочинства також застосовується поняття «правила»: «Законом може бути передбачено розгляд інших справ за правилами цивільного судочинства». Термін «правила» вживається також в інших статтях ЦПКУ щодо видів судочинства (наприклад, у статті 16 ЦПКУ).

Поряд із застосуванням в окремих нормах терміна «порядок» для позначення виду судочинства (цивільного чи іншого виду судочинства) ЦПКУ застосовує термін «порядок» щодо видів провадження, зазначаючи в частині 3 статті 15: «Суди розглядають справи, визначені у частині першій цієї статті, у порядку позовного, наказного та окремого провадження».

Водночас інші статті ЦПКУ термін «порядок» застосовують, коли необхідно зробити посилання, яким законом або нормою закону регулюється відповідний механізм чи відповідні процесуальні дії.

ГПКУ також застосовує термін «порядок» щодо видів провадження в межах господарського судочинства, зазначаючи в статті 4-1: «Господарські суди вирішують господарські спори в порядку позовного провадження, передбаченому цим Кодексом. Господарські суди розглядають справи про банкрутство в порядку провадження, передбаченому цим Кодексом, з урахуванням особливостей, встановлених Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом». Хоча ця норма має назву «Форми судового процесу», вона стосується саме проваджень.

Водночас термін «правила» вживається в ГПКУ для позначення окремих процесуальних інститутів. Наприклад, у статті 17 ГПКУ проголошено: «Справа, прийнята господарським судом до свого провадження з додержанням правил підсудності <...>». У статті 42 ГПКУ вказується: «Висновок судового експерта для господарського суду не є обов'язковим та оцінюється господарським судом за правилами, встановленими статтею 43 цього Кодексу». Стаття 60 ГПКУ проголошує: «Подання зустрічного позову провадиться за загальними правилами подання позовів».

Отже, спостерігаємо непослідовність законодавця у використанні термінів «порядок» та «правила», позначення ними в багатьох випадках одних і тих самих процесуальних явищ, що є неприпустимим з огляду на зміст цих юридичних категорій. З'ясування змісту наведених юридичних категорій варто починати зі з'ясування юридичної категорії «цивільна процесуальна форма».

Так, з огляду на аналіз наявних у юридичній літературі визначень процесуальної форми Н.О. Рассахатська дійшла висновку, що процесуальна форма, якщо її змістом є сукупність правил, вимог, умов, у підсумку регулює послідовність здійснення процесуальних дій, виступаючи в такий спосіб процесуальним порядком, регламентом діяльності щодо розгляду й вирішення цивільних (кримінальних) справ [3, с. 137]. На переконання Т.В. Сахнової, процесуальна форма визначає порядок і послідовність здійснення діяльності щодо захисту прав та законних інтересів у суді, є невід'ємною, іманентною ознакою правосуддя [4, с. 59]. С.В. Васильєв зазначає, що цивільна процесуальна форма – це послідовний, визначений нормами цивільного процесуального права порядок розгляду та вирішення цивільної справи, який включає певну систему гарантій [5, с. 24].

Отже, термін «порядок» означає порядок розгляду й вирішення цивільної справи та є цивільною процесуальною формою. У свою чергу, як слушно зауважують учені-процесуалісти, порядок розгляду й вирішення цивільних справ є формою здійснення правосуддя в цивільних справах та становить цивільний процес (судочинство) [6, с. 33]. Цивільне судочинство також розглядається як врегульована нормами цивільного процесуального права діяльність суду, що здійснюється в установленому законом порядку й визначається системою взаємопов'язаних цивільних процесуальних прав, обов'язків і цивільних процесуальних дій суду та учасників процесу щодо їх реалізації [7, с. 56].

Таким чином, можемо зробити висновок, який у юридичній літературі ніким не перечується: термін «порядок» має застосовуватись щодо поняття цивільного судочинства. Крім того, як відомо, поняття «порядок» ототожнюється з поняттям «форма». При цьому

правосуддя як самостійна галузь державної діяльності здійснюється у формі цивільного, господарського, адміністративного, кримінального та конституційного судочинства. Тобто цивільне й господарське судочинство є самостійними «порядками» здійснення правосуддя. Отже, для розмежування категорій «цивільне судочинство» та «господарське судочинство» правильно застосовувати термін «порядок». Тому саме з огляду на цей порядок судочинство поділяється на види: цивільне та господарське.

Далі спробуємо з'ясувати співвідношення терміна «правила» з видами судочинства й провадженнями. Так, В.В. Комаров зазначає, що наявна конструкція цивільного процесу первинно визначається тим, що він є системою судових проваджень, а судові провадження утворює онтологічний склад судочинства [8, с. 9–10]. Отже, цивільне судочинство (щодо якого, як ми встановили, варто застосовувати термін «порядок») складається із системи судових проваджень.

При цьому вчені-процесуалісти визначають провадження як систему цивільних процесуальних дій, об'єднаних кінцевою процесуальною метою – розглядом і вирішенням цивільної справи [9, с. 11]. Провадженням також іменується специфічний процесуальний порядок розгляду справ, об'єднаних у певні групи, що визначається залежно від правової природи спору та вимог заявника чи позивача [10, с. 56–57].

Провадження цивільного процесу – це специфічна конструкція, морфологічна модель розгляду цивільної справи, яка відбиває предметну характеристику цивільного судочинства з позиції матеріально-правової природи справ, що розглядаються, специфіку доказування фактів як юридико-фактологічної основи справи та результати розгляду справи, що відбиваються в процесуальних актах – документах [11, с. 44].

Провадження цивільного процесу називають також видами цивільного судочинства. Необхідно зауважити, що саме Д.М. Чечот уперше зробив спробу теоретичного обґрунтування поняття «вид цивільного судочинства» як порядку розгляду передбачених у законі і поєднаних у певні групи цивільних справ у суді першої інстанції, що обумовлюється матеріально-правовою природою справ, які входять у групу, та характеризується самостійними засобами й способами захисту прав та інтересів, а також похідними особливостями судової процедури [12, с. 11].

Такими видами цивільного судочинства є позовне, наказне та окреме провадження. З положень ЦПКУ постає, що поділ цивільного судочинства на види (провадження) зумовлюється матеріально-правовою природою справ і процедурними особливостями їх розгляду. Тобто мова йде про спеціальні «правила» розгляду певних категорій справ у межах єдиного цивільного судочинства.

Висновки. Отже, можна сформулювати розуміння структури цивілістичного правосуддя. Так, цивілістичне правосуддя здійснюється у формі цивільного та господарського судочинства, які є відповідними видами правосуддя, а їх розмежування здійснюється залежно від порядку відповідного виду судочинства, що визначається відповідним процесуальним кодексом. У свою чергу як цивільне судочинство, так і господарське судочинство у своїй структурі мають самостійні види судочинства залежно від матеріально-правових критеріїв, які є відповідними провадженнями: позовним, наказним, окремим (згідно із Цивільним процесуальним кодексом України) та позовним і провадженням у справах про банкрутство (згідно з Господарським кодексом України). Ці провадження диференціюються на види залежно від певних правил, що визначають особливості розгляду тієї чи іншої групи справ. Саме такий єдиний підхід до розуміння зазначених процесуальних категорій має бути взято за основу під час вироблення подальших шляхів уніфікації процесуального законодавства та оптимізації цивілістичного правосуддя в цілому.

Список використаних джерел:

1. Теоретико-методологічні засади диференціації та уніфікації в цивільному, господарському й адміністративному судочинстві в Україні : [монографія] / [О.А. Беляневич, І.Е. Берестова, С.С. Бичкова та ін.] ; за заг. ред. В.І. Бобрика. – К. : Редакція журналу «Право України», 2013. – 172 с.

2. Бабаев В.К. Советское право как логическая система : [учеб. пособие] / В.К. Бабаев. – М. : РИО Академии МВД СССР, 1978. – 212 с.
3. Рассахатская Н.А. Пределы гражданской процессуальной формы / Н.А. Рассахатская // Правоведение. – 1996. – № 3(214). – С. 137–144.
4. Сахнова Т.В. Цивилистический процесс: онтология судебной защиты / Т.В. Сахнова // Вестник гражданского процесса. – 2011. – № 1. – С. 54–65.
5. Васильев С.В. Гражданский процесс : [учеб. пособие] / С.В. Васильев. – 2-е изд., доп. – Х. : ООО «Одиссей», 2007. – 512 с.
6. Курс цивільного процесу : [підручник] / [В.В. Комаров, В.А. Бігун, В.В. Баранкова та ін.] ; за ред. В.В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – 1352 с.
7. Цивільний процес України: академічний курс : [підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / за ред. С.Я. Фурси. – К. : Видавець Фурса С.Я. ; КНТ, 2009. – 848 с.
8. Окреме провадження : [монографія] / [В.В. Комаров, Г.О. Світлична, І.В. Удальцова] ; за ред. В.В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – 312 с.
9. Тertiшніков В.І. Цивільний процес України: курс лекцій : [навч.-практ. посібник] / В.І. Тertiшніков. – Х. : ФІНН, 2011. – 376 с.
10. Цивільний процес України: академічний курс : [підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / за ред. С.Я. Фурси. – К. : Видавець Фурса С.Я. ; КНТ, 2009. – 848 с.
11. Курс цивільного процесу : [підручник] / [В.В. Комаров, В.А. Бігун, В.В. Баранкова та ін.] ; за ред. В.В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – 1352 с.
12. Гражданский процесс : [учебник] / под ред. В.А. Мусина, Н.А. Чечиной, Д.М. Чечота. – М. : Проспект, 1997. – 480 с.

УДК 347.1

ДАДЕРКО Л.Ф.

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ КОМЕРЦІЙНОЇ ТАЄМНИЦІ В УКРАЇНІ

У статті досліджено питання правового режиму комерційної таємниці. Увагу приділено змісту інформації, яка становить комерційну таємницю. Зокрема, у Законі України «Про інформацію» та Законі України «Про захист економічної конкуренції» визначені законодавцем поняття відрізняються. Комерційну таємницю часто пов'язують із засобами захисту від неякісної конкуренції в межах реалізації прав на інтелектуальну власність. Серед об'єктів інтелектуальної власності у сфері господарювання є й комерційна таємниця. Назва «комерційна таємниця», зокрема слово «таємниця», вносить неоднозначність у тлумачення цього поняття. Залежно від змісту відомостей комерційну таємницю можна розглядати як конфіденційну інформацію, так і іншу таємницю, передбачену законодавством, окрім державної таємниці.

Ключові слова: комерційна таємниця, конфіденційна таємниця, таємниця, інформація, відомості.

В статье исследованы вопросы правового режима коммерческой тайны. Внимание уделено содержанию информации, составляющей коммерческую тайну. В частности, в Законе Украины «Об информации» и Законе Украины «О защите экономической конкуренции» определенные законодателем понятия отличаются. Коммерческую тайну часто связывают со средствами защиты от некачественной конкуренции в реализации прав на интеллектуальную собственность. Среди объектов интеллектуальной собственности в сфере хозяйствования есть и коммерческая тайна. Название «коммерческая тайна», в частности слово «тайна», вносит неоднозначность в толковании этого понятия. В зависимости от содержания сведений коммерческую тайну можно рассматривать как конфиденциальную информацию, так и другую тайну, предусмотренную законодательством, кроме государственной тайны.

Ключевые слова: коммерческая тайна, конфиденциальная тайна, тайна, информация, сведения.

The article explores the issue of the legal regime of trade secrets. The focus is on the content of information is a trade secret. In particular, the Law of Ukraine “On Information” and “On Protection of Economic Competition” by the legislator are different concepts. Trade secrets often associated with means of protection against substandard competition in the implementation of intellectual property rights. Among the objects of intellectual property in economic activity is also a trade secret. The presence of the name “commercial secret”, the word “secret” brings ambiguity in the interpretation of the concept. Depending on the content of information a trade secret can be considered as confidential information and other secret prescribed by law, except state secrets.

Key words: trade secrets, confidential secrets, secret, information, details.

© ДАДЕРКО Л.Ф. – кандидат юридичних наук, професор кафедри цивільного, господарського та кримінального права (Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»)

Вступ. У процесі розвитку ринкових економічних відносин в Україні поряд із позитивними здобутками наявні й деякі негативні явища. Занепокоєність викликає збільшення кількості злочинів у сфері господарської діяльності, інтелектуальної власності, що завдають істотної шкоди державі, суб'єктам відносин у сфері господарювання й окремим громадянам.

Поки що з ними складно вести ефективну боротьбу як із точки зору кримінального переслідування, так і застосування організаційно-управлінських і кримінальних заходів із метою їх попередження.

До таких значимих посягань необхідно віднести розголошення відомостей, що становлять комерційну таємницю.

Результати дослідження. Питання змісту інформації, яка становить комерційну таємницю, викликає дискусію. Надмірне «втаємничення» може викликати втрату клієнтів, а це нанесе шкоду діяльності фірми чи організації.

За останній час відбулися значні законодавчі зміни в правовому регулюванні захисту комерційної таємниці. Зокрема, відповідальність за розголошення комерційної таємниці передбачає Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України, Кримінальний кодекс України, а також Закон України «Про інформацію».

Для покращення якості й ефективності застосування норм юридичної відповідальності доцільно було б прийняти нормативний акт, у якому були б визначені всі види таємниці: комерційна таємниця, конфіденційна таємниця, державна таємниця; їх поняття, ознаки й розмежування одна від одної, а також види й межі покарань за їх розголошення. Це б дало змогу ефективніше вести боротьбу із цими злочинами.

Сьогодні в Україні, як і в інших країнах світу, у процесі підприємницької діяльності, під час створення нових технологій, у результаті інтелектуальної праці виникають насичені найрізноманітнішими відомостями інформаційні об'єкти, що мають комерційну цінність. Це можуть бути методики робіт, перспективні технічні рішення, результати маркетингових досліджень тощо, націлені на досягнення підприємницького успіху.

Інформація стала першоосновою життя сучасного суспільства, предметом і продуктом його діяльності, а процес створення, накопичення, збереження, передачі й обробки у свою чергу стимулював прогрес у галузі знарядь її виробництва, що включає електронно-обчислювальну техніку, засоби телекомунікації та системи зв'язку. У зв'язку з новими інформаційними досягненнями державні кордони фактично стають прозорими для обігу інформації. При цьому чим більше зазначена галузь залучається до комерційного обігу, тим більше виникає потреба в захисті інтересів власників комерційної таємниці. Зрозуміло, що комп'ютерні технології – не єдина загроза комерційній таємниці. Згідно з підрахунками американських фахівців втрата 20% інформації, що становить комерційну таємницю, веде до розорення фірми (організації) протягом місяця в 60 випадках із 100.

Проблема захисту комерційної таємниці має багато аспектів, серед яких найважливішими є визначення правового положення комерційної таємниці як соціального ресурсу, юридичне закріплення права на комерційну таємницю та створення правових гарантій реалізації цього права, регулювання відносин, які виникають у сфері обігу комерційної таємниці.

Необхідно визнати, що в країнах світу, де використовуються інформаційні об'єкти, які представляють комерційну цінність, немає єдиного підходу до визначення поняття такої інформації. Застосовуються різні визначення: «ділові секрети», «виробничі секрети», «торгівельні секрети», «конфіденційна інформація», «комерційна таємниця» тощо.

Питання щодо змісту інформації, яка становить комерційну таємницю, завжди викликало багато дискусій, наприклад щодо кореляції понять комерційної таємниці (конфіденційної інформації й інформації взагалі) та інтелектуальної власності. Інформація, згідно із законодавством України, є об'єктом права власності, проте вона одночасно може бути й об'єктом права інтелектуальної власності.

Закон України «Про інформацію» під поняттям «інформація» розуміє документовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що відбуваються в суспільстві, державі й навколишньому природному середовищі.

Деталізоване визначення поняття «інформація» знаходимо в Законі України «Про захист економічної конкуренції»: відомості в будь-якій формі й вигляді, збережені на будь-яких носіях (у тому числі листування, книги, помітки, ілюстрації (карти, діаграми, органіграми, малюнки, схеми тощо), фотографії, голограми, кіно-, відео-, мікрофільми, звукові записи, бази даних комп'ютерних систем або повне чи часткове відтворення їх елементів), пояснення осіб і будь-які інші публічно оголошені чи документовані відомості.

З правової точки зору комерційну таємницю часто пов'язують із засобами захисту від неякісної конкуренції в межах реалізації права на інтелектуальну власність. Це положення постає зі змісту пункту VIII статті 2 Конвенції про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності, яка була підписана в Стокгольмі 14 липня 1967 р. та змінена 2 жовтня 1979 р., учасником якої був колишній СРСР, а сьогодні є Україна.

Що стосується використання понять «ділові секрети», «виробничі секрети», «торгівельні секрети» тощо, то в Україні законодавцем визначено, що всі ці види секретів можна об'єднати в один узагальнюючий термін «комерційна таємниця», що й знайшло своє закріплення на законодавчому рівні.

Згідно зі статтею 155 Господарського кодексу України серед об'єктів прав інтелектуальної власності у сфері господарювання є й комерційна таємниця. Зокрема, відомості, пов'язані з виробництвом, технологією, управлінням, фінансовою й іншою діяльністю суб'єкта господарювання, що не є державною таємницею, розголошення яких може завдати шкоди інтересам суб'єкта господарювання, можуть бути визнані його комерційною таємницею. Проте наявність у складі назви «комерційна таємниця» слова «таємниця» вносить певну неоднозначність у тлумачення цього поняття. Згідно зі статтею 20 Закону України «Про інформацію» інформація з обмеженим доступом поділяється на конфіденційну й таємну. При цьому конфіденційна інформація – це відомості, які знаходяться у володінні, користуванні або розпорядженні окремих фізичних чи юридичних осіб і поширюються за їхнім бажанням відповідно до передбачених ними умов. До таємної належить інформація, що містить відомості, які становлять державну або іншу передбачену законодавством таємницю, розголошення якої завдає шкоди особі, суспільству й державі.

Таким чином, комерційну таємницю залежно від змісту відомостей, які вона містить, можна розглядати як конфіденційну інформацію, так і іншу передбачену законодавством таємницю, крім державної таємниці.

Склад та обсяг відомостей, що становлять комерційну таємницю, визначаються суб'єктом господарювання відповідно до законодавства. Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України «Про перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці» від 9 серпня 1993 р. № 611 не можуть бути віднесені до комерційної таємниці:

- установчі документи, документи, що дозволяють займатися підприємницькою чи господарською діяльністю та її окремими видами;
- інформація за всіма встановленими формами державної звітності;
- дані, необхідні для перевірки обчислення й сплати податків та інших обов'язкових платежів;
- відомості про чисельність і склад працюючих, їхню заробітну плату в цілому та за професіями й посадами, а також наявність вільних робочих місць;
- документи про сплату податків та обов'язкових платежів;
- інформація про забруднення навколишнього природного середовища, недотримання безпечних умов праці, реалізацію продукції, що завдає шкоди здоров'ю, а також інші порушення законодавства України та розміри заподіяних при цьому збитків;
- документи про платоспроможність;
- відомості про участь посадових осіб підприємства в кооперативах, малих підприємствах, спілках, об'єднаннях та інших організаціях, які займаються підприємницькою діяльністю;
- відомості, які відповідно до чинного законодавства підлягають оголошенню.

Підприємства, установи й організації зобов'язані подавати перераховані відомості органам державної виконавчої влади, контролюючим і правоохоронним органам, іншим юридичним особам за їх вимогою відповідно до чинного законодавства.

Отже, відомості, які можуть бути віднесені до комерційної таємниці, повинні мати такі ознаки:

- не містити державної таємниці;
- не наносити шкоди інтересам суспільства;
- відноситися до виробничої діяльності підприємства;
- мати дієву або потенційну комерційну цінність і створювати переваги в конкурентній боротьбі;
- мати обмеження в доступі тощо.

Із цього переліку не потрібно робити висновок про те, що до комерційної таємниці варто відносити значну кількість відомостей. Надмірне «втаємничення» може викликати втрату клієнтів, а отже, прибутку, оскільки умови ринку потребують постійних клієнтів, широкої інформації про діяльність фірми (організації).

Досягнення успіху в підприємницькій діяльності дуже часто пов'язане з використанням комерційної таємниці й неможливістю її використання конкурентами. Виділяють такі причини, що становлять основу неправомірного використання комерційної таємниці конкурентами:

- для поліпшення виробничої й комерційної діяльності організації (конкурента), що протиправно заволоділа комерційною таємницею, підвищення конкурентоспроможності продукції й ефективності виробництва, вибору оптимальної стратегії реалізації продукції та торгових переговорів;
- для завдання шкоди власнику комерційної таємниці, протидії реалізації продукції, руйнування виробничих і торгівельних зв'язків; зриву торгівельних переговорів та угод; зниження інвестиційних можливостей, підготовки та розповсюдження неправдивих відомостей про власника комерційної таємниці тощо.

Загальні умови захисту прав інтелектуальної власності, зокрема комерційної таємниці, визначаються Цивільним кодексом України. Реалізація майнових прав інтелектуальної власності на комерційну таємницю забезпечується:

- правом на використання комерційної таємниці;
- виключним правом дозволяти використання комерційної таємниці;
- виключним правом перешкоджати неправомірному використанню комерційної таємниці, у тому числі забороняти таке використання. Закон України «Про інформацію» визначає, що громадяни, юридичні особи, які володіють інформацією, у тому числі комерційного характеру, одержаною на власні кошти, або такою, яка є предметом їх професійного, ділового, виробничого, банківського, комерційного й іншого інтересу та не порушує передбаченої законом таємниці, самостійно визначають режим доступу до неї, включаючи належність її до категорії конфіденційної, і встановлюють для неї систему (способи) захисту. Разом із цим, впроваджуючи систему захисту комерційної таємниці, її власник повинен враховувати економічну доцільність такої системи. Тут важливими стають два моменти:

- витрати на забезпечення економічної безпеки повинні бути, як правило, меншими порівняно з можливими збитками;
- заходи безпеки мають сприяти підвищенню економічної ефективності підприємництва.

Основними документами для ведення комерційної діяльності підприємством є статут підприємства та установчий договір, зареєстровані у встановленому законодавством порядку. Документами, які регламентують взаємовідносини всередині підприємства, є колективний договір, правила внутрішнього трудового розпорядку й перелік відомостей, які містять комерційну таємницю підприємства.

Статут підприємства – це основний документ, у якому обов'язково повинно бути зафіксовано положення про те, що підприємство має право на комерційну таємницю й організацію її захисту. У статуті повинно бути встановлено, хто визначає порядок захисту комерційної таємниці. Зафіксовані в статуті положення надають підприємству можливість вимагати захисту його інтересів у державному й судовому органі; включати вимоги про за-

хист комерційної таємниці у всі види угод; домагатися відшкодування заподіяної шкоди у випадку викрадення комерційної таємниці; видавати нормативні документи, що стосуються питань охорони комерційної таємниці; створювати структурні підрозділи для захисту своєї комерційної таємниці.

В установчому договорі повинна бути обов'язково зафіксована вимога до учасників товариства щодо необхідності дотримання комерційної таємниці та відповідальності за розголошення такої інформації. У колективному договорі необхідно передбачити взаємні обов'язки адміністрації й колективу працівників підприємства щодо забезпечення збереження комерційної таємниці.

Підкреслимо, що, на відміну від відомих, традиційних для права об'єктів, інформація, зокрема така, що становить комерційну таємницю, характеризується специфічними особливостями та юридичними властивостями, які багато в чому визначають і відношення, які виникають під час її обігу між суб'єктами, та характер їх поведінки. До таких особливостей і властивостей можна віднести такі:

- інформація під час включення в обіг відокремлюється від автора або власника, упредметнюється у вигляді символів і знаків та внаслідок цього існує окремо й незалежно від автора або власника. Звідси виникає юридична властивість інформації, зокрема можливість виступати як об'єкт, що передається від одного суб'єкта іншому та потребує юридичного закріплення факту її приналежності суб'єктам, які беруть участь у такому її використанні;

- після передачі інформації від одного суб'єкта іншому одна й та ж інформація може залишатися в суб'єкта, який передає, та виникати в суб'єкта, який її отримує. Тобто однакова інформація одночасно може належати двом учасникам інформаційних відносин. Це основна відмінність інформації від речі. Юридична властивість інформації в зв'язку із цим – її фізична невідчужуваність від автора, власника й користувача. Така властивість потребує розробки й застосування до інформації під час її використання особливих правових механізмів, які замінюють механізм відчуження речі;

- інформація під час включення в обіг документується та відображується на матеріальному носії. Юридична властивість, яка постає із цієї особливості, полягає в єдності інформації й матеріального носія, на якому закріплюється інформація. Ця властивість дає можливість ввести для документованої інформації поняття складної складової речі – інформаційної речі, що складається з носія інформації й самої інформації, яка відображена на носії.

Розглядаючи інформацію з точки зору суспільного обігу, необхідно вказати, що інформація повинна бути розглянута у двох аспектах. Як зазначалося вище, загально недоступна інформація має свою комерційну цінність завдяки невідомості третім особам. Відповідно, повинна будуватися й правова охорона такої інформації.

Водночас є загальнодоступна й загальновідома інформація, яка може мати комерційну цінність, що виникає в результаті її представлення в необхідній для споживача формі та не є результатом творчої праці. Однак для обробки такої інформації потрібні певні витрати. Ця інформація також повинна захищатися. Таким чином, під час правової охорони інформації можливий захист її змісту й форми.

Умовно виділяють два види охорони інформації, що використовуються в підприємницькій діяльності, тобто два види інформаційної безпеки: пасивну й активну.

Пасивна охорона характеризується тим, що власник інформації надає їй режим відкритості, доступності для всіх зацікавлених осіб, проте ці особи не можуть використовувати її в комерційних цілях. Саме власникові належить виключне право дозволяти кому-небудь використовувати цю інформацію. Таку охорону інформації встановлюють патентне й авторське право. Захист інтересів власника інформації у випадку її несанкціонованого використання реалізується в судовому порядку на підставі законодавства України.

Прикладів інформаційних об'єктів, на які їх власники поширюють пасивну охорону, досить багато: винаходи, корисні моделі, промислові зразки (дизайн), товарні знаки, фірмові найменування, музичні, драматичні, аудіовізуальні, літературні, письмові здобутки різного характеру, комп'ютерні програми, лекції тощо.

Активна охорона інформації, що більше підходить для охорони комерційної таємниці від несанкціонованого власником використання, пов'язана з тим, що власник встановлює певний режим доступу, наприклад обмежує доступ до інформації вузьким колом фахівців із числа персоналу, організує режимні зони на підприємстві, використовує носії інформації, що роблять неможливим несанкціоноване копіювання тощо.

Прикладом інформації, що може підпадати під активну охорону та становити комерційну таємницю, є відомості типу ноу-хау, тобто відомості технічного характеру (режими, методики, технологічні карти тощо), результати різних досліджень, методи управління, а також інформаційні об'єкти, що мають настільки значну комерційну цінність, що власник із міркувань доцільності або безпеки надає цій інформації режим обмеженого доступу.

На сьогодні втратам комерційної таємниці в Україні сприяє безсистемність її захисту. Спостерігається роз'єднаність зусиль держави та приватних підприємців у забезпеченні цілісності інформації, відсутність у власників комерційної таємниці організаційного досвіду щодо її захисту, недостатність правової підготовки й інформаційної культури.

Під час застосування організаційно-правового механізму захисту комерційної таємниці постає низка невирішених питань: відсутність чіткого визначення поняття «комерційна таємниця» з урахуванням інтересів як юридичних, так і фізичних осіб; розробки механізму здійснення прав власності на інформацію, віднесеної до комерційної таємниці; методики визначення її вартості; визначення органу державної виконавчої влади, що буде формувати й реалізовувати державну політику щодо охорони прав на комерційну таємницю тощо.

Що стосується визначення органу державної виконавчої влади, який буде формувати й реалізовувати державну політику щодо охорони прав на комерційну таємницю, Законом України «Про Службу безпеки України» в статті 25 визначено, що до обов'язків Служби безпеки України віднесено, зокрема, сприяння в порядку, передбаченому законодавством, підприємствам, установам, організаціям і підприємцям у збереженні комерційної таємниці, розголошення якої може завдати шкоди життєво важливим інтересам України. Як бачимо, формулювання цієї норми не дозволяє чітко визначити, чи є Служба безпеки України саме тим органом державної виконавчої влади, який буде формувати й реалізовувати державну політику щодо охорони прав на комерційну таємницю, чи ні. Крім того, законодавець не визначає, що розуміється під поняттям «сприяти», а також механізму реалізації цього «сприяння».

Необхідно зважати на досить невеликий досвід України щодо захисту комерційної таємниці. В умовах планової соціалістичної економіки СРСР для комерційної таємниці – атрибута ринкових відносин – не існувало ні економічної, ні юридичної основи. Комерційна таємниця в колишньому СРСР замінювалася системою відомчої секретності. Тому важливим є вивчення досвіду компаній провідних країн світу, адаптація іноземного законодавства, що стосується захисту комерційної таємниці до українських реалій.

Висновки. Підсумовуючи викладене, необхідно зауважити, що коли інформація стає об'єктом власності, виникають певні питання щодо правомірності її використання. Це пов'язується з тим, що звичайна або інформаційна власність – це певна монополія особи на об'єкт права. Монополія дозволяє отримувати прибутки за дозвіл використовувати об'єкт. Ця можливість – мрія будь-якої структури, як приватної, так і державної. Як підкреслюють деякі науковці, інформація – це об'єкт, який не споживається, який можливо продати безліч разів. Небезпека цього є очевидною, адже монополія – це не тільки право дозволяти за гроші, а й забороняти з примхи.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25. – Ст. 131.
2. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18. – Ст. 144.
3. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40. – Ст. 356.

4. Митний кодекс України : Закон України від 13 березня 2012 р. № 4495-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 44–48. – С. 1858. – Ст. 552.
5. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.
6. Про господарські товариства : Закон України від 19 вересня 1981 р. № 1576-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 49. – Ст. 682.
7. Про службу безпеки : Закон України від 25 березня 1992 р. № 2229-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 27. – Ст. 382.
8. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 червня 2003 р. № 964-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.
9. Про перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці : Постанова Кабінету Міністрів України від 9 серпня 1993 р. № 611 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/611-93-%D0%BF>.
10. Андрощук Г.А. Экономическая безопасность предприятия: защита коммерческой тайны : [монография] / Г.А. Андрощук, П.П. Крайнев. – К. : Ин Юре, 2000. – 400 с.

УДК 347.113

КОРОЄД С.О.

ДО ПИТАННЯ ПРО НОВУ КОНЦЕПЦІЮ ПОНЯТТЯ ПОЗОВУ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Висвітлюються основні концепції розуміння позову, за основу береться процесуальна концепція позову як засобу порушення цивільного судочинства. Уперше порушується питання про кореляційну залежність мети й завдань цивільного судочинства та розуміння позову, а також покладення цього підходу в основу обґрунтування «п'ятої» концепції позову. Позов є процесуальною категорією, що являє собою вимогу позивача до суду, опосередковану вимогою вирішити цивільно-правовий спір між конкретними сторонами з приводу конкретного предмета й заявлених підстав та оформлену позовною заявою, що є процесуальним засобом порушення цивільного судочинства, головним призначенням якого буде саме «погашення» зазначеного спору в процесуальному плані шляхом вирішення справи із задоволенням матеріально-правової вимоги позивача або відмови в її задоволенні.

Ключові слова: *цивільний процес, цивільне судочинство, головне призначення, позов, захист права, суд, ефективність.*

Освещаются основные концепции понимания иска, за основу берется процессуальная концепция иска как средства возбуждения гражданского судопроизводства. Впервые поднимается вопрос о корреляционной зависимости цели и задач гражданского судопроизводства и понимания иска, а также взятие за основу этого подхода для обоснования «пятой» концепции иска. Иск является процессуальной категорией и представляет собой требование истца к суду, которое опосредовано требованием решить гражданско-правовой спор между

© КОРОЄД С.О. – доктор юридичних наук, заступник директора з наукової роботи (Науково-дослідний інститут публічного права)

конкретними сторонами по поводу конкретного предмета и заявленных оснований и оформлено исковым заявлением, являющимся процессуальным средством возбуждения гражданского судопроизводства, главным назначением которого будет именно «погашение» указанного спора в процессуальном плане путем разрешения дела с удовлетворением материально-правового требования истца или отказа в его удовлетворении.

Ключевые слова: гражданский процесс, гражданское судопроизводство, главное назначение, иск, защита права, суд, эффективность.

It is highlighted the key concepts of understanding the lawsuit, and it is taken as a basis for remedial action concept of a lawsuit as a means to bring civil proceedings. For the first time it is raised the issue of correlation of goals and objectives of civil proceedings and understanding of the lawsuit, as well as taking this approach as a basis to justify the “fifth” concept of a lawsuit. In accordance to the author's theory lawsuit is the procedural category and is a requirement of the plaintiff to the court, which is mediated by the requirement to resolve civil dispute between specific parties about a particular subject and on stated grounds drawn up as a lawsuit, which is a procedural tool to bring up civil proceedings, the main purpose of which will be “resolution” of the dispute in procedural terms by settlement of the case with satisfaction of substantive requirements of the claimant or rejection of its satisfaction.

Key words: civil process, civil proceedings, main purpose, lawsuit, protection of rights, court effectiveness.

Вступ. Нещодавно ми вже порушували питання про нові властивості позовного провадження та обґрунтовували висновок, що позовна форма передбачає надання захисту не лише позивачу шляхом зобов'язання відповідача вчинити на його користь певні дії, а й відповідачу шляхом зобов'язання позивача до певних дій (сплатити відповідачу компенсацію чи борг, передати відповідачу пошкоджену річ тощо). У зв'язку із цим нами було запропоновано розширити традиційні властивості (ознаки) позовного провадження, наявні в юридичній літературі, такою додатковою ознакою, як можливість ухвалення рішення про присудження на користь позивача та відповідача [1].

Постановка завдання. Така нова ознака позовного провадження може характеризувати його незалежно від того, яку із чотирьох традиційних концепцій розуміння позову ми покладемо в основу. Крім того, позов так чи інакше має процесуальний характер, адже являє собою насамперед звернення (вимогу) до суду, саме за його допомогою порушується цивільна процесуальна діяльність – цивільне судочинство, яке згідно зі ст. 1 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) має свої завдання та мету (головне призначення). При цьому в юридичній літературі без чіткої відповіді залишається питання про кореляційну залежність мети й завдань цивільного судочинства та розуміння позову. Спробуємо з'ясувати, чи можна у зв'язку з таким підходом говорити про існування «п'ятої» концепції розуміння позову.

Результати дослідження. У процесуальній літературі сучасне розуміння позову поділяється на чотири основні групи відповідно до того, з якої позиції (матеріально-правової чи процесуальної) розглядається позов, у якому співвідношенні перебувають у позові матеріальне та процесуальне. Матеріально-правова концепція передбачає визначення позову як матеріально-правової вимоги позивача до відповідача, що розглядається судом. Суть матеріально-правової концепції полягає в тому, що кожному суб'єктивному цивільному праву властивий позов як право на його здійснення. Позов не є чимось самостійним, розташованим поза правом, він притаманний праву як складова частина або властивість самого права. Процесуально-правова концепція передбачає розуміння позову як звернення до суду першої інстанції з вимогою про захист спірного цивільного суб'єктивного права чи охоронюваного

законом інтересу, звернення за вирішенням спору про цивільне право. Концепція двох самостійних правових категорій (позову в матеріально-правовому та позову в процесуальному сенсі) загалом зводиться до того, що в цивільному й цивільно-процесуальному праві не може бути єдиного поняття позову. Щодо цивільного права варто вживати термін «позов» у матеріально-правовому розумінні, а щодо цивільного процесуального права – у процесуальному. Концепція єдиного розуміння позову має дві сторони: матеріальну та процесуальну. Вона полягає в тому, що позов, будучи єдиним поняттям, внутрішній зміст якого викладено в позовній заяві, поєднує в собі дві вимоги: матеріально-правову, спрямовану до відповідача, що є водночас предметом позову, і вимогу процесуального характеру про захист, спрямовану до суду. При цьому обидві вимоги виступають у нерозривній єдності, роздільне їх існування є неможливим [2, с. 21–41].

Отже, основними (зовсім протилежними) є дві теорії позову: матеріальна (за якою позов аналізується як матеріально-правова вимога до відповідача про захист порушеного права, що розглядається судом) та процесуальна (за якою позов розглядається як процесуальний засіб порушення цивільної процесуальної діяльності та вимога до суду про захист порушеного права, тобто позов як засіб захисту права). У зв'язку із цим учені-процесуалісти зазвичай розмежовують у юридичній літературі дві самостійні категорії: право на позов (право на судовий захист) і право на пред'явлення позову (право на звернення до суду).

Таке розмежування, на нашу думку, закладено також у ст. 1 ЦПК України, яка визначає, що завданнями цивільного судочинства є справедливий, неупереджений і своєчасний розгляд та вирішення цивільних справ із метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Аналіз змісту наведеної процесуальної норми разом з іншими положеннями ЦПК України та з огляду на проведений нами аналіз юридичної літератури дає підстави для висновку, що головне призначення цивільного судочинства зводиться до усунення конфлікту між сторонами правового спору та остаточного вирішення (припинення) цивільно-правового спору, виникнення якого зумовлюється самим фактом пред'явлення позову й порушенням цивільної процесуальної діяльності, до якої залучається відповідач, незалежно від наявності спірних матеріальних правовідносин і факту порушення прав позивача (що й здійснюється за допомогою позову в його процесуальному розумінні). Тому головним призначенням цивільного судочинства є «погашення» цього спору в процесуальному плані шляхом вирішення справи (незалежно від матеріально-правових наслідків вирішення справи). Мета ж судового захисту (який, на наше переконання, помилково задекларовано як мету цивільного судочинства в ст. 1 ЦПК України), якщо наявні підстави для його застосування, має зводитись до застосування ефективного способу захисту порушеного права, адекватного спірним матеріальним правовідносинам сторін і конкретним обставинам справи, який у юридичному плані остаточно усунув би цивільно-правовий конфлікт між сторонами, тобто «погасив» спір у матеріально-правовому розумінні [3, с. 27–28].

Наведений висновок вказує на самостійність цивільної процесуальної діяльності (яка має самостійне призначення) та її відокремленість від матеріально-правових правовідносин сторін, хоча спірні правовідносини сторін становлять предмет судового розгляду. Крім того, навіть відсутність спірних матеріальних правовідносин між сторонами справи (наприклад, надумані позови, коли між сторонами взагалі жодних правовідносин не існує) не є процесуальною перешкодою для відкриття провадження в справі та її розгляду з метою вирішення спору, виникнення якого зумовлюється самим фактом пред'явлення позову та порушенням цивільної процесуальної діяльності.

Отже, цивільна процесуальна діяльність (позовне провадження цивільного судочинства), яка порушується за допомогою такого процесуального засобу, як позов, спрямовується на вирішення позову (як вимоги) у матеріально-правовому розумінні. Тому поза цивільним судочинством позов у матеріально-правовому розумінні існувати не може, оскільки позасудова юрисдикційна діяльність за допомогою позову не порушується. Крім того, варто зауважити, що навіть наявність спірної матеріально-правової вимоги однієї сторони правовідносин до іншої ще не дає достатніх підстав називати таку вимогу позовом, оскільки

ки необхідною є також наявність юридичної заінтересованості особи-позивача реалізувати (пред'явити) у судовому порядку таку вимогу. Таким чином, лише після звернення до суду з позовом (вимогою) і порушення цивільного судочинства можна вести мову про існування позову в матеріально-правовому значенні, оскільки лише в цьому разі можна говорити про матеріально-правову вимогу, що «розглядається судом».

У юридичній літературі незалежно від того, якої концепції позову дотримуються вчені, позов розглядається як процесуальний засіб порушення цивільної процесуальної діяльності. «Словник української мови» визначає термін «засіб» як прийом, певну спеціальну дію, що дає можливість здійснити що-небудь, досягти чогось. Із цього постає, що позов є спеціальною дією. Водночас аналіз змісту законодавства (як матеріального, так і процесуального) дає підстави для висновку, що позовом є вимога про захист порушених прав. Однак вимога не є тотожною засобу. Тому позов, на нашу думку, – це не спеціальна дія (тобто не засіб), а вимога, яка реалізується через таку спеціальну дію, тобто через її пред'явлення до суду.

Щодо позову процесуальний закон вживає такі терміни, як «позов пред'являється», «позови до відповідача». Тобто «пред'явити» можна вимогу, проте не засіб.

Водночас зі змісту ст. 5 ЦПК України 1963 р. та ч. 1 ст. 122 ЦПК України 2004 р. прямо постає, що процесуальним засобом порушення цивільного судочинства (тобто відкриття провадження в справі) є саме позовна заява. Згідно із ч. 1 ст. 118 ЦПК України позов пред'являється шляхом подання позовної заяви до суду першої інстанції. При цьому всі вчені-процесуалісти поняття «позов» і «позовна заява» не ототожнюють.

Отже, можна визнати, що позовом є процесуальна вимога, оформлена позовною заявою та спрямована на порушення цивільної процесуальної діяльності щодо вирішення спору, яку позивач має право змінити (змінити предмет чи підставу позову) або від якої можна в будь-який момент відмовитись чи просити суд залишити позовну заяву без розгляду.

У зв'язку із цим лише такий елемент позову, як зміст (що виділяється вченими-процесуалістами в юридичній літературі), буде повністю розкривати суто процесуальний характер позову, адже саме «зміст позову» являє собою звернену до суду вимогу про здійснення судом певних дій із зазначенням способу судового захисту. Саме через цю обставину, на наше переконання, «зміст позову» процесуальний закон не відносить до елементів, якими визначається тотожність позову (ЦПК України це називає «спір між тими самими сторонами про той самий предмет і з тих самих підстав»).

Водночас у цій процесуальній вимозі до суду втілюється матеріально-правова вимога позивача, елементами якої є саме предмет, підстава й сторони, тобто ті елементи, з якими ЦПК України пов'язує тотожність спору.

Хоча необхідно уточнити, що ЦПК України, вживаючи поняття «позов», розуміє цей термін в одних випадках як процесуальну категорію, говорячи про «пред'явлення позову», а в інших – як матеріально-правову категорію, синонімами якої в ЦПК є терміни «позовні вимоги» та «вимоги» (елементами чого є предмет і підстава) [4, с. 59–60].

Висновки. Таким чином, можна навести теоретичне визначення позову. Позов є процесуальною категорією, що являє собою вимогу позивача до суду (як до порушення справи, так і протягом усього часу її розгляду), яка опосередковується вимогою вирішити цивільно-правовий спір між конкретними сторонами з приводу конкретного предмета та заявлених підстав, оформлену позовною заявою, що є процесуальним засобом порушення цивільного судочинства, головним призначенням якого буде саме «погашення» зазначеного спору в процесуальному плані шляхом вирішення справи (закінчення справи як з ухваленням рішення по суті спору, так і без вирішення спору по суті) із задоволенням матеріально-правової вимоги позивача або відмови в її задоволенні.

Саме подібне розуміння позову, на нашу думку, дає підстави застосувати до категорії «позов» такий принцип цивільного процесу, як диспозитивність, унаслідок чого будь-які зміни в матеріально-правових вимогах позивача реалізуються лише через здійснення позивачем у суді процесуальних повноважень. На наше переконання, це також вказує на другорядне місце матеріально-правової вимоги в змісті процесуальної категорії «позов».

Запропонований нами підхід до розуміння позову є відмінним від основних чотирьох концепцій позову, тому можна з обережністю визнати його «п'ятою» концепцією теорії позову та розпочати дискусію про розширення традиційних концепцій розуміння цієї юридичної категорії.

Список використаних джерел:

1. Короед С.О. Нові властивості позовного провадження в аспекті підвищення ефективності цивільного судочинства / С.О. Короед // Судова апеляція. – 2013. – № 3(32). – С. 92–97.
2. Исаенкова О.В. Иск в гражданском судопроизводстве : [учеб. пособие] / О.В. Исаенкова ; под ред. М.А. Вкут. – Саратов : СГАП, 1997. – 96 с.
3. Короед С.О. Процесуальне забезпечення ефективності цивільного судочинства : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / С.О. Короед ; НДІ приватного права і підприємництва ім. академіка Ф.Г. Бурчака НАПН України. – К., 2014. – 41 с.
4. Короед С.О. Межі позовних вимог та порядок виконання судового рішення: проблеми співвідношення при застосуванні судом реституції та віндикації / С.О. Короед // Судова апеляція. – 2013. – № 4(33). – С. 59–60.

УДК 347.121.2

СВИСТУН Л.Я.

**РОЗМЕЖУВАННЯ ДОГОВІРНОЇ ТА ДЕЛІКТНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
У СФЕРІ НАДАННЯ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ**

У статті приділяється увага питанням правового регулювання порядку та умов (підстав) покладення цивільно-правової відповідальності на медичні заклади й медичних працівників. Аналізується правова природа медичної помилки.

Ключові слова: цивільно-правова відповідальність, шкода, медична помилка, вина.

В статье уделяется внимание вопросам правового регулирования порядка и условий (оснований) возложения гражданско-правовой ответственности на медицинские учреждения и медицинских работников. Анализируется правовая природа медицинской ошибки.

Ключевые слова: гражданско-правовая ответственность, вред, медицинская ошибка, вина.

The article focuses on the issues of legal regulation of the procedure and conditions (bases) imposing civil liability for medical institutions and health care workers. Analyzes the legal nature of medical error.

Key words: civil liability, damage, medical error, wine.

Вступ. Кожна людина з моменту її народження до самої смерті є потенційним суб'єктом медичних правовідносин, і від правильних або неправильних, помилкових дій медичного працівника залежить не лише стан здоров'я людини, а й найголовніша її цінність – життя.

© СВИСТУН Л.Я. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін (Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

Однак особливістю медичної діяльності є те, що не всі медичні маніпуляції, діагностики та лікування приводять до позитивних результатів. Деякі з них закінчуються смертю чи інвалідністю пацієнта. Кожний такий випадок не повинен залишатися без реагування, оскільки пацієнти під час звернення за допомогою мають бути впевненими в цивільно-правовому захисті своїх законних прав, відповідальності медичних працівників, що в сучасних умовах сполучається з певними труднощами. Правове регулювання цих питань безпосередньо пов'язується з проблемами порядку та умов (підстав) покладення відповідальності на медичні заклади й медичних працівників.

Тією чи іншою мірою дослідження питань цивільно-правової відповідальності у сфері надання медичних послуг проведено в роботах С.В. Антонова «Цивільно-правова відповідальність за заподіяння шкоди здоров'ю при наданні платних медичних послуг» (2006 р.), О.В. Крилової «Цивільно-правове регулювання відносин по наданню медичної допомоги» (2006 р.), Т.В. Волинець «Цивільно-правові засоби здійснення права на медичну допомогу» (2008 р.), С.В. Михайлова «Цивільно-правова відповідальність у сфері надання медичних послуг» (2010 р.), а також у наукових здобутках С.Б. Булеци, Р.А. Майданика, В.О. Савченко, С.Г. Стеценко та інших учених.

Постановка завдання. Мета статті – визначити деякі аспекти природи цивільно-правової відповідальності у сфері надання медичних послуг.

Результати дослідження. Приватний медичний сектор є недостатньо розвиненим. Правовідносини між пацієнтом і державними чи комунальними закладами охорони здоров'я не оформлюються письмовими договорами про надання медичної допомоги. Вважається, що якщо особа звернулася до медичного закладу, то вона вже дала згоду на діагностування, огляд, лікування, тобто ці правочини в державних і комунальних закладах охорони здоров'я є усними. Вони виникають у момент згоди пацієнта на надання йому тієї чи іншої медичної допомоги [2, с. 46]. Замовником медичної допомоги, що надається державними й комунальними медичними закладами, виступає держава, а не пацієнт, а виконавцем медичних послуг – будь-який заклад охорони здоров'я як господарюючий суб'єкт.

Сторонами договору про надання медичних послуг є медичний заклад і пацієнт. Отримувачем послуги за цим договором є пацієнт, тобто людина, яка звернулася до медичного працівника чи закладу охорони здоров'я за медичною послугою та якій надається медична послуга.

Послугодавцем є медичний заклад, а сам медичний працівник (лікар та інші) перебуває поза суб'єктним складом цього договору. Однак медичний працівник є учасником відносин за цим договором і зазвичай діє як представник медичного закладу. Медичний працівник перебуває в трудових відносинах із закладом, що здійснює господарську діяльність із медичної практики відповідно до нормативно встановлених кваліфікаційних вимог.

Медичною діяльністю можуть займатися особи, які мають відповідну спеціальну освіту та відповідають єдиним кваліфікаційним вимогам. Такі вимоги встановлено Довідником кваліфікаційних характеристик професій працівників (випуск 78 «Охорона здоров'я», затверджений Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 29 березня 2002 р. № 117). До медичних працівників відносять лікарів, фармацевтів, провізорів і середній медичний персонал. При цьому особа наділяється статусом медичного працівника, якщо вона фактично виконує професійні обов'язки за відповідною медичною спеціальністю. Молодший медичний персонал не може виконувати функції, пов'язані з лікуванням людини, тому таких осіб не можна розглядати як медичних працівників [3, с. 1119].

Щодо юридичної відповідальності, яку несуть медичні працівники за діяння, вчинені у зв'язку зі своєю професійною діяльністю, то вона поділяється на кримінальну, адміністративну, дисциплінарну та цивільно-правову.

Підставою для цивільно-правової відповідальності є наявність у діяннях медичного працівника, який перебуває в трудових правовідносинах із лікувальним закладом, складу цивільного правопорушення. Ці підстави визначаються ст. ст. 1166–1168, 1172, 1195, 1202–1203 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [4].

Якщо під час виконання своїх службових обов'язків медичний працівник завдав пацієнтові шкоди, то таку шкоду, відповідно до ст. 1172 ЦК України, відшкодовує лікувальний заклад, у якому працює працівник. Водночас згідно зі ст. 1191 ЦК України лікувальний заклад після відшкодування шкоди, завданої медичним працівником, який перебуває в трудових відносинах із лікувальним закладом, має право зворотної вимоги до такого медичного працівника в розмірі виплаченого відшкодування, якщо інший розмір не встановлено законом.

Цивільно-правова відповідальність у сфері надання медичних послуг виникає за наявності загальних умов відповідальності. Загальними підставами виникнення цивільної відповідальності є такі:

1) порушення чужого суб'єктивного права за умов наявності протиправності, тобто факту недотримання стороною умов договору про оплатне надання медичних послуг, вимог закону й інших правових актів, вимог, що зазвичай висуваються в медицині до медичних дій чи діяльності, тобто вимог, які є загальновизнаними та загальноприйнятими в медицині;

2) наявність шкоди, під якою розуміють приниження або знищення суб'єктивного цивільного права чи блага. Залежно від результату зазіхання на здоров'я шкода може мати моральний і майновий характер. При цьому порушення, що стосуються здоров'я, як правило, зачіпають обидві сфери потерпілого й водночас заподіюють як майнову, так і немайнову (моральну) шкоду;

3) причинно-наслідковий зв'язок між протиправним порушенням суб'єктивного права пацієнта та заподіяною йому шкодою.

Одне з актуальних питань відповідальності у сфері медичної діяльності пов'язується з розмежуванням договірної та деліктної відповідальностей. Стягнення на основі положень про договірну відповідальність у судовій практиці майже не здійснюється, оскільки метою договору є надання послуги як такої, а не досягнення результату щодо одужання пацієнта. У зв'язку із цим під час настання негативних наслідків, ускладнень виникає питання про можливість чи неможливість відшкодування збитків, заподіяних неякісним лікуванням, а не про відповідальність за заподіяння шкоди здоров'ю внаслідок неправомірного впливу на організм і здоров'я людини. Тому з огляду на нерозвиненість сфери договірного надання медичних послуг за настання негативних наслідків на лікаря автоматично покладається відповідальність за заподіяння шкоди здоров'ю пацієнта [3, с. 1127].

Відповідно до ст. 1196 ЦК України шкода, завдана каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи під час виконання нею договірних зобов'язань, підлягає відшкодуванню на підставах, встановлених ст. ст. 1166 та 1187 ЦК України. Тобто шкода, заподіяна життю чи здоров'ю фізичної особи під час виконання договірних зобов'язань, відшкодовується за правилами, передбаченими главою про деліктну відповідальність за заподіяння шкоди.

У зв'язку із цим у літературі справедливо пропонується розмежовувати договірну та деліктну відповідальність за правилом, згідно з яким за наявності передумов для договірного позову недоговірний позов відпадає: договірний позов витісняє недоговірний. Це гарантує кожній зі сторін повну охорону її прав і не послаблює встановлену законом відповідальність [3, с. 1127–1128].

Якщо сторона договору про надання медичних послуг не виконала чи неналежно виконала умови договору, це є підставою для покладення на неї договірної відповідальності. Для недоговірної (деліктної) відповідальності необхідне встановлення протиправності заподіяння шкоди, причинного зв'язку між заподіяною шкодою та протиправною дією. Тобто рішення про договірну відповідальність приймається за наявності договірного зобов'язання сторін. У разі відсутності договірного зобов'язання припустимо вирішувати питання про покладення деліктної відповідальності.

Відповідно до ст. 1166 ЦК України особа, яка завдала шкоди, звільняється від її відшкодування, якщо вона доведе, що шкоду завдано не з її вини. Шкода, завдана каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я чи смертю фізичної особи внаслідок непереборної сили, відшкодовується у випадках, встановлених законом.

Тобто за встановлення факту відсутності вини, згідно з вітчизняним законодавством, особа звільняється від деліктної відповідальності. Якщо медична послуга надається на підставі договору з послугонадавачем – суб'єктом підприємницької діяльності, останній відповідає перед пацієнтом незалежно від вини, за винятком неможливості виконання внаслідок настання обставин непереборної сили. Підставою звільнення від відповідальності медичної організації за настання нещасного випадку має також визнаватися наявність виправданого професійного медичного ризику, який не охоплюється категорією непереборної сили та розглядається в літературі як кваліфікований випадок із притаманними йому невідворотністю настання події, надзвичайним характером [3, с. 1128].

У судово-медичній літературі зустрічаються певні спроби класифікації несприятливих результатів лікування. Серед таких випадків пропонують виділяти лікарські помилки, нещасні випадки, карані недогляди [5, с. 234].

Лікарська помилка – хибні висновки та дії лікаря під час встановлення діагнозу захворювання, визначення тактики й методики його лікування. Термін уперше ввів у науковий обіг видатний вітчизняний хірург М.І. Пирогов. Прийнято розрізняти діагностичні, тактичні, організаційні, технічні та інші лікарські помилки. Причини їх поділяють на об'єктивні (недосконалість медичної науки й практики, особливості організму хворого, нетиповий перебіг хвороби тощо) і суб'єктивні (недостатні професійні підготовка й досвід, недоліки морального характеру) [6, с. 490].

На сьогодні в нормативно-правових актах відсутнє поняття «медична помилка», що дає підставу деяким авторам вважати її неправовою категорією та сприяє поширенню серед медичного персоналу думки про безкарність за професійні помилки. Тому постає актуальна проблема не лише законодавчого закріплення самого поняття «медична помилка», а й відмежування її від нещасного випадку, недбалості, заподіяння смерті з необережності, заподіяння тяжкої чи середньої тяжкості шкоди здоров'ю з необережності, а також цивільно-правової відповідальності медичних працівників за медичну помилку з огляду як на юридичні, так і на медичні особливості.

С.Г. Стеценко переконує: «Лікарська помилка – це дефект надання медичної допомоги, пов'язаний із неправильними діями медичного персоналу, які характеризуються як добросовісний заблуд за відсутності ознак зловмисного чи необережного проступку» [7, с. 55].

С.В. Антонов визначає зміст медичної помилки як правомірні й обґрунтовані дії чи бездіяльність особи, яка надає медичні послуги (допомогу), несприятливий наслідок яких пов'язується з недосконалістю та обмеженістю методів і засобів сучасної медичної науки, важкими об'єктивними умовами медичного втручання, атиповою будовою тіла чи функціонування окремих органів, нестандартними реакціями організму пацієнта на застосування медичних препаратів або процедур та виникає незалежно від уважності й професійності медичного працівника, за відсутності в діях (бездіяльності) медичного працівника умислу чи інших ознак складу цивільного правопорушення [8, с. 11–12].

Доведення недобросовісного порушення лікарем своїх професійних обов'язків свідчить про винне заподіяння шкоди пацієнту та має розглядатись як підстава покладення на лікаря як цивільно-правової, так і кримінальної та/або адміністративної відповідальності. Отже, «істинними» медичними помилками є лише ті помилки (дії чи бездіяльність) медичних працівників, які мають «казуальний характер». Причому тільки визнання «кваліфікованого» випадку (казусу) дає змогу виключити застосування цивільно-правової відповідальності [3, с. 1129].

Юридична відповідальність лікаря залежить від наявності вини в його діях і кваліфікації негативного результату лікування припустимою лікарською помилкою, що вимагає відмежування останньої від правопорушення, яке було вчинено медичним працівником.

З юридичної точки зору лікарська помилка є протиправним діянням (дією чи бездіяльністю), яке є однією з умов відповідальності. Водночас у медичній літературі термін «лікарська помилка» застосовується в розумінні безвинної помилки лікаря, що виключає відповідальність. Тому необхідно розрізняти припустиму (безвинну) і неприпустиму (вин-

ну) лікарські помилки. До припустимої лікарської помилки відносять добросовісну оману лікаря, яка ґрунтується на недосконалості сучасного стану медичної науки та її методів дослідження або спричиняється особливостями перебігу захворювання окремого хворого, пояснюється недостатніми знаннями й досвідом лікаря чи неможливістю передбачення негативних наслідків. При цьому основним критерієм лікарської помилки є добросовісна омана лікаря без елементів недбалості, зловживання та професійної некоректності [3, с. 1130].

Разом із поняттям «лікарська помилка» в медичній літературі використовується поняття «нещасний випадок». До таких випадків відносять невдалі результати лікування, за яких створюється об'єктивна неможливість передбачити наслідки; при цьому невдача не залежить від будь-якого упущення чи помилки, не є наслідком складності випадку. Терміни «лікарська помилка» та «нещасний випадок» можна розглядати як схожі правові поняття, що містять правову оцінку лікування, на основі якої в доктрині розмежовують правомірні діяння й правопорушення медичного працівника за негативного результату лікування.

Вирішення проблеми лікарської помилки пов'язується із закріпленням у законі складу лікарської помилки як окремого виду правопорушення, що має значення для вирішення питань як персональної (особистої) відповідальності медичних працівників, так і майнової відповідальності медичних установ.

Особливість лікарської помилки зумовлюється суб'єктивним ставленням лікаря до негативних результатів у вигляді професійного незнання. Суб'єктивна сторона цього діяння може охоплюватись лише необережністю або взагалі бути безвинним діянням. Тому наявність умислу в неналежному наданні медичних послуг у сукупності з необережним ставленням до наслідків не може кваліфікуватись як медична (лікарська) помилка. Отже, залежно від виду (винна чи безвинна) лікарська помилка може виступати обставиною, що пом'якшує чи виключає відповідальність лікаря (медичного працівника) порівняно з іншими видами неналежного надання медичних послуг.

У зв'язку із цим проблему обмеження відповідальності медичних організацій за шкоду, заподіяну пацієнтам унаслідок припустимого нещасного випадку (лікарської помилки), доцільно вирішувати не шляхом розширення тлумачення положень про форс-мажор як обставини, що виключають відповідальність, а за допомогою визнання ситуацій нещасного випадку (припустимої лікарської помилки) обставинами виправданого (правомірного) ризику, що виключають протиправність дій лікаря і виключають чи пом'якшують майнову відповідальність медичного закладу [9, с. 270].

Ситуації нещасного випадку (виправданої лікарської помилки) необхідно розглядати як обставини виправданого (правомірного) ризику, що виключають протиправність дій лікаря, а не як кваліфікований випадок із притаманними йому невідворотністю настання події та надзвичайним характером. Якщо інше не передбачено законом, дії в ситуації професійного медичного ризику варто визнавати підставою звільнення від відповідальності лікаря й медичної організації за настання нещасного випадку (виправданої лікарської помилки), який не охоплюється категорією непереборної сили [3, с. 1132].

Згідно із ЦК України медичний працівник несе цивільну відповідальність не за лікарські помилки, а саме за шкоду (матеріальну та моральну), заподіяну пацієнтові внаслідок лікарської помилки. ЦК України передбачає відшкодування завданої шкоди в повному обсязі як за дійсну шкоду, так і за втрачену вигоду.

Згідно із законодавством України експертні висновки щодо оцінки діяльності лікаря надає судово-медична експертиза. В Україні комісії для проведення судово-медичних експертиз підпорядковуються Міністерству охорони здоров'я України, обласним та міським управлінням охорони здоров'я. До їх складу входять головні спеціалісти відповідного органу охорони здоров'я. Спираючись на міжнародний досвід, задля збільшення об'єктивності під час проведення експертизи доцільніше юридично закріпити право самоврядної організації лікарів і вузькофахових медичних громадських об'єднань проводити незалежну медичну експертизу, надавати відповідні експертні висновки та брати участь експертам цих організацій у судових розглядах справ щодо оцінки медичної діяльності.

Як відомо, медична діяльність складається з комплексу прийомів і засобів, необхідних для відновлення здоров'я, досить неоднорідних за своїм складом. У медицині широко використовуються прилади (рентгенівські установки, радонові ванни, кобальтові гармати, лазерні апарати), речовини (отруйні, наркотичні, сильнодіючі лікарські препарати), технології, які з позиції цивільного права можуть бути віднесені до джерела підвищеної небезпеки, оскільки здатні заподіяти деколи більше шкоди, ніж сама хвороба. Така шкода, відповідно до ст. 1187 ЦК України, відшкодовується незалежно від вини. Відповідальність, передбачена ст. 1187 ЦК України, є «відповідальністю без вини» або «відповідальністю за випадок» – за випадково заподіяну шкоду.

Імовірність спричинення шкоди може бути досить високою, як одноразово виявляється, так і повторюватись під час здійснення певних дій медичного характеру. Для пацієнта не має значення, чим є заподіяна йому шкода: певним видом діяльності, що належить до джерела підвищеної небезпеки, або конкретною одноразовою шкідливою дією. С.Б. Булеца вважає, що шкідливість одноразової лікарської дії – джерела підвищеної небезпеки – може бути іноді більшою, ніж багаторазове, тривале здійснення діяльності підвищеної небезпеки, конкретних видів медичної діяльності. Тому необхідно проводити чітке розмежування медичної діяльності в цілому, що не має шкідливого характеру, та окремих її видів і конкретних дій суб'єктів медичної діяльності, які в низці випадків можуть бути віднесені до джерела підвищеної небезпеки [10, с. 22].

М.Н. Малєїна також відзначала, що оскільки лікувальна діяльність є неоднорідною, то вона не може бути визнана в цілому джерелом підвищеної небезпеки, проте окремі методи (способи) лікування відповідають визначенню джерела підвищеної небезпеки, виробленому медичною наукою та практикою [11, с. 146].

Висновки. Підставою для цивільно-правової відповідальності є наявність у діях медичного працівника, який перебуває в трудових правовідносинах із лікувальним закладом, складу цивільного правопорушення. Лікувальний заклад після відшкодування шкоди, завданої медичним працівником, який перебуває в трудових відносинах із лікувальним закладом, має право зворотної вимоги до такого медичного працівника в розмірі виплаченого відшкодування, якщо інший розмір не встановлено законом.

Цивільно-правова відповідальність у сфері надання медичних послуг виникає за наявності загальних умов відповідальності.

Пропонуємо розмежовувати договірну та деліктну відповідальність за правилом, згідно з яким за наявності передумов для договірної позову недоговірний позов відпадає: договірний позов витісняє недоговірний. Рішення про договірну відповідальність приймається за наявності договірної зобов'язання сторін. У разі відсутності договірної зобов'язання припустимо вирішувати питання про покладення деліктної відповідальності.

Юридична відповідальність лікаря залежить від наявності вини в його діях та кваліфікації негативного результату лікування як припустимої лікарської помилки, тому необхідно розрізняти припустиму (безвинну) і неприпустиму (винну) лікарські помилки.

Список використаних джерел:

1. Колот А.М. Мотивація, стимулювання й оцінка персоналу : [навч. посібник] / А.М. Колот. – К. : КНЕУ, 1998. – 224 с.
2. Сахацький С.О. Деякі особливості договірних відносин в медичній діяльності / С.О. Сахацький // Медичне право. – 1996. – № 2. – С. 45–48.
3. Договірне право України. Особлива частина : [навч. посібник] / [Т.В. Боднар, О.В. Дзера, Н.С. Кузнецова та ін.] ; за ред. О.В. Дзери. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 1200 с.
4. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
5. Струнцова В.В. Правовий наслідок медичної помилки / В.В. Струнцова // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць / за ред. С.В. Ківалова. – 2008. – № 38. – С. 234–238.

6. Юридична енциклопедія : в 6 т. / за ред. Ю.С. Шемшученка. – К. : Українська енциклопедія, 1998–2004. – Т. 3 : К – М. – 2001. – 792 с.
7. Стеценко С.Г. Медицинское право : [учебник] / С.Г. Стеценко. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. – 572 с.
8. Антонов С.В. Цивільно-правова відповідальність за заподіяння шкоди здоров'ю при наданні платних медичних послуг : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / С.В. Антонов ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К., 2006. – 20 с.
9. Майданик Р.А. Договір про надання медичних послуг / Р.А. Майданик // Аномалії в цивільному праві України : [навч.-практ. посібник] / [Р.А. Майданик, С.М. Бервено, Н.І. Майданик, І.С. Тімуш та ін.] ; за ред. Р.А. Майданика. – К. : Юстініан, 2007. – С. 268–274.
10. Булеца С.Б. Місце джерела підвищеної небезпеки при здійсненні медичної діяльності / С.Б. Булеца // Адвокат. – 2012. – № 3(138). – С. 19–23.
11. Малеина М.Н. Человек и медицина в современном праве : [учеб.-практ. пособие] / М.Н. Малеина. – М. : БЕК, 1995. – 272 с.

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.2

ДРОЗД О.Ю.

**ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ
СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В УКРАЇНІ**

У статті розглянуто актуальне питання трудового права, а саме пропозиції щодо вдосконалення соціального захисту в Україні.

Ключові слова: трудові права, соціальний захист, стандарти, населення, соціальне бачення.

В статье рассмотрен актуальный вопрос трудового права, а именно предложения по совершенствованию социальной защиты в Украине.

Ключевые слова: трудовые права, социальная защита, стандарты, населения, социальное видение.

In article actual questions of labor law namely the proposals on the improvement of social protection in Ukraine.

Key words: labor rights, social protection, standards, population, social vision.

Вступ. На шляху, який обрала Україна для досягнення європейських стандартів рівня життя, значну роль відіграє ефективна система соціального захисту. У сучасних умовах розвитку потрібні радикальні зміни у сфері соціального захисту населення, адже для забезпечення добробуту, прав і свобод людей нашої країни необхідно позбутися пострадянської спадщини та вийти на міжнародний рівень. Проте замість країни, яка прогресивно розвивається, ми маємо занедбані суспільство, економіку, культуру, освіту, медицину. Жодна політична сила та жодний уряд за роки незалежності не змогли змінити це жалюгідне становище та запропонувати реалістичну концепцію соціального бачення розвитку нашої країни. З огляду на зазначене питання вдосконалення соціального захисту в Україні є надзвичайно актуальним.

Стан дослідження. Порушена в цій статті проблематика була предметом досліджень таких українських і зарубіжних учених, як С. Алексєєв, В. Бабкін, Н. Борецька, К. Гаджиєв, М. Кравченко, О. Крентовська, А. Крупник, О. Лукашева, П. Мазурок, І. Мандибура, О. Мельниченко, Н. Ситнікова, О. Скрипнюк, В. Скуратівський, М. Татаревська та інші. Проте в працях дослідників відсутній комплексний аналіз основних напрямів покращення вітчизняної системи соціального захисту. Наприклад, політолог А. Крупник розглядає вдосконалення соціального захисту лише як складову соціальної політики держави [5]. Економіст Н. Борецька досліджує соціальний захист винятково в умовах трансформації економіки [2]. Водночас проблема пошуку шляхів удосконалення соціального захисту в країні потре-

© ДРОЗД О.Ю. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративної діяльності (Національна академія внутрішніх справ)

бує комплексного аналізу цього питання. Для забезпечення перетворення системи соціального захисту в Україні необхідно здійснити низку соціально-економічних реформ.

Результати дослідження. На нашу думку, основним недоліком у функціонуванні системи соціального захисту на сьогодні є законодавча та нормативно-правова неврегульованість вказаної сфери. Правові акти, прийняті впродовж останніх років із питань соціального захисту й соціального забезпечення, нерідко є доволі суперечливими, характеризуються недосконалою термінологією, нечітко окресленим колом функцій, завдань і напрямів роботи відповідних інститутів. При цьому нормативну базу у сфері соціального захисту й соціального забезпечення складають десятки законодавчих актів та безліч підзаконних нормативно-правових актів. Відсутній єдиний кодифікаційний акт, який би систематизував законодавство, удосконалив положення актів у сфері соціального захисту й повноваження органів управління в соціальній сфері; залишається неприйнятим новий Кодекс законів про працю України.

У зв'язку із цим ключовим аспектом удосконалення соціального захисту в Україні повинна бути уніфікація діючих систем соціального захисту з урахуванням міжнародного досвіду у вказаній сфері. Враховуючи зазначене, насамперед необхідно розробити та прийняти Соціальний кодекс України – базовий законодавчий акт, який би закріпив основи правового регулювання відносин, спрямованих на реалізацію соціальних прав громадян, а також сприяв би реформуванню всієї соціальної сфери. У Соціальному кодексі України мають бути вирішені питання щодо системи соціального забезпечення, ієрархії та дії соціальних законів у часі, просторі та за колом осіб, що покладе край маніпулюванням, спрямованим на обмеження соціальних зобов'язань із боку держави [8]. Звертаємо увагу, що така практика існує в багатьох соціально розвинених країнах: у Німеччині прийнято Соціальний кодекс, у Франції – Кодекс із соціального захисту, у Ірландії – Акт соціального добробуту, у Португалії – Основний акт про соціальний захист, в Іспанії – Основний акт про соціальний захист [3].

Крім того, заслуговують на увагу запропоновані науковцями М. Багмет і В. Деріга пропозиції на шляху до створення сучасної системи соціальних послуг: розроблення нормативно-правових основ меценатства, удосконалення податкового законодавства щодо стимулювання благодійної діяльності, передбачення податкових пільг під час запровадження в життя загальнодержавних і місцевих соціальних проектів та програм шляхом укладання соціальних контрактів на конкурсній основі [3].

Наступним недоліком сучасного стану соціального захисту населення є надзвичайно високий рівень участі держави у сфері соціального захисту й надзвичайно слабка участь у її функціонуванні населення. Наразі мають місце такі факти у сфері надання соціальних послуг, як державна монополія, нерівномірний розподіл повноважень між профільними міністерствами, місцевими державними адміністраціями, органами місцевого самоврядування й надавачами соціальних послуг, недооцінка ролі громадських і благодійних організацій, місцевих ініціатив, незначні обсяги фінансування й недосконалість механізму передачі фінансових ресурсів на місцевий рівень, залежність місцевого самоврядування від центральної виконавчої влади тощо. Вирішити вказану проблему можливо за допомогою збільшення кола повноважень органів місцевого самоврядування у сфері визначення пріоритетів місцевого соціального розвитку, спрямування роботи місцевої інфраструктури соціального обслуговування громадян, планування й розпорядження бюджетними ресурсами на соціальний захист і соціальне забезпечення [4]. З метою реалізації запропонованого треба внести відповідні зміни до бюджетного законодавства, законів України «Про місцеве самоврядування», «Про об'єднання громадян», «Про соціальні послуги» та «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», які б передбачали, що сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі комітети разом із членами територіальної громади є основними суб'єктами організації соціальних послуг, а також встановлювали самоврядні, а не делеговані повноваження рад стосовно планування послуг, створення мережі соціальних служб, залучення альтернативних закладів до надання соціальних послуг (приватних суб'єктів), формування й виконання місцевих бюджетів.

Вважаємо, що умовами вдосконалення системи соціального захисту в Україні повинні стати децентралізація надання соціальних послуг і підвищення компетенції в прийнятті рішень на місцевому рівні, що є загальною практикою країн Європейського Союзу.

Варто погодитись із запропонованим науковцем М. Кравченко виділенням трьох основних складових на шляху до децентралізації надання соціальних послуг. Першою передумовою названо створення дієвих нормативно-правових та організаційних передумов для передачі адміністрування соціальних послуг на місцевий рівень підприємницьким структурам, приватним фізичним особам і недержавним організаціям. Державу запропоновано залишити як замовника й контролера за дотриманням стандартів якості надавачами соціальних послуг, виконанням функцій зі стандартизації й ліцензування соціальних послуг, а також регламентуванням інспекційно-наглядової діяльності щодо їх надання. Наступним кроком виділено запровадження дієвого фінансово-економічного механізму, що повинен включати розробку стандартів забезпечення громадян соціальними послугами в громаді, механізмів закупівлі соціальних послуг у недержавних суб'єктів за рахунок бюджетних коштів, аналіз фактичних витрат установ соціального захисту. Останнім є організаційно-функціональний блок, що включає ефективну систему обліку потенційних одержувачів соціальних послуг; розробку індикаторів якості соціальних послуг, критеріїв визначення потреби в послугах та оцінювання спроможності суб'єктів надавати якісні соціальні послуги шляхом впровадження ліцензування й соціального замовлення, державної стандартизації; створення моделі ліцензування державних установ, громадських організацій, приватних структур, що надають послуги населенню; здійснення заходів щодо забезпечення прозорого залучення неурядових організацій до надання соціальних послуг громадянам за рахунок державного й місцевих бюджетів; удосконалення управління державними видатками; визначення пріоритетних завдань у системі соціальних послуг; внесення змін в інфраструктуру державних закладів, що надають соціальні послуги; вдосконалення існуючих і створення нових видів соціальних послуг; продовження активної роботи з розробки стандартів різних соціальних послуг; створення для надавачів соціальних послуг усіх форм власності рівних умов; розробку сучасної системи моніторингу й оцінки якості наданих соціальних послуг та ефективності роботи соціальних служб [4].

Зауважимо, що проведений аналіз надання соціальних послуг у провідних країнах світу свідчить про розвиток соціального партнерства в трикутнику «держава – бізнес – громада» шляхом здійснення процесу децентралізації соціальних послуг, розукрупнення великих закладів і центрів. Це сприяє зменшенню нерівності громадян у доступі до соціальних, медичних, освітніх та інших служб, їх територіальному наближенню до місця проживання людей. Характерною рисою трикутника «держава – бізнес – громада» є диверсифікація постачальників послуг усіх форм власності, залучення громадських, приватних і благодійних організацій на конкурсних засадах, а також відкрита інформація для потенційних клієнтів і зацікавлених осіб щодо переліку соціальних послуг та установ, які їх надають у конкретній місцевості [4].

Одним із напрямів на шляху вдосконалення соціального захисту населення повинно бути залучення недержавних громадських організацій до врегулювання проблемних і нагальних питань у цій сфері. Дієвість цього методу українці вже відчули в умовах політичної кризи й війни. Адже багато недержавних організацій продемонстрували успіх у залученні додаткової фінансової й технічної допомоги з боку міжнародних спонсорів та організацій, приватного бізнесу. Такі організації застосовують новітні технології соціальної роботи, мають підготовлені людські ресурси. Підвищення рівня співпраці з недержавним сектором удосконалисть підхід до модернізації соціальних служб і сприятиме повному соціальному охопленню послугами найуразливіших категорій населення, ранньому виявленню проблемних сімей і своєчасному наданню їм адресної та якісної підтримки працівниками як соціальної сфери, так і працівниками інших галузей.

Як зазначає науковець М. Кравченко, необхідно визначити перелік безоплатних послуг, гарантованих державою, для категорій осіб, які мають право на їх отримання. Решту

видів послуг треба надавати на платній основі приватною структурою, яка виграла тендер і має право укласти соціальний контракт із державою щодо надання певних соціальних послуг. Така система відносин між державою й недержавними організаціями діє, зокрема, у Німеччині, Угорщині, Великій Британії. Отримання контракту від місцевих органів влади є престижним для недержавних організацій, а тому організації конкурують між собою за отримання таких контрактів. Створення описаної системи стане додатковим стимулом і для державних структур працювати ефективніше, оскільки реальною буде загроза втратити бюджетне фінансування [4].

Наступний крок до вдосконалення системи соціального захисту в Україні – це продуктивна політика зайнятості. Основні виклики, які прийняла наша країна, пов'язані з вимушеним переміщенням громадян. Вони виявляються в зростанні навантаження на локальних ринках праці, існуванні проблем розміщення, працевлаштування, медичного обслуговування, психологічної реабілітації, доступу до освіти, культурної й соціальної реінтеграції тощо. Для ефективного вирішення проблеми доцільно реалізувати такі заходи: створити соціально-економічні передумови для розвитку територій масового проживання внутрішньо переміщених осіб і відбудови постраждалих регіонів; розширити можливості зайнятості внутрішньо переміщених осіб, у тому числі шляхом впровадження спільних із міжнародними організаціями проектів; запровадити професійне навчання внутрішньо переміщених осіб із відповідним матеріально-технічним, навчально-методичним і кадровим забезпеченням; удосконалити нормативно-правову базу, спрямовану на підвищення мобільності й зайнятості внутрішньо переміщених осіб, забезпечення їх соціального захисту на ринку праці.

Нагальною потребою є розробка політики та програми щодо внутрішньо переміщених осіб. Український уряд має розуміти специфічність переселенців як окремої, дуже вразливої соціальної групи й надати їм реальний доступ до реалізації їхніх прав. На нашу думку, єдиним варіантом вирішення питання соціального захисту внутрішньо переміщених осіб є відновлення промислової інфраструктури регіонів, адже в кожному місті є заводи й фабрики, які не працюють уже десятки років. Вважаємо, першим кроком на шляху до вирішення проблеми працевлаштування внутрішньо переміщених осіб повинно бути відновлення функціонування заводів і фабрик за рахунок іноземних інвестицій на основі укладених міжнародних договорів чи контрактів із залученням трудового потенціалу таких осіб. Наступним кроком є виділення частини отриманого доходу на забезпечення проживання внутрішньо переміщених осіб у соціальних житлах. Крім того, великого успіху можна досягти за допомогою підвищення ролі сільської місцевості, аграрного сектору, розвитку фермерства. Держава повинна сприяти відбудові, реконструкції та добудові житла в сільській місцевості, виділенню в подальшому земельних паїв працевлаштованим до закладів (установ) соціальної сфери внутрішньо переміщеним особам у сільській місцевості. Вказане дозволить об'єднати економічні, соціальні й екологічні інтереси суспільства, забезпечить населення доступною вітчизняною сільськогосподарською продукцією, гарантуватиме продовольчу безпеку країни й нарощування експортного потенціалу широкого спектру продукції.

Деякі дослідники, зокрема М. Багмет та В. Деріга, велике значення в контексті покращення системи соціального захисту надають адресній підтримці соціально не захищених верств населення. Така підтримка реалізується через упорядкування на законодавчому рівні пільг, що надаються різним категоріям населення, регулювання гарантованого державою мінімального сукупного доходу [3]. Варто наголосити, що перевага адресності полягає в більш ефективному використанні коштів для допомоги нужденним, що унеможливує доступ до таких коштів тих, для кого вони не призначені. Адресна підтримка дозволить запровадити систему штрафів для громадян, які користуються коштами та пільгами, що їм не належать.

Гарантований державою рівень соціального захисту також повинна забезпечити пенсійна реформа. У нашій країні, на жаль, існує така тенденція: ставлення до пенсіонерів постійно погіршується, тому говорити про справедливий розподіл грошових коштів між пенсіонерами вже не доводиться. Вирішення цієї проблеми вбачається в запровадженні трикомпонентної накопичувальної системи. Інакше кажучи, до працюючої зараз солідарної

системи пенсійного забезпечення додадуть ще два рівні: добровільна накопичувальна система й персональні пенсійні рахунки, на які будуть надходити відсотки від заробітної плати робітників.

Висновки. Удосконалення соціального захисту населення залишається надзвичайно актуальним питанням. Багато країн світу занедбали цей сектор економіки, тому зараз ми можемо спостерігати незадоволення багатьох верств населення, яке проявляється через мітинги, протести, що значно послаблює потенціал розвитку країни. Вважаємо, що питання соціального захисту населення обов'язково повинно розглядатися урядом для стабілізації соціально-економічного становища країни. При цьому насамперед необхідно приділити увагу громадянину, його правам і свободам, а також належному рівню їх гарантування.

Список використаних джерел:

1. Абакумова Н. К вопросу о социальной защите человека труда в России / Н. Абакумова // Проблеми праці, економіки та моделювання : збірник наукових праць. – Хмельницький : НВП «Євріка», 1998. – Ч. 1. – С. 3–4.
2. Багмет М. Шляхи вдосконалення системи соціального захисту в Україні: політологічний аналіз / М. Багмет, В. Деріга [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/26619/33-Bagmet.pdf>.
3. Борецька Н. Соціальний захист населення на сучасному етапі: стан і проблеми : [монографія] / Н. Борецька. – Донецьк : Янтар, 2001. – 352 с.
4. Деріга В. Соціальна і гуманітарна політика : [навчальний посібник] / В. Деріга. – Миколаїв, 2012. – 152 с.
5. Кравченко М. Механізми децентралізації соціальних послуг в Україні / М. Кравченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lvivacademy.com/visnyk14/fail/kravchenko.pdf>.
6. Крупник А. Соціально-захисна спрямованість державної соціальної політики за умов трансформації українського суспільства : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 25.00.01 «Теорія та історія державного управління» / А. Крупник ; Одеська нац. юрид. акад. – О., 2002. – 17 с.
7. Соціальний захист населення України : [монографія] / [І. Гнибіденко, М. Кравченко, О. Новікова та ін.] ; за ред. В. Вакуленка, М. Орлатого. – К. : НАДУ, 2009. – 184 с.
8. Шеременко Н. Актуальні аспекти політичної соціалізації в сучасній Україні / Н. Шеременко // Сучасна українська політика. Політика і політологи про неї / редкол. : М. Михальченко, Ф. Рудич. – К. ; Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2009. – Вип. 17. – С. 124–138.
9. Концепція соціального кодексу України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.psv.org.ua/arts/suspilstvo/view-941.html>.

УДК 349.2

ЗОЛОТУХІНА Л.О.

**РОЛЬ КОЛЕКТИВНО-ДОГОВІРНОГО РЕГУЛЮВАННЯ
В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ІНТЕРЕСІВ СТОРІН ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИН**

Статтю присвячено проблемам забезпечення прав та інтересів працівників у змісті колективного договору. Розкрито значення умов колективного договору для оптимального поєднання прав та інтересів сторін трудових відносин.

Ключові слова: колективний договір, працівник, роботодавець, соціально-трудова відносина, права, інтереси.

Статья посвящена проблемам обеспечения прав и интересов работников в коллективном договоре. Раскрыто значение условий коллективного договора для оптимального объединения интересов сторон трудовых отношений.

Ключевые слова: коллективный договор, работник, работодатель, социально-трудовые отношения, права, интересы.

The article is devoted to research of a problem of contract forms of realization of the social and economic rights and interests of workers. Value of facultative conditions of the employment contract and obligations conditions of the collective agreement, the agreement for ensuring the rights and interests of the parties of labour relations is revealed.

Key words: rights, interests, social and labor relations, social partnership, worker.

Вступ. Питання узгодження інтересів роботодавця та працівника завжди було актуальним. Процес становлення сучасної демократичної української держави потребує не виділення пріоритету інтересів будь-якої зі сторін трудових правовідносин, а навпаки, узгодження інтересів і закріплення такого паритетного начала в трудовому законодавстві. Тільки взаємне задоволення інтересів працівника й роботодавця забезпечить ефективне регулювання праці в умовах ринку. Регулятором оновлення трудових відносин повинен стати колективний договір.

Стан дослідження. У науковій літературі колективний договір був предметом аналізу Г.І. Чанишевої, Н.Б. Болотіної, Г.С. Гончарової, В.В. Жернакова та інших науковців. Проте в наукових працях питання забезпечення інтересів працівників у змісті колективного договору недостатньо досліджено, тому вимагає доопрацювання.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття значення колективного договору для забезпечення інтересів сторін трудових відносин.

Результати дослідження. Колективний договір відіграє значну роль у забезпеченні соціально-економічних прав та інтересів працівників. У зазначеному локальному нормативному акті можна врахувати особливості кожного підприємства, установи, організації, яких дуже багато.

У ст. 10 чинного Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України) закріплено, що колективний договір укладається на основі чинного законодавства, прийнятих сторонами зобов'язань із метою регулювання виробничих, трудових і соціально-економічних відносин, а також узгодження інтересів трудящих, власників та уповноважених ними органів.

© ЗОЛОТУХІНА Л.О. – кандидат юридичних наук, завідувач кафедри господарсько-правових дисциплін (Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

В.І Прокопенко метою колективного договору називає поліпшення господарської діяльності підприємства, підвищення його рентабельності та якості продукції, що випускається, забезпечення трудящим можливості брати участь в управлінні виробництвом, удосконалення винагороди за працю, підняття рівня охорони праці, матеріально-побутового й культурного обслуговування працюючих [1, с. 140].

Під час визначення його правової природи необхідно насамперед звернутися до КЗпП України, відповідно до ст. 13 якого зміст колективного договору визначається сторонами в межах їх компетенції. Отже, на рівні законодавства закріплено важливий і навіть принциповий момент: регулювання соціально-трудових відносин має відбуватися в договірному порядку. Це означає, що регулювання багатьох питань праці здійснюється на основі сполучення норм, прийнятих як на централізованому, так і на локальному рівні. Оскільки колективний договір укладається між працівниками й роботодавцями, то сферою його дії є конкретна організація, філія, представництво.

Що стосується змісту колективного договору, то ним вважаються узгоджені сторонами умови (положення), які покликані врегулювати соціально-трудові відносини в цій організації. У літературі немає єдиної думки щодо класифікації умов колективного договору: одні автори виділяють тільки нормативні й зобов'язальні умови колективного договору [1, с. 145], інші – нормативні, зобов'язальні, організаційні й інформаційні [2, с. 495]. Загальновизнаним є поділ умов колективного договору на нормативні й зобов'язальні, який законодавчо було закріплено ще за радянських часів (п. п. 11, 12, 13 Положення про порядок укладання колективних договорів) [5].

Нормативні умови встановлюються сторонами в межах їх компетенції й поширюються на працівників цієї організації; зобов'язальні умови являть собою конкретні зобов'язання сторін; організаційні умови пов'язані з регламентацією порядку укладення, зміни та припинення дії колективного договору; інформаційні умови містять норми централізованого законодавства, а також угод більш високого рівня [2, с. 495–498].

Інформаційні норми досить часто зустрічаються в колективних договорах, хоча закон не містить правил про їх обов'язкове включення в колективні договори й угоди. Значення подібних норм полягає в пропаганді законодавства, доведенні до відома працівників його змісту. Традиція повторювати зміст державних правових актів у колективному договорі склалася в радянський період. У наш час, коли нормативні правові акти й коментарі до них стали загальнодоступними, відтворення норм закону в колективних договорах стає зайвим. Крім того, за такого відтворення часто допускають помилки, здійснюються спроби «відредагувати» законодавство, що призводить до перекручування змісту правової норми.

У змісті колективного договору також можна виділити виробничу й соціальну складові. Відповідно до ст. 7 Закону України «Про колективні договори і угоди» в колективному договорі встановлюються взаємні права й обов'язки сторін щодо регулювання виробничих, трудових, соціально-економічних відносин. Виробничі відносини стосуються діяльності підприємства, установи, організації в цілому, тоді як трудові відносини пов'язані із застосуванням праці конкретного працівника або трудового колективу (його підрозділу). Соціальна складова означає забезпечення житлово-побутового, культурного, медичного обслуговування, організації оздоровлення й відпочинку працівників.

Якщо ж спробувати поділити вказані в ч. 2 ст. 7 цього закону умови на виробничі та трудові, то до виробничих без вагань можна віднести тільки зміни в організації виробництва та праці, а також забезпечення продуктивної зайнятості. Що ж стосується інших умов, то вони однаковою мірою можуть бути віднесені як до виробничих, так і до трудових. Наприклад, нормування й оплата праці, встановлення гарантій, режим роботи, умови й охорона праці стосуються не тільки підприємства в цілому, а й кожного працівника.

Зміст колективного договору з роками змінюється. В умовах панування державної форми власності на засоби виробництва питання, які потрібно було регулювати на локальному рівні, були майже однаковими на кожному підприємстві та складали широке коло проблем. Зокрема, ст. 11 КЗпП України в редакції від 10 грудня 1971 р. передбачалося, що колек-

тивний договір повинен містити основні положення з питань праці й заробітної плати, а також положення в галузі робочого часу, часу відпочинку, оплати праці й матеріального стимулювання, охорони праці; зобов'язання щодо виконання робочих планів, удосконалення організації виробництва та праці, впровадження нової техніки й підвищення продуктивності праці, поліпшення якості та зниження собівартості продукції тощо.

Порівнюючи зміст сучасних колективних договорів із колективними договорами радянських часів, можна відзначити негативну тенденцію: незважаючи на погіршення соціального стану й зменшення рівня заробітної плати працівників порівняно з прожитковим мінімумом, із колективних договорів фактично зник розділ про соціально-побутове обслуговування працівників.

Велика увага розвитку системи соціально-побутового обслуговування приділялася в період існування СРСР, коли багато підприємств мали розвинену соціальну інфраструктуру, використовуючи кошти спеціальних фондів, утворених за рахунок обов'язкових відрахувань від прибутку (фонд соціально-культурних заходів і житлового будівництва тощо). Робота зі створення необхідних умов для задоволення потреб працівників і членів їхніх родин в організаціях відпочинку, санаторно-курортного лікування, заняттях спортом і туризмом, поліпшенні житло-побутових умов тощо здійснювалася на плановій основі шляхом розробки й реалізації планів соціального розвитку організації, які часто закріплювалися в колективних договорах. Наприклад, у колективному договорі шахти «Чайкіно» виробничого об'єднання «Павлоградвугілля» на 1979 р. передбачалися такі положення: систематично поповнювати медикаментами й медичними пристроями аптечні пункти на всіх ділянках та цехах; надавати робітникам і службовцям путівки в будинки відпочинку, санаторії; виділяти робітникам і службовцям матеріальну допомогу, якщо вони її потребують; надавати допомогу дитячим садкам щодо поліпшення обслуговування дітей; виділяти кошти й організовувати дітхарчування; будувати житло; надавати земельні ділянки; забезпечувати трудівників вугіллям; здійснювати благоустрій селища; організовувати гаряче харчування тощо.

У сучасних колективних договорах такі розділи, як «Охорона здоров'я й організація відпочинку працівників», «Медичне обслуговування й санаторно-курортне лікування працівників і пенсіонерів організації», «Культурне обслуговування й організація фізкультурно-оздоровчої роботи», «Житлове будівництво для працівників, ветеранів, непрацюючих пенсіонерів та інвалідів», зустрічаються дуже рідко й лише на великих підприємствах. Така ситуація пояснюється відсутністю в більшості організацій коштів для фінансування соціальних програм або небажанням роботодавця жертвувати частиною прибутку на зазначені цілі.

Також у більшості сучасних колективних договорів відсутній розділ «Виробничо-господарська діяльність організації», у якому в радянські часи вказувалися планові показники, які сторони планували досягти, умова про соціалістичне змагання, а також порядок розподілу прибутку організації. Що стосується планових показників, то вважаємо, що в сучасному колективному договорі їм не місце, оскільки їх встановлення відноситься до виняткової компетенції роботодавця, власника майна, а не працівників. Винятком є лише нормування праці працівників, що міститься, як правило, у розділі «Робочий час».

Однак не всі положення видаленого розділу втратили актуальність на сучасному етапі. Усіма колективними договорами передбачається матеріальне стимулювання працівників за виробничі результати, виплата винагород тощо. Є положення про умови їх виплати. Проте фактично значна частина підприємств їх не проводить зовсім. Отже, доцільно в колективному договорі недержавних організацій встановити порядок формування фонду заробітної плати у відсотковому відношенні до прибутку організації, наприклад 60% від прибутку, а також ввести й установити порядок формування фонду матеріального заохочення, з якого буде здійснюватися преміювання працівників і виплата стимулюючих надбавок, а також фонд соціально-культурних заходів і житлового будівництва, з якого будуть фінансуватися заходи щодо охорони здоров'я й організації відпочинку працівників, медичне обслуговування й санаторно-курортне лікування працівників і пенсіонерів організації, культурне обслуговування й організація фізкультурно-оздоровчої роботи, житлове будівництво або покупка

квартир для працівників за рахунок коштів організації. Для забезпечення дієвості колективних договорів недержавних організацій пропонується на рівні регіональних, галузевих і генеральних угод передбачати рекомендації щодо встановлення в колективних договорах порядку формування фонду заробітної плати у відсотковому відношенні до прибутку організації; формування фондів матеріального заохочення; забезпечення соціально-побутових умов праці, відпочинку й оздоровлення працівників тощо.

Що стосується інших розділів колективного договору та їхнього змісту, то вони фактично не змінилися, за винятком того, що в сучасних колективних договорах з'явився новий розділ «Забезпечення зайнятості працівників», у якому визначено заходи запобігання масовому звільненню працівників, введення нових робочих місць, гарантії звільненим працівникам тощо. Наявність такого розділу в колективному договорі обумовлена появою в нашій країні безробіття як невід'ємного явища ринкової економіки. Так, в одному з колективних договорів на 2015 р. у розділі «Забезпечення продуктивної зайнятості» передбачено такі зобов'язання сторони власника: разом із профспілковою стороною скласти заходи Програми соціально-економічного розвитку підприємства, спрямовані на забезпечення продуктивної зайнятості працівників підприємства; забезпечити їх виконання; створити протягом року 40 робочих місць; не допускати масових звільнень працівників протягом року більш ніж 40% від загальної кількості працюючих на підприємстві тощо.

Порівнявши українські колективні договори з колективними договорами країн із розвинутою ринковою економікою, можна виділити такі тенденції. В Англії в колективних договорах приділяють велику увагу оплаті праці, робочому часу й часу відпочинку, виробничому страхуванню. Це пояснюється тим, що англійське законодавство недостатньо регулює або взагалі не регулює зазначені питання, залишаючи їх для колективних договорів. Так, колективними договорами в Англії встановлюються ставки оплати праці, преміальні зарплати, умови праці, що відрізняються від нормальних, порядок виплати заробітної плати, компенсаційні виплати. Важливим напрямом у правовому регулюванні заробітної плати є прагнення профспілок зберегти заробіток у випадку виробничого недовантаження, часткової зайнятості. На відміну від заробітної плати, що регулюється законами й колективними договорами, питання робочого часу й часу відпочинку регулюються тільки національними й місцевими колективними договорами. В Англії понаднормові роботи й роботи за сумісництвом не регулюються й не обмежуються правом, тому набуває особливого значення їх обмеження в колективному договорі. Одне із центральних місць у колективних договорах Англії займає виробниче страхування, що передбачає надання підприємствами пенсій і додаткових допомог, а також деякі види соціальних послуг застрахованим працівникам (наприклад, безкоштовне або зі знижкою медичне обслуговування), а нерідко і їхнім утриманням (наприклад, безкоштовне або зі знижкою навчання дітей працівників, утримування їх у дитсадках або подібних установах) [3, с. 21–23].

У колективних договорах США також приділяється велика увага соціально-побутовому обслуговуванню працівників. Зокрема, забезпечується безкоштовна доставка працівників на роботу транспортом компанії, а для тих, у кого є особистий транспорт, – безкоштовна стоянка для їхніх автомобілів, надання працівникам житла за рахунок компанії з наступним викупом із розстрочкою платежу на 15 років, повне медобслуговування працівників медичним персоналом компанії, безкоштовне користування спортзалом компанії, організація харчування працівників із 50% знижкою тощо [3, с. 155; 4, с. 254–255].

Згідно зі статистичними даними в Україні в 2014 р. було укладено 80 тисяч колективних договорів, якими охоплено майже 2 млн штатних працівників, що складає 82% [6]. Звісно, ніде у світі немає стовідсоткового охоплення працівників колективно-договірною системою. Так, у США колективними договорами охоплено 15% найманих працівників, у Японії – 20, у Польщі – 28, в Іспанії – 81, в Італії – 90, у Франції – 90–95%.

Однак говорити про те, що колективно-договірна робота в країні є досконалою, а її результати є задовільними, було б перебільшенням. Не мають колдоговорів більшість малих і середніх приватних підприємств, де відсутні профспілкові організації; вони стали просто-

ром для трудового безправ'я. На багатьох підприємствах формально ставляться до укладення колективних договорів. Чимало їхніх положень мають декларативний характер, деякі пункти є недостатньо конкретними або зовсім незрозумілими, а є випадки, коли вони повністю бездумно переписуються. Крім того, положення колективного договору нерідко ігноруються або до нього включаються умови, які погіршують становище працівників порівняно із чинним законодавством. Є випадки, коли за колективним договором дозволяється виплачувати заробітну плату один раз на місяць; коли порушуються строки виплати, передбачені колективним договором (виплата проводиться частинами протягом усього наступного місяця). Є й такі підприємства, де колективні договори не переукладалися з 2005 р. і вже застаріли за багатьма позиціями. На цих же підприємствах, як правило, є низькою заробітна плата.

Якщо проаналізувати колективні договори, які укладаються на підприємствах різних форм власності в різних містах України, то можна зробити висновок, що найбільш поширеними умовами, включеними до змісту колективних договорів, які погіршують становище працівника порівняно із законодавством, є такі:

- встановлення оплати праці в нічний час, вихідні та святкові дні в меншому розмірі, ніж це передбачено чинним законодавством;
- перевищення норм позаурочних робіт;
- надання додаткових відпусток за роботу зі шкідливими умовами праці меншою тривалістю, ніж це передбачено чинним законодавством;
- встановлення виплати заробітної плати один раз на місяць;
- закріплення як дисциплінарних стягнень переведення на менш оплачувану посаду строком до трьох місяців, зменшення тривалості відпустки на число днів прогулу, оголошення суворой догани.

В.І. Прокопенко наголосив на тому, що безпосередньо в Законі України «Про колективні договори і угоди» не зазначено, що зміст колективного договору залежить від форми власності підприємства [1, с. 140]. Мабуть, форма власності не є тим чинником, що радикально впливає на зміст колективного договору, хоча певною мірою вона позначається на умовах, які сторони колективного договору включають до нього. Працівники підприємств різних форм власності мають різні інтереси. Так, на підприємствах державних форм власності основною є проблема заборгованості з виплатою заробітної плати; на підприємствах недержавних форм власності важливими питаннями є дотримання таких умов, як безпека праці, забезпечення повної та продуктивної зайнятості, соціально-побутове забезпечення.

Необхідно звернути увагу також на забезпечення трудових прав громадян, зайнятих у сфері дрібної торгівлі на ринках, торговельних майданчиках, кіосках тощо. Тут взагалі мова не йде про створення соціально-побутових умов для працівників, оскільки здебільшого колективні договори не укладаються.

Отже, інтереси працівників підприємств різних форм власності мають свої відмінності, що позначається на умовах, які сторони включають до колективних договорів. На підприємствах державної форми власності основна увага повинна приділятися стимулюванню оплати праці. Якщо державні підприємства в більшості випадків мають добре розвинену соціальну інфраструктуру, то на підприємствах приватної форми власності (особливо на новоутворених) необхідно більшу увагу приділяти організації праці (охорона праці, гігієна праці, обладнання додаткових санітарно-побутових приміщень і пристроїв, можливості для відпочинку, прийняття їжі тощо). Для того щоб були забезпечені належні соціально-побутові умови, пропонується в проекті Трудового кодексу України передбачити положення, згідно з яким треба внести обов'язкову перевірку створення таких умов під час реєстрації колективного договору або статуту підприємства (для підприємств роздрібної торгівлі). Пропонувану статтю доцільно викласти в такій редакції: «Під час реєстрації колективного договору місцевими органами державної виконавчої влади обов'язковий перевірці підлягають положення щодо забезпечення належних соціально-побутових умов».

Висновки. Таким чином, колективний договір повинен зайняти принципово важливе місце в локальному регулюванні праці, стати справжньою «конституцією» підприємства.

Якщо в Трудовому кодексі України чи в інших законах не всі інтереси сторін трудових відносин можна врахувати, то в колективних договорах їх можна передбачити. Потенційні можливості колективного договору в повному обсязі не були ще реалізовані. Багато положень колективного договору дублюють положення централізованого законодавства. У змісті колективного договору треба більше уваги приділяти стимулюванню оплати праці, створенню належних соціально-побутових умов.

Список використаних джерел:

1. Прокопенко В.І. Трудове право України : [підручник] / В.І. Прокопенко. – Х. : Фірма «Консум», 2008. – 528 с.
2. Трудове право України : [підручник] / за ред. Н.Б. Болотіної, Г.І. Чанишевої. – 2-ге вид., стер. – К. : Т-во «Знання» ; КОО, 2010. – 564 с.
3. Киселев И.Я. Зарубежное трудовое право : [учебник для юрид. вузов] / И.Я. Киселев. – М. : Дело, 2010. – 452 с.
4. Киселев И.Я. Сравнительное и международное трудовое право : [учебник для вузов] / И.Я. Киселев. – М. : Дело. 2011. – 579 с.
5. Положение о порядке заключения коллективных договоров, утвержденное Постановлением Президиума ВЦСПС и Государственного комитета Совета Министров СССР по труду и социальным вопросам от 26 августа 1977 г. // Бюллетень Государственного комитета Совета Министров СССР по труду и социальным вопросам. – 1978. – № 1. – С. 24–26.
6. Праця і зарплата. – 2011. – № 43. – 87 с.

УДК 349.243:331.45

ІЗУЇТА П.О.

**ФОРМИ Й МЕТОДИ КОНТРОЛЮ ТА НАГЛЯДУ
ЗА ДОТРИМАННЯМ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ОХОРОНУ ПРАЦІ**

У статті досліджується законодавство у сфері охорони праці. Вказується, що сьогодні промислово розвинені країни світу приділяють значну увагу питанням забезпечення охорони праці й виробничого побуту. Це проявляється у встановленні правил, техніко-юридичних стандартів у сфері охорони праці, критеріїв класифікації підприємств за ступенем їх шкідливості для здоров'я працюючих, норм із навчання працівників безпечним методам праці, відповідальності за порушення законодавства про охорону праці, а також у створенні спеціальних державних органів, покликаних забезпечувати реалізацію законодавства з охорони праці.

Ключові слова: охорона праці, нагляд, контроль, профспілки, умови праці.

В статье исследуется законодательство сфере охраны труда. Указывается, что сегодня промышленно развитые страны мира уделяют значительное внимание вопросам обеспечения охраны труда и производственного быта. Это проявляется в установлении правил, технико-юридических стандартов в сфере охраны труда, критериев классификации предприятий по степени их вредности для здоровья работающих, норм по обучению работников безопасным методам труда, ответственности за нарушение законодательства об охране труда, а также в создании специальных государственных органов, призванных обеспечивать реализацию законодательства по охране труда.

Ключевые слова: охрана труда, надзор, контроль, профсоюзы, условия труда.

The article examines in the field of labor. It is claimed that today industrialized countries pay special attention to ensure the safety and working life. This is reflected in the establishment of rules, technical and legal standards of safety criteria for the classification of enterprises according to their degree of hazard to the health of workers, rules to train employees in safe methods of work, responsibility for violation of legislation on health and safety, as well as the creation of special government designed to ensure the implementation of legislation on health and safety.

Key words: labor protection, supervision, control, trade unions, conditions of labor.

Вступ. Будь-яке законодавство, особливо законодавство про охорону праці, є ефективним тоді, коли воно неухильно виконується всіма зацікавленими учасниками відносин. Ефективність правового механізму регулювання системи охорони праці в країнах обумовлюється наявністю діючого механізму нагляду й контролю за дотриманням правових норм в означеній сфері.

Постановка завдання. У Кодексі законів про працю України міститься окрема глава XVIII, що має назву «Нагляд і контроль за дотриманням законодавства про працю». У цьому

© ІЗУЇТА П.О. – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, господарського та кримінального права (Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»)

випадку терміни «нагляд» і «контроль» не стільки припускають сутнісно різні види діяльності, скільки формально пов'язують відповідні види діяльності з органами, які є наглядовими або контрольними органами за їх назвою чи назвою їх повноважень. Відтак факт одночасного співіснування в текстах нормативно-правових актів термінів «контроль» і «нагляд», їх спільне вживання можна розглядати як формальну підставу для їх розрізнення, проте нормативні характеристики дають усі підстави тлумачити їх зміст як синонімічний. Отже, спробуємо з'ясувати, що саме означають ці два поняття, який зміст у них вкладає законодавець та як їх тлумачать науковці.

Результати дослідження. Поняття «нагляд» тісно пов'язане з поняттям «контроль», проте вони не є тотожними. Різниця між ними найбільш чітко помітна під час порівняння словосполучень «суспільний контроль», «контроль якості» тощо. В.І. Прокопенко вважає, що відмінність між поняттями «нагляд» і «контроль» полягає переважно в компетенції органів, які здійснюють ці функції, методах і формах їх роботи [2, с. 394]. Науковець під наглядом розуміє правову форму здійснення захисної функції з дотримання законності в трудових правовідносинах, відповідності дій власника підприємства чи уповноваженого ним органу приписам трудового законодавства. На думку вченого, нагляд є особливою правозастосовною діяльністю. Орган, що здійснює нагляд, може вказати на допущені порушення, заявити подання щодо їх усунення, проте не покарати, оскільки орган із нагляду не має відомчих повноважень щодо організації, яка перевіряється [2, с. 394].

На думку В.І. Щербини, під наглядом необхідно розуміти правову форму здійснення захисної функції щодо дотримання законності в трудових правовідносинах, відповідності дій власника підприємства або уповноваженого ним органу приписам трудового законодавства [4, с. 134]. Зміст нагляду полягає насамперед у перевірці діяльності підконтрольних об'єктів із точки зору дотримання ними законодавства про працю й охорону праці. Водночас під час контролю уповноважені органи й посадові особи переслідують іншу мету – перевірку застосування підконтрольним суб'єктом наданих йому повноважень щодо забезпечення працівників необхідними умовами праці з позиції не лише законності, а й доцільності та ефективності.

Контроль виступає складовою частиною організаційно-управлінської діяльності того чи іншого органу. Його особливістю є те, що контроль не обмежується колом питань, пов'язаних із дотриманням обов'язкових приписів законів та інших нормативно-правових актів. З огляду на це можна визначити мету контролю – надання конкретних висновків із позиції не лише законності, а й доцільності, а також ефективності використання підконтрольним об'єктом наданих йому повноважень. Контроль, як і нагляд, пов'язується із застосуванням владних повноважень. Ці повноваження проявляються в тому, що контролюючі органи можуть здійснювати контроль за своїм власним бажанням та без згоди контролюючого. При цьому вони наділяються правом витребування необхідних для перевірки дотримання норм чинного законодавства в будь-якій сфері суспільного виробництва документів, а суб'єкт, який контролюється, зобов'язаний виконати ці вимоги. Крім того, контролюючі органи надають вказівки відповідним уповноваженим керівним особам підприємств, установ та організацій щодо шляхів і термінів усунення знайдених недоліків та порушень у діяльності суб'єкта, що контролюється, а останній має виконувати ці вказівки. У встановленому законодавством порядку контролюючі органи наділяються правом притягувати до відповідальності осіб, винних у порушенні правил, нормативів, стандартів, виявлених ними під час проведення контролю. При цьому варто додати, що суб'єкти контрольних правовідносин знаходяться в активній взаємодії. Контроль (з франц. *controle*) – це перевірка або спостереження з метою перевірки.

Отже, контроль – це діяльність державних органів і суспільних організацій, спрямована на перевірку дотримання й виконання, а також на виявлення випадків порушення законодавства про працю та охорону праці. Контроль є одним із найбільш поширених і дієвих засобів забезпечення законності.

Проблеми розвитку й функціонування контролю та нагляду за дотриманням трудового законодавства України в нових економічних, політичних і правових реаліях сучас-

ності ще не отримали належне висвітлення в науковій літературі. Відповідно, не вирішено також багато проблем практичного спрямування. Прогалини в нормативно-правовому забезпеченні, що регулює контрольні й наглядові повноваження відповідних органів, його суперечність зумовлюють недоліки в діяльності контролюючих органів, а іноді й прямі зловживання з боку посадових осіб. Нагляд і контроль – це різні форми перевіркової діяльності уповноважених органів. Наприклад, дотримання трудового законодавства означає перевірку законності рішення власника або уповноваженого ним органу, а контроль – перевірку цього рішення з точки зору не лише законності, а й доцільності та ефективності. Нагляд і контроль за дотриманням трудового законодавства здійснюється в двох сферах регулювання суспільно-трудових відносин: у сфері встановлення умов праці та у сфері застосування встановлених умов праці. Піднесення сьогодні ролі колективно-договірного й індивідуально-договірного регулювання трудових відносин посилює значення нагляду та контролю за дотриманням законодавства про працю під час встановлення умов праці. Іншою сферою наглядово-контрольної діяльності є застосування встановлених умов праці. Мова йде про відповідність правозастосовних документів (наказів про прийняття, переведення, звільнення працівників) законодавству та локальним нормативно-правовим актам.

Відмінність між контролем і наглядом за обсягом кола досліджуваних відносин полягає в тому, що для контролю характерна особливість, що він не обмежується колом питань, пов'язаних із дотриманням обов'язкових приписів законів та інших нормативно-правових актів. Отже, органи контролю цікавляться, чи не порушив суб'єкт управління чинне законодавство, а також ступенем правильності, доцільності й ефективності використання ним усіх наданих повноважень. Специфіка нагляду виявляється в обмеженні його компетенції перевіркою лише законності дій конкретного об'єкта. Крім того, контроль як форма державної діяльності відрізняється від нагляду тим, що він є постійним і безперервним (це стосується переважно відомчого контролю), здійснюється як органами державної законодавчої й виконавчої влади та судами, так і численними спеціально створеними для цього контролюючими органами. Наприклад, прокуратура виконує свої наглядові функції завжди щодо не підпорядкованих їй органів державного управління інших об'єктів. Прокуратура, здійснюючи нагляд, лише ставить питання про усунення виявлених нею порушень законодавства. Різною є також нормативна база контролю й нагляду. Однак ці особливості не є основними. Головне, що відрізняє контроль від нагляду, – це те, що контролюючий орган, на відміну від прокуратури, має право втручатися в оперативну діяльність підконтрольного (іноді аж до підміни собою керівного органу цього об'єкта), а також те, що контролюючі органи (проте не прокуратура) мають право самостійно притягувати винних до правової відповідальності. Саме втручання в оперативну діяльність підконтрольного органу та право самостійно притягувати винних осіб до правової відповідальності, на нашу думку, є основними відмінностями контролю від нагляду.

Існує дві форми нагляду й контролю за дотриманням законодавства про охорону праці: державний і громадський. Г.І. Чанишева та Н.Б. Болотіна до державного нагляду й контролю відносять також прокурорський і судовий [3, с. 337].

Характеризуючи як державні, так і громадські органи нагляду й контролю за дотриманням трудового законодавства на сучасному етапі побудови правової, незалежної, демократичної України, а також форми й методи їх діяльності, необхідно з'ясувати їх коло.

У системі державних органів, які покликані здійснювати функцію щодо нагляду й контролю за охороною праці, можна виділити такі: 1) спеціально уповноважені на це органи й інспекції, для яких контроль за дотриманням законодавства про працю є основною функцією та які не залежать у своїй діяльності від власника підприємства, установи чи організації або уповноваженого ним органу, у тому числі якщо власником є держава; 2) центральні органи державної виконавчої влади, для яких ця функція не є основною, а контроль за дотриманням законодавства про працю здійснюється ними на підприємствах, в установах та організаціях, що перебувають у їхньому функціональному підпорядкуванні.

Відповідно до ст. 38 Закону України «Про охорону праці» [1] державний нагляд за дотриманням законів та інших нормативно-правових актів про охорону праці здійснюють спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з нагляду за охороною праці, спеціально уповноважений державний орган із питань радіаційної безпеки, спеціально уповноважений державний орган із питань пожежної безпеки, спеціально уповноважений державний орган із питань гігієни праці.

Особливістю захисту трудових прав працівників від будь-яких порушень із боку інших учасників трудових і тісно пов'язаних із ними відносин є те, що така правозахисна діяльність здійснюється не лише державними органами, а й громадськими об'єднаннями. Основним таким правозахисним об'єднанням є профспілки, які, відповідно до ст. 2 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», створюються з метою представництва, здійснення й захисту трудових, соціально-економічних прав та інтересів членів профспілки.

Таким чином, профспілки захищають право громадян на працю, беруть участь у розробленні та здійсненні державної політики в галузі трудових відносин, оплати й охорони праці, соціального захисту. Це положення знаходить підтвердження в ст. 41 Закону України «Про охорону праці», згідно з якою контроль за дотриманням законодавства про охорону праці з боку громадськості здійснюється професійними спілками, їх об'єднаннями в особі своїх виборних органів і представників, а також суспільними організаціями.

Практично всю політику у сфері охорони праці профспілки повинні проводити, як правило, через колективні договори. Колективний договір укладається на основі чинного законодавства, прийнятих сторонами зобов'язань із метою регулювання виробничих, трудових і соціально-економічних відносин, узгодження інтересів трудящих, власників та уповноважених ними органів. Отже, під час розробки колективних договорів необхідно досягти закріплення в договорі кола обов'язків із боку власника щодо відповідного передбаченого законодавством відшкодування матеріального й морального збитку потерпілому на виробництві внаслідок причин, що викликані недотриманням власником або уповноваженим ним органом вимог законодавства щодо охорони праці.

Цілком правильною є позиція законодавця, що стосується надання відповідних функцій щодо здійснення нагляду й контролю за охороною праці уповноваженим найманими працівниками особам із питань охорони праці на підприємствах, в установах та організаціях за відсутності профспілкової організації на них. Відповідно до ст. 42 Закону України «Про охорону праці» вони мають право безперешкодно перевіряти на підприємствах виконання вимог щодо охорони праці та вносити обов'язкові для розгляду роботодавцем пропозиції про усунення виявлених порушень нормативно-правових актів із безпеки й гігієни праці.

Державний контроль поділяється на загальний і спеціальний. Загальний контроль охоплює всі сторони діяльності контролюваного. Спеціальний контроль здійснюється щодо певного конкретного питання, направлення діяльності підконтрольного об'єкта. Контроль може бути зовнішнім, якщо він здійснюється органом, що не входить у систему відомства, що перевіряється, та внутрішнім, якщо перевірка здійснюється власними силами організації, відомства, що перевіряється.

Державний контроль здійснюється органами загальної компетенції (Кабінетом Міністрів України, місцевими державними адміністраціями) і спеціалізованими (позавідомчими) органами контролю, які діють у межах окремих правових сфер. Функція контролю в діяльності цих органів носить підпорядкований характер щодо функції управління. На відміну від державних органів, які здійснюють зовнішній контроль, органи внутрішнього контролю функціонують усередині окремих відомств, оцінюючи діяльність тих чи інших служб і посадових осіб із точки зору не лише її правомірності, а й доцільності та ефективності.

Повноваження центральних органів державної виконавчої влади щодо здійснення контролю за дотриманням законодавства про працю на підприємствах, в установах та організаціях, які перебувають у їхньому функціональному підпорядкуванні, підкорюються загальній нормі, яка містить положення, що регулюють діяльність того чи іншого центрального органу державної виконавчої влади. Зокрема, у межах своїх повноважень міністерство

організовує виконання актів законодавства та здійснює систематичний контроль за їх реалізацією.

Варто сказати також про відомчий контроль. Функції щодо його здійснення покладанься законодавством на вищі органи керівництва підприємствами (міністерства, державні комітети, об'єднання підприємств) та посадових осіб державних адміністрацій, що відповідають за охорону праці в регіоні. Ці організації й посадові особи мають адміністративну владу, якою можуть скористатись у разі виявлення порушень законодавства, правил і норм з охорони праці.

Регіональний контроль здійснюють місцеві державні адміністрації та ради народних депутатів через посадових осіб, відповідальних за охорону праці в певному регіоні України.

Одним із методів контролю за дотриманням законодавства про охорону праці є комплексні перевірки підприємств, установ та організацій. Такі перевірки мають найвищий коефіцієнт корисної дії. Завдяки їх проведенню виявляється й усувається найбільше порушень. Крім того, цей метод дає змогу виявити та притягнути до передбаченої законом відповідальності порушників Закону України «Про охорону праці» та інших нормативно-правових актів у сфері захисту умов праці працівників. Звісно, за таких обставин підлягають ретельному й усебічному комплексному обстеженню підприємства хімічної, газодобувної, металургійної, енергетичної галузей.

Вважаємо, що державний нагляд у сфері охорони праці повинен будуватись на таких засадах: 1) інспектуванні тих підприємств, на яких мають місце найпоширеніші види ризику; 2) зосередженні зусиль на виробництвах, на яких зафіксовано високий рівень травматизму та звідки регулярно контролюючі органи отримують скарги про відсутність належних і безпечних умов праці, передбачених чинним законодавством; 3) сприянні внутрішньому контролю чи аудиту на підприємствах; 4) створенні сучасної системи управління охороною праці.

Важливим сучасним напрямом діяльності органів нагляду є регулювання у сфері їх діяльності, як державне, так і технічне. Державне регулювання має здійснюватись через законотворчість і нормотворчість. Технічне регулювання вимагає також пильної уваги та участі державного наглядового органу в розробці й запровадженні технічних регламентів, гармонізації національних стандартів, контролю за системою оцінки відповідності продукції, устаткування й технологій у закріпленій галузі регулювання.

Оскільки Україна все-таки прагне вступити до європейської спільноти, варто звернути увагу на наявну систему нагляду й контролю за охороною праці в Європейському співтоваристві, провідну роль у якій відіграє Суд Європейських Спільнот (Court of Justice of the European Communities, далі – Суд ЄС). Суд ЄС розташований у Люксембурзі, він був однією з перших інституцій Спільноти, заснованих Паризьким договором 1951 р., та став ще більшим, ніж Європейська комісія, наддержавним органом, вільним від впливу країн-членів і необхідності врахування їх інтересів.

Роль Суду ЄС у сфері охорони праці нерозривно пов'язана з еволюцією основних прав людини в межах правового порядку Європейського Союзу (далі – ЄС), яка пройшла тривалий шлях від повного невизнання до поступового утвердження як провідного принципу права ЄС та закріплення на рівні установчих договорів і Хартії основних прав ЄС. Можна констатувати, що на сьогодні принцип основних прав людини перетворився на один із самостійних компонентів у системі права ЄС, норми якого покладено в основу як рішень Суду ЄС, так і установчих договорів і правових актів інститутів та органів ЄС.

Висновки. Отже, одним із найдієвіших механізмів дотримання правопорядку у сфері праці є нагляд і контроль за трудовим законодавством, оскільки вони являють собою діяльність компетентних органів, спрямовану на захист прав на охорону праці працівників. Однак нагляд і контроль – це різні форми перевірконої діяльності уповноважених органів. Нагляд і контроль за дотриманням трудового законодавства здійснюється в двох сферах регулювання суспільно-трудових відносин: у сфері встановлення умов праці та у сфері застосування встановлених умов праці. Є дві форми нагляду й контролю за дотриманням законодавства про охорону праці: державний і громадський.

Основними формами й способами забезпечення законності та дисципліни в державному управлінні є нагляд і контроль, який здійснюють державні органи. При цьому контроль необхідно відрізнити від близького до нього виду державної діяльності – нагляду, хоча вони мають низку спільних рис. Основними формами нагляду й контролю є державний та громадський нагляд і контроль. Державний контроль здійснюється всіма державними органами в процесі виконання поставлених перед ними й підпорядкованими їм органами (посадовими особами) завдань. Він є складовою частиною державного управління, однією з його функцій, методом реалізації управлінської компетенції. Громадський контроль за умовами праці й побуту, дотриманням правил і норм охорони праці на робочих місцях, виконанням власником заходів щодо запобігання травматизму та професійних захворювань на виробництві здійснює громадський інспектор з охорони праці.

Необхідно на законодавчому рівні чітко виділити органи нагляду й контролю за охороною праці, оскільки, по-перше, вони різняться за компетенцією та обсягом наданих їм повноважень, а по-друге, повноваження органів нагляду й органів контролю закріплюються в різних нормативно-правових актах, слугують підставою для перевірки їх діяльності саме як окремих органів із чітко визначеним колом прав та обов'язків щодо роботодавців або інших уповноважених осіб підприємств, установ та організацій. Тому необхідно створити єдиний кодифікований нормативний акт, який визначив би загальні положення охорони праці для більшості підприємств, об'єднавши велику кількість нормативних актів, які на сьогодні регулюють ці відносини.

Список використаних джерел:

1. Про охорону праці : Закон України від 14 жовтня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 49. – Ст. 668.
2. Прокопенко В.І. Трудове право України : [підручник] / В.І. Прокопенко. – Х. : Консул, 1998. – 480 с.
3. Чанышева Г.И. Трудовое право Украины / Г.И. Чанышева, Н.Б. Болотина. – Х. : Одиссей, 1999. – 480 с.
4. Щербина В.І. Курс лекцій з трудового права України : [навч. посібник для слухачів заочної форми навчання] / В.І. Щербина. – Дніпропетровськ : ДфУАДУ, 2001. – 134 с.
5. Щербина В.І. Теоретичні проблеми охоронної функції трудового права в умовах ринкових відносин : [монографія] / В.І. Щербина. – Дніпропетровськ : Академія митної служби України, 2004. – 211 с.

УДК 349.2

ОБУШЕНКО Н.М.

СУТНІСТЬ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ КРИЗЬ ПРИЗМУ ЙОГО ОСНОВНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ

Об'єктом дослідження статті є проблемні питання сутності правозастосування як особливої форми реалізації саме норм трудового права. Проаналізовано загальні (родові, спільні) властивості правозастосування, на підставі яких право не може бути реалізовано суб'єктом самостійно й вимагає стороннього втручання. Правозастосування вступає в дію тоді, коли інші форми реалізації норм права не можуть призвести до настання необхідних та (або) бажаних наслідків. Визначено, що правозастосування в трудовому праві засноване не лише на положеннях централізованого законодавства, а й на локальних нормативно-правових актах.

Ключові слова: сутність правозастосування, реалізація права, державні органи влади, суб'єкти правозастосування, нормативно-правові акти, права й обов'язки, учасники правовідносин, державно-владний характер, форми реалізації права.

Объектом исследования статьи выступают проблемные вопросы сущности правоприменения как особенной формы реализации непосредственно норм трудового права. Проанализированы общие (родовые, совокупные) свойства правоприменения, на основании которых право не может быть реализовано субъектом самостоятельно и требует постороннего вмешательства. Правоприменение вступает в действие тогда, когда другие формы реализации норм права не могут привести к наступлению необходимых и (или) желаемых результатов. Определено, что правоприменение в трудовом праве основано не только на решениях централизованного законодательства, а и на локальных нормативных актах.

Ключевые слова: сущность правоприменения, реализация права, государственные органы власти, субъекты правоприменения, нормативно-правовые акты, права и обязанности, участники правоотношений, государственно-властный характер, формы реализации права.

The object of the research article are the problematic issues about the nature of law as a special form of implementation of labor law is. The common (generic common) properties of law on which the right may not be exercised subject alone and requires interference and enforcement effective as when other forms of implementation of the law can not lead to the onset necessary and (or) the desired effects. Determined that enforcement of labor law is based not only on the central provisions of legislation, but also to local regulations.

Key words: nature of law, implementation of law, public authorities, subjects of law, regulations, rights and obligations of the participants of legal, state-imperious character, form of realization of the right.

Вступ. Створюючи та впроваджуючи в життя норми права, відповідні нормотворчі органи ставлять за мету врегулювання суспільних відносин, внесення в процес їх функціо-

© ОБУШЕНКО Н.М. – кандидат юридичних наук, викладач кафедри цивільно-правових дисциплін (Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

нування злагодженості, послідовності та корисної для суспільства й держави спрямованості. Однак одного лише закріплення правових норм у відповідних юридичних джерелах недостатньо для досягнення зазначеної мети. Положення норм мають реально, тобто на практиці, втілюватися в життя. Саме для цього в державі існують форми реалізації права, завдяки яким право з такого, що існує на папері, перетворюється на право в дії.

Стан дослідження. Реалізації, або фактичного здійснення, потребують норми всіх галузей права, у тому числі трудового. Загальні теоретичні питання правореалізації аналізували С.С. Алексєєв, В.М. Горшенєв, В.В. Лазарєв, М.Ф. Орзіх, О.Ф. Скакун, Л.С. Явич, П.О. Недбайло, М.С. Строгович, Ф.А. Григорьєв, М.І. Матузова, О.В. Малько та інші. Різні аспекти реалізації безпосередньо норм трудового права вивчали Н.Б. Болотіна, В.С. Венедіктов, Г.І. Чанишева, В.І. Прокопенко, Л.П. Грузінова, П.Д. Пилипенко, Е.М. Аكوпова, В.І. Смолярчук, В.Г. Короткін. Проте, незважаючи на значний інтерес науковців до зазначеної проблематики, низка питань, пов'язаних із правореалізацією, залишається все ще не достатньо дослідженою правниками. Зокрема, потребують доопрацювання й уточнення проблемні питання сутності правозастосування як особливої форми реалізації саме норм трудового права.

Постановка завдання. Відтак метою статті є здійснення правового аналізу застосування норм трудового права як важливого складового елемента регулятивного механізму трудового права.

Результати дослідження. Для того щоб зрозуміти сутність правозастосування у сфері трудового права й більш точно сформулювати відповідне поняття, необхідно проаналізувати його основні властивості.

О.С. Пашков та С.П. Маврін серед головних називають такі особливості застосування норм трудового права: 1) суб'єкти правозастосування й адресат знаходяться в первинному правовому зв'язку; таким чином, застосування відбувається без втручання державних органів влади; 2) норми трудового права можуть застосовуватися радою трудового колективу, профкомами, загальними зборами трудового колективу, іншими особливими суб'єктами; 3) більшість суб'єктів, які застосовують право, не володіють спеціальними юридичними знаннями [1, с. 59].

На нашу думку, така класифікація особливостей застосування норм трудового права є занадто вузькою й не відображає всієї його специфіки. Адже, по-перше, особливості правозастосування не вичерпуються лише суб'єктами, що його здійснюють, а по-друге, автор суттєво звузив коло цих суб'єктів, не включивши до нього державні органи й органи місцевого самоврядування.

Характеризуючи особливості досліджуваного правозастосування, треба враховувати, що воно має як ознаки, які властиві правозастосуванню взагалі, тобто не залежно від того, у якій галузі права воно здійснюється, так і ті, що обумовлені специфікою предмета регулювання норм трудового права.

До спільних, або родових, властивостей правозастосування, як правило, відносять такі: а) безпосередньо пов'язане зі здійсненням «операцій» із нормами матеріального та процедурно-процесуального права; б) здійснюється тільки спеціально уповноваженими на те суб'єктами правозастосовної діяльності; в) пов'язане з розглядом і вирішенням юридично значимих справ і прийняттям розпоряджень індивідуального характеру; г) зумовлює потребу в особливому рівні нормативної регламентації в процесуальному праві; д) безпосередньо пов'язане з необхідністю використання різних правил і прийомів юридичної техніки [2, с. 56–57].

На нашу думку, найбільше практичне значення матиме такий перелік загальних (родових, спільних) властивостей правозастосування:

– є найбільш складною формою реалізації права, оскільки базується на процесі опосередкованої реалізації права, тобто коли право не може бути реалізовано суб'єктом самостійно й вимагає стороннього втручання. Це у свою чергу обумовлює наявність більш складного правореалізаційного механізму;

– вступає в дію тоді, коли інші форми реалізації норм права не можуть привести до настання необхідних та (або) бажаних наслідків. У цьому сенсі правозастосування можна

вважати факультативною складовою загального процесу правового регулювання, оскільки правозастосування приєднується до нього лише в тому випадку, коли цього вимагає конкретна ситуація, яку не змогли вирішити інші форми реалізації права чи не повинні вирішувати в силу її специфіки (наприклад, видання наказу про прийняття працівника на роботу). Необхідно відзначити, що деякі правники визначають підстави, за наявності яких реалізується правозастосування.

Так О.Ф. Скакун називає низку випадків, коли виникає необхідність застосування норм права:

1) коли передбачені юридичними нормами права й обов'язки виникають лише після ухвалення владного рішення державного органу про наділення одних учасників правовідносин суб'єктивними юридичними правами й покладення на інших суб'єктивних юридичних обов'язків;

2) коли є спір про право, а сторони самі не можуть виробити узгоджене рішення про наявність або міру суб'єктивних прав і юридичних обов'язків;

3) у разі правопорушень, тобто коли не виконуються обов'язки, існують перешкоди для здійснення права й необхідно вдатися до примусових заходів;

4) у разі необхідності офіційного встановлення наявності чи відсутності юридичних фактів або конкретних документів тощо [3, с. 390].

Далі науковець згрупує всі випадки правозастосування й називає підстави, за яких здійснюється застосування норм права:

– наділення одних учасників правовідносин суб'єктивними правами й покладання на інших суб'єктивних юридичних обов'язків;

– вирішення спору про право – про наявність чи міру суб'єктивних юридичних прав і суб'єктивних юридичних обов'язків;

– визначення міри юридичної відповідальності правопорушника [3, с. 423].

На думку В.С. Нерсисянца, до правозастосування як форми реалізації права треба звертатися в таких випадках:

– коли є спір про наявність чи відсутність суб'єктивних прав і юридичних обов'язків (у тому числі при визначенні покарання за протиправне діяння);

– при необхідності визначити момент дії і факт припинення прав чи обов'язків;

– якщо треба здійснити передбачений законом контроль за правильністю набуття прав чи покладання обов'язків [4, с. 425].

До загальних ознак правозастосування також відносимо те, що воно завжди реалізується лише в межах конкретних правовідносин. Правозастосування відбувається за схемою, згідно з якою один суб'єкт-носіє владних повноважень вчиняє певні дії, які створюють для іншого суб'єкта права й обов'язки або, якщо вони вже існували до цього, роблять можливим їх здійснення. Тобто в момент правозастосування завжди є певне правовідношення між тим, хто застосовує норму права, і тим, стосовно кого вона застосовується. Відтак правозастосування, на відміну від, скажімо, дотримання, не може існувати та реалізовуватися поза правовідносинами [5, с. 128].

Наступною загальною ознакою правозастосування є його організуючий (регулятивний) характер. Тобто воно спрямована на впорядкування певних суспільних відносин і надання їм необхідної соціально-корисної спрямованості. М.І. Матузов та О.В. Малько наголошували, що завдяки посередництву правозастосовної діяльності впорядковується суспільне життя через встановлення організаційних основ взаємовідносин між різними суб'єктами суспільних відносин, зосередження вирішення певних питань у руках компетентних органів [5, с. 124].

На організуючу ознаку правозастосування вказує також Є.І. Темнов. Учений зазначає, що його юридична природа полягає в позитивному врегулюванні суспільних відносин усіма суб'єктами правозастосування (оперативно-виконавча, контрольно-ревізійна, наглядова й інша діяльність); охороні суспільних відносин від будь-яких порушень, посягань; реалізації заходів державного примусу до правопорушників; призначенні заходів покарання та їх

виконанні; попередженні порушень (їх профілактиці) державними органами й посадовими особами; юрисдикційній діяльності [6, с. 144]. Також у цьому контексті дуже доречною є думка, яку висловив І. Я. Дюрягін: застосування права поряд із правотворчістю та плануванням являє собою один зі способів державно-правового впливу на суспільні відносини, їх регулювання [7, с. 48].

Виділяємо також таку загальну ознаку, як наявність суворої процесуально-процедурної форми здійснення правозастосування. Тобто воно не може виконуватися не довільним способом, а тільки лише чітко встановленим законодавством.

Варто наголосити й на владній природі правозастосування. Ще в 1954–1955 рр. відбулася наукова дискусія, у якій більшість науковців підтримали позицію стосовно того, що правозастосування має державно-владний характер і виражається в діяльності компетентних органів, які приймають індивідуальні правові акти, що надають суб'єктам правовідносин певні права й обов'язки. Члени дискусії дійшли висновку, що правозастосування являє собою особливу форму правореалізації, центральна ознака якої – її владний характер. С.С. Алексєєв із цього приводу наголошує, що правозастосування – це діяльність, яка не просто пов'язана з організацією здійснення юридичних норм, а виражає саме державно-владні функції органів [8, с. 12].

Ми також погоджуємося з тим, що правозастосування має винятково владний характер, проте реалії сьогодення свідчать про те, що правозастосування має не лише державну природу. З переходом нашої держави від радянської командно-адміністративної системи до розбудови демократичної, правової, соціальної держави, з розвитком ринкової економіки розширилося також коло суб'єктів правозастосування, які мають владні повноваження, проте не державного характеру. Варто відзначити, що хоча в правозастосуванні й переважає державно-владна складова, проте воно може здійснюватися й іншими суб'єктами, владні повноваження яких мають недержавну природу.

Правозастосування – це не одноразова дія, а певний процес, що має свої стадії й обов'язково завершується прийняттям індивідуального акта правозастосування.

Усі вище проаналізовані властивості характерні як правозастосуванню взагалі, так і сфері трудового права зокрема. Проте є ще декілька ознак, властивих лише застосуванню норм трудового права.

По-перше, це більш просторе коло суб'єктів правозастосування. Усупереч пануючій у правознавстві думці про те, що правозастосування може здійснюватися лише державними органами, норми трудового права можуть застосовувати й інші суб'єкти, наприклад роботодавець в особі власника підприємства, організації чи уповноваженого органу.

По-друге, правозастосування норм трудового права завжди має владний характер, проте природа такої влади не завжди державна. Так, скажімо, відповідно до положень статті 24 Кодексу законів про працю України [9] власник або уповноважений ним орган під час укладання трудового договору повинні оформити його наказом чи розпорядженням. Тобто фактично роботодавець має видати правозастосовний акт, який констатуватиме виникнення в робітника певних прав та обов'язків, а також його (робітника) підпорядкування адміністративно-господарській владі роботодавця. Якщо виходити з того, що правозастосування можливе лише на підставі державної влади, то відповідні правозастосовні дії можуть здійснювати лише адміністрації підприємств, установ, організацій, які засновані й функціонують на державній формі власності. Однак Україна йде шляхом розбудови ринкової економіки й визнає різні форми власності, зокрема приватну. Тому роботодавцем може бути й приватна особа, для якої, до речі, трудове законодавство не встановлює окремого порядку прийняття працівників на роботу, звільнення тощо. Очевидно, такий роботодавець також може застосовувати норми трудового законодавства на правах носія владних адміністративно-господарських повноважень.

Враховуючи вищевикладене, можемо зробити висновок, що відносини між суб'єктом, який здійснює застосування норм трудового права, та суб'єктом, щодо до якого воно здійснюється, будуються за принципом підпорядкування волі другого волі першого, а отже,

мають характер владовідносин, проте природа такої влади може бути як державною, так і базуватися винятково на адміністративно-господарських повноваженнях роботодавця.

По-третє, відносини із застосування норм трудового права можуть базуватися не лише на законодавчих актах, що виходять від держави, тобто мають централізований характер, адже не тільки нормативно-правові акти, видані державними органами, є джерелом трудового права. Тобто джерела трудового права – це не тільки результат правотворчої діяльності органів держави, а й результат спільної нормотворчості роботодавця та трудового колективу працівників (або уповноважених ним органів). У трудовому праві широко застосовуються локальні нормативно-правові акти, які розробляються та приймаються безпосередньо на підприємстві. У таких актах відображається специфіка умов виробництва, а також конкретизуються й доповнюються централізовані нормативні положення в межах наданих відповідним суб'єктам повноважень [10, с. 103–104].

Варто погодитися з російським ученим І.В. Чернишовою, яка, досліджуючи правові питання соціального партнерства, робить висновок про те, що в сучасних умовах державне законодавство (автор має на увазі законодавство Російської Федерації, проте її твердження не втрачає актуальності й щодо сфери українського трудового законодавства) у змозі забезпечити лише мінімальні стандарти (гарантії) для сторін трудового договору, які застосовуються лише тоді, коли в організації немає відповідних локальних нормативних актів. Зазвичай правовий стан робітників у конкретній організації визначається системою локальних норм, у тому числі колективних договорів [11, с. 10].

На підставі зазначено, на нашу думку, очевидно, що правозастосування в трудовому праві засноване не лише на положеннях централізованого законодавства, а й на локальних нормативно-правових актах.

Також вважаємо, що до особливостей застосування норм трудового права треба віднести те, що, як правило, первинне правозастосування відбувається саме з ініціативи тієї особи, стосовно якої воно здійснюється. Тобто роботодавець вносить акт правозастосування у вигляді розпорядження чи наказу про прийняття особи на роботу лише після того, як вона висловить на це своє бажання та надасть згоду на укладення трудового договору.

Таким чином, можна стверджувати, що трудові відносини переважно починаються саме з акта правозастосування. Однак треба зауважити, що іноді можливі випадки, коли трудові відносини виникають і без винесення відповідного правозастосовного акта. Так, стаття 24 Кодексу законів про працю України встановлює, що навіть якщо власник чи уповноважений ним орган не видали відповідного наказу чи розпорядження про прийняття працівника на роботу, проте він (працівник) фактично був допущений до роботи й виконує свої трудові обов'язки, то в такому випадку трудовий договір вважається укладеним, а отже, між роботодавцем і працівником виникли відповідні трудові відносини. Отже, подавши заяву про прийняття на роботу чи почавши фактичне виконання робіт, особа тим самим із власної ініціативи (добровільно) дає згоду на первинне правозастосування. Однак після того, як роботодавець і працівник офіційно оформили свої трудові відносини, власник чи уповноважений ним орган у більшості випадків може здійснювати застосування норм трудового права й без попередньої згоди працівника.

Висновки. Отже, під застосуванням норм трудового права треба розуміти здійснювану у встановленому нормами трудового права порядку владно-організаційну діяльність компетентних органів і посадових осіб, спрямовану на врегулювання трудових і тісно пов'язаних із ними відносин шляхом індивідуалізації матеріальних і процесуально-процедурних норм трудового права у відповідних правозастосовних актах.

Правозастосування є хоча й факультативним, проте надзвичайно важливим складовим елементом регулятивного механізму трудового права, який дозволяє суб'єктам, наділеним необхідним обсягом владних повноважень, за необхідності й наявності законних підстав втручатися в процес правореалізації з метою гарантування й захисту трудових прав і законних інтересів працівників, а також забезпечення виконання ними своїх юридичних обов'язків.

Список використаних джерел:

1. Маврин С.П. Современные проблемы применения трудового законодательства на предприятии / С.П. Маврин, А.С. Пашков // Вопросы совершенствования правоприменительной практики гражданского и трудового законодательства : тезисы докладов Республиканской научной конференции (г. Вильнюс, 24–25 ноября 1989 р.) / редкол. : С.С. Веливис, П.С. Виткявичюс, В.В. Микеленас и др. – Вильнюс : Изд-во Вильнюс. ун-та, 1989. – С. 59–61.
2. Щокін Г.В. Загальні закони соціального управління (продовження) / Г.В. Щокін // Персонал. – 2005. – № 9. – С. 74–80.
3. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : [підручник] / О.Ф. Скакун. – пер. з рос. – Х. : Консум, 2001. – 656 с.
4. Нерсисянц В.С. Проблемы общей теории права и государства : [учебник для вузов] / В.С. Нерсисянц. – М. : Норма, 2002. – 832 с.
5. Теория государства и права : [курс лекций] / под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – М.: Юрист, 1997. – 672с.
6. Темнов Е.И. Теория государства и права : [учебное пособие для вузов] / Е.И. Темнов. – М. : Издательство «Экзамен», 2003. – 320 с.
7. Дюрягин И.Я. Правоприменительные отношения как разновидность управленческих правоотношений / И.Я. Дюрягин // Советское государство и право. – 1977. – № 7. – С. 46–55.
8. Алексеев С.С. Общая теория социалистического права / С.С. Алексеев. – Свердловск : Сред.-Урал. кн. изд-во, 1963. – 265 с.
9. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10 грудня 1971 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1971. – № 50 (додаток). – Ст. 375.
10. Болотіна Н.Б. Трудове право України : [підручник] / Н.Б. Болотіна. – 4-те вид., стер. – К. : Вікар, 2006. – 725 с.
11. Чернышова И.В. Правовые вопросы социального партнерства в субъекте Российской Федерации : автореф. дис. ... канд юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудовое право; право социального обеспечения» / И.В. Чернышова ; Томский государственный университет. – Томск, 2000. – 26 с.

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

УДК 342.95:347.97/.99(477)

БЕЗПАЛОВА О.І.

**ОРГАНИ СУДОВОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ
ЯК ОДИН ІЗ СУБ'ЄКТІВ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВООХОРОННОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ**

Сформульовано основні напрями, за якими здійснюється реалізація правоохоронної функції держави в межах судової системи. Доведено, що зазначені напрями відрізняються формами звернення до суду (заява, скарга або позовна заява), формами та процедурою здійснення, а також рішеннями, які схвалюються. Розглянуто кожен з існуючих напрямів. Сформульовано першочергові напрями судово-правової реформи, які дозволять підвищити ефективність органів судової влади як одного із суб'єктів реалізації правоохоронної функції держави.

Ключові слова: *судова система, органи судової влади, правоохоронна функція держави, напрями, ефективність, судово-правова реформа.*

Сформулированы основные направления, по которым осуществляется реализация правоохранительной функции государства в рамках судебной системы. Доказано, что данные направления отличаются формами обращения в суд (заявление, жалоба или исковое заявление), формами и процедурой осуществления, а также решениями, которые принимаются. Рассмотрено каждое из предложенных направлений. Сформулированы первоочередные направления судебно-правовой реформы, которые позволят повысить эффективность органов судебной власти как одного из субъектов реализации правоохранительной функции государства.

Ключевые слова: *судебная система, органы судебной власти, правоохранительная функция государства, направления, эффективность, судебно-правовая реформа.*

The basic directions on which the implementation of the law enforcement functions of the state within the judicial system. It is proved that these areas of differing forms of access to a court (application, complaint or statement of claim), forms and procedures, and decisions that are approved. We consider each of the existing areas. Formulated priority areas of judicial reform that will improve the effectiveness of the judiciary as one of the subjects implement enforcement functions of the state.

Key words: *judiciary, judiciary, law enforcement function of the state, trends, efficiency, judicial reform.*

© БЕЗПАЛОВА О.І. – доктор юридичних наук, доцент, начальник кафедри адміністративної діяльності органів внутрішніх справ (Харківський національний університет внутрішніх справ)

Вступ. Одним із пріоритетних напрямів державної політики в правоохоронній сфері є забезпечення прав і свобод людини та громадянина, створення необхідних гарантій для їх реалізації й вироблення дієвого механізму їх захисту в разі порушення. Основним правовим засобом захисту порушених прав є суд. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (ст. 55 Конституції України). Отже, органи судової влади як гілки державної влади, що уповноважена здійснювати правосуддя, є обов'язковою складовою системи суб'єктів реалізації правоохоронної функції держави.

Результати дослідження. У межах судової системи правоохоронна функція держави реалізується шляхом відправлення правосуддя, шляхом офіційного тлумачення норм Конституції України та законів України, узагальнення судової практики. Зазначені види реалізації правоохоронної функції відрізняються між собою формами звернення до суду (заява, скарга або позовна заява), формами та процедурою здійснення, а також рішеннями, які схвалюються. Розглянемо коротко кожен з них.

Зауважимо, що правоохоронну функцію держави ми розглядаємо в широкому сенсі, тобто в її межах реалізується також правозахисна функція. Це пов'язано з тим, що в юридичній літературі терміни «охорона» й «захист» не є тотожними, як правові поняття вони відрізняються змістом. Так, якщо заходи захисту спрямовані на поновлення порушених прав, то заходи охорони мають на меті забезпечення правопорядку, запобігання правопорушенням, виявлення й усунення причин таких порушень. Таким чином, абсолютно логічним і доцільним є використання широкого тлумачення терміна «охорона», тобто суто охорона та захист [1, с. 22].

Проте необхідно наголосити, що діяльність судових органів щодо реалізації правоохоронної функції держави спрямована передусім на захист порушених прав. Отже, у цьому випадку мова йде про правозахисну функцію, орієнтовану на здійснення правосуддя. У зв'язку із цим погоджуємося з точкою зору, що ототожнення правозахисної та правоохоронної функції нівелює особливе значення судової влади [2, с. 150]. Саме здійснення переважно правозахисної функції в межах правоохоронної визначає особливе місце судових органів у системі суб'єктів реалізації правоохоронної функції держави. Правоохоронна функція суду проявляється насамперед в адміністративному та кримінальному процесах, де висока ймовірність порушення прав та інтересів особи через необґрунтоване втручання державних органів у сферу її приватного життя [2, с. 153].

На нашу думку, правозахисна функція є провідною функцією судової влади, оскільки саме захист прав і свобод людини та громадянина судом, здійснення правосуддя є головним напрямом діяльності судових органів щодо реалізації правоохоронної функції держави. Підтримуємо позицію Н.А. Чабан, відповідно до якої функція захисту прав і свобод людини та громадянина судом дозволяє обґрунтовано вважати характер впливу судової системи на суспільні відносини владним (доведення існування судової влади) [3, с. 167].

З урахуванням точки зору Н.А. Чабан щодо визначення типів судового захисту прав і свобод людини та громадянина [3, с. 170] можна виділити основні напрями реалізації правоохоронної функції держави судовими органами в контексті охорони та захисту прав і свобод людини та громадянина. У широкому сенсі зміст правоохоронної функції судової влади полягає в захисті суб'єктивного права від імовірного порушення в майбутньому, який здійснюється шляхом забезпечення права, охорони від можливого порушення. У разі якщо права вже були порушені, судовими органами вживаються заходи щодо їх захисту шляхом відновлення (вузьке трактування). Зазначені дії в цьому випадку вже становлять зміст правозахисної функції судової влади, яка існує в межах правоохоронної функції.

Наведене вище дозволяє дійти висновку, що в межах реалізації правоохоронної функції держави охорона розглядається як сукупність дій, здійснення яких сприятиме запобіганню порушенням прав і свобод громадян та держави. Під захистом розуміється узгоджена система заходів, основним призначенням яких є забезпечення припинення порушення свобод і відповідної реалізації суб'єктивних прав (включаючи судовий захист, а також самозахист

громадянських прав), їх відновлення, реалізація юридичної відповідальності. Схожої точки зору дотримуються В.І. Борденюк та І.С. Іерусалімова, які підкреслюють, що правосуддя є складовою правоохоронної функції держави [4, с. 151; 5, с. 181].

Таким чином, під час захисту судом прав і свобод людини та громадянина спостерігається поєднання двох функцій: правозахисної та суто правоохоронної. Захист прав і свобод людини та громадянина може відбуватися у двох випадках: захист порушеного суб'єктивного права, захист суб'єктивного права від порушення в майбутньому. Якщо в першому випадку, безперечно, мова йде про реалізацію правозахисної функції, то в другому можна спостерігати реалізацію суто правоохоронної функції, зміст якої полягає у створенні належних умов для недопущення можливих порушень конкретного права.

Роль судової системи в механізмі реалізації правоохоронної функції держави проявляється переважно шляхом охорони та захисту прав і свобод людини в результаті здійснення владного впливу на відповідні суспільні відносини. Функція захисту прав і свобод людини та громадянина для самої судової влади в правовій державі є владоформувальною (органічною) функцією [6, с. 167]. Проте не менш важливе значення мають інші напрями функціонування судової системи щодо реалізації правоохоронної функції держави: захист конституційного ладу, пов'язаний із забезпеченням належного функціонування публічно-правової сфери; здійснення судового контролю як процесу, під час якого всі рішення та дії суб'єктів права перевіряються на відповідність нормам нормативно-правових актів (тобто здійснюється контроль за дотриманням законності). Успішне поєднання цих напрямів роботи й дотримання при цьому встановленої юридичної процедури дозволяє забезпечити високий рівень легітимності судової влади.

Безпосередньо правоохоронна функція реалізовується судовими органами також під час здійснення судового контролю. Як зазначає В.Б. Авер'янов, судовий контроль – це використання судом своїх повноважень у випадку встановлення факту, що державний орган здійснив незаконну, необґрунтовану або несправедливу дію чи прийняв подібне рішення (акт) [7, с. 349]. Функція судового контролю полягає в здійсненні конституційного контролю, контролю за законністю й обґрунтованістю рішень і дій державних органів, посадових осіб та державних службовців у разі їх оскарження до суду, контролю за законністю й обґрунтованістю арештів і затримань у межах досудового слідства в кримінальних справах, санкціонування проведення дій, пов'язаних з обмеженням прав громадян, передбачених статтями 29–31 Конституції України [8, с. 16]. Тобто в ході судового контролю здійснюється перевірка умов для прийняття конкретних рішень або вчинення дій із боку відповідного суб'єкта владних повноважень, встановлюється відповідність дій і рішень суб'єктів владних повноважень вимогам нормативно-правових актів. Результатом здійснення судового контролю є забезпечення законності у відповідній сфері.

Необхідно розмежовувати функції судового контролю й контролю за виконанням судових рішень. Єдиною ознакою, що їх об'єднує, є те, що вони здійснюються судом. Що ж стосується відмінностей, то основними є такі: якщо в результаті здійснення судового контролю приймається відповідне рішення, то для контролю за виконанням судових рішень необхідною умовою є наявність відповідного рішення, яке має бути оприлюднено на офіційному веб-порталі судової влади України в порядку, встановленому Законом України «Про доступ до судових рішень» від 22 грудня 2005 р. № 3262.

Тлумачення норм Конституції України та законів України також здійснюється в межах реалізації судовими органами правоохоронної функції держави (ідеться про офіційне тлумачення). Офіційного характеру тлумаченню Конституції України та законів України надає те, що повноваження стосовно здійснення таких дій покладаються на спеціально уповноважений Конституцією України та відповідними законами орган. Безпосередньо цей обов'язок у системі судових органів покладено на Конституційний Суд України. Так, відповідно до п. 4 ст. 13 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 16 жовтня 1996 р. № 422 одним із повноважень Конституційного Суду України визначено офіційне тлумачення Конституції України та законів України [9].

До підстав офіційного тлумачення Конституції України та законів України входить конституційне звернення й конституційне подання, підготовлені уповноваженими на це суб'єктами, у яких у письмовій формі вказується на необхідність тлумачення конкретних законодавчих актів. Основною метою офіційного тлумачення є забезпечення реалізації чи захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина, а також прав юридичної особи. Таким чином, офіційне тлумачення Конституції України та законів України є однією зі специфічних форм реалізації правоохоронної функції держави, притаманної лише цьому суб'єкту. Це одна з ознак, які відрізняють суди від інших суб'єктів реалізації правоохоронної функції держави.

У контексті реалізації судовими органами правоохоронної функції держави тлумачення Конституції України та законів України може мати офіційний (загальний та індивідуальний) і неофіційний характер. Відмінність між загальним та індивідуальним характером тлумачення полягає в тому, що загальне (або нормативне) тлумачення стосується саме Конституції України та законів України (воно надається в рішеннях у справах про офіційне тлумачення). Ознакою нормативного тлумачення є загальний характер і можливість його неодноразового застосування в юридичній практиці та поширення на значне коло суб'єктів – учасників певних суспільних відносин [10, с. 61]. Що стосується індивідуального (або казуального) тлумачення, то воно не має загальнообов'язкового значення (воно є обов'язковим лише для тих суб'єктів права, стосовно яких воно видано [11, с. 81]), а зводиться лише до тлумачення правової норми з урахуванням її застосування в конкретному випадку [10, с. 61], тобто з'ясовується значення Конституції України та законів у межах конкретної, окремо взятої справи.

Характерною ознакою офіційного тлумачення Конституції України та законів України є відсутність права інтерпретатора (Конституційного Суду України) вносити зміни й доповнення до тих правових норм, які ним тлумачаться; він не наділений законодавчою функцією, а лише уповноважений розкривати реальний зміст законів, деталізувати й конкретизувати їх.

Процес узагальнення судової практики полягає в акумулюванні досвіду діяльності судових органів, зокрема рішень, що були прийняті в ході цієї діяльності. В.Т. Маляренко під судовою практикою розуміє сукупність судових актів, тобто результат розгляду конкретних справ [12, с. 4]. Судова практика включає в себе рішення й ухвали в цивільних справах у судах першої інстанції; рішення й ухвали в цивільних справах у касаційному порядку; рішення в кримінальних справах у касаційному порядку; рішення в кримінальних справах у порядку виключного провадження; рішення в господарських справах у касаційному порядку; рішення в адміністративних справах (особливості розгляду справ окремих категорій); рішення в адміністративних справах (застосування процесуального законодавства в адміністративному судочинстві); рішення в справах про адміністративні правопорушення; узагальнення судової практики; судову статистику; науково-практичний коментар; правові висновки Верховного Суду України [13]. Значення судової практики й важливість врахування її основних узагальнених здобутків важко переоцінити, оскільки саме завдяки цьому можливо ґрунтовно проаналізувати рішення відповідних судів стосовно розглянутих ними справ у конкретній сфері життєдіяльності суспільства, оперативно врахувати всі зміни, що відбуваються в суспільному житті (динаміку правової дійсності), виявити існуючі недоліки в конкретній сфері та спірні питання в судовій практиці й законодавстві.

Зазначимо, що в межах судової системи здійснюється реалізація як головної правоохоронної функції держави (шляхом судового розгляду справ), так і допоміжної (зокрема, шляхом здійснення судового контролю з метою запобігання порушенням прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина, офіційного тлумачення Конституції України та законів України, аналізу судової статистики, вивчення й узагальнення судової практики, вирішення скарг усіх учасників судового процесу, направлення окремих ухвал у державні органи, установи, організації тощо).

Реалізація судами правоохоронної функції держави не означає віднесення їх до числа правоохоронних органів. Відповідно до ст. 6 Конституції України суди належать до судової

гілки влади, тоді як правоохоронні органи – до виконавчої гілки. Як зазначає Н.А. Чабан, правозахисна діяльність суду не є ідентичною спеціальній правоохоронній функції, що пов'язана з виявленням та усуненням правопорушень [3, с. 169]. Тобто діяльність правоохоронних органів щодо безпосередньої реалізації правоохоронної функції держави, порівняно з діяльністю органів судової влади, має свою специфіку, пов'язану з протидією правопорушенням і їх профілактикою. Ця відмінність визначається на рівні відповідних нормативно-правових актів, що закріплюють місце та роль судових і правоохоронних органів у державному механізмі, а також визначають завдання, на виконання яких має бути спрямована їх діяльність.

Важливу роль у процесі реалізації судами правоохоронної функції держави відіграє належне адміністративно-правове забезпечення такої діяльності. Специфіка такого забезпечення зумовлена передусім своєрідним місцем судів у державі; завданнями, поставленими перед ними, необхідністю закріплення на законодавчому рівні правових гарантій здійснення судами правосуддя в Україні; наявністю контрольних повноважень стосовно діяльності інших суб'єктів реалізації правоохоронної функції держави; здійсненням регулювання не лише нормами матеріального, а й процесуального законодавства. Також варто зазначити, що особливістю суспільних відносин, які виникають під час реалізації судами правоохоронної функції держави, є те, що вони регулюється одночасно нормами декількох галузей права: конституційного, адміністративного, цивільного, кримінального, господарського, трудового й міжнародного. Наприклад, норми Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 р. № 2453 мають переважно адміністративно-правову природу, оскільки ними визначено засади організації судової влади, адміністративно-правовий статус судів, організаційні основи судів, порядок формування судів, компетенцію працівників суду, порядок заняття посади судді та звільнення з неї, особливості дисциплінарної відповідальності суддів, особливості суддівського самоврядування, порядок функціонування допоміжних органів у системі судової влади тощо. Проте окремі норми цього закону також регламентують питання врегулювання трудових відносин та особливості соціального забезпечення працівників суду.

Правовий алгоритм виконання судами покладених на них завдань регламентується відповідними актами процесуального законодавства – кодексами (Цивільним процесуальним кодексом України, Кодексом адміністративного судочинства України, Господарським процесуальним кодексом України, Кримінальним процесуальним кодексом України). Норми зазначених нормативно-правових актів визначають чіткий механізм судового розгляду конкретних юридичних справ.

Крім законодавчого забезпечення реалізації судовими органами правоохоронної функції держави, значну роль у системі адміністративно-правового забезпечення відіграють підзаконні нормативно-правові акти, які регламентують вирішення локальних конкретних питань організації діяльності відповідних органів. До них належать, наприклад, такі: Указ Президента України «Про Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ» від 12 серпня 2010 р. № 810, Рішення Ради суддів України «Положення про автоматизовану систему документообігу суду» від 26 листопада 2010 р. № 30, Стратегічний план розвитку судової влади України на 2013–2015 роки від 21 грудня 2012 р. та інші.

Ефективність реалізації судами правоохоронної функції держави (у широкому сенсі) безпосередньо залежить від правильно побудованого організаційно-управлінського механізму. Це пов'язано з тим, що кожен напрям реалізації судами правоохоронної функції держави має свою управлінську специфіку. Також організаційно-управлінський напрям роботи безпосередньо залежить від професіоналізму й компетентності суддів, народних засідателів і присяжних.

Необхідно враховувати, що ефективність судової системи у сфері реалізації правоохоронної функції держави залежить не лише від якості роботи судових установ, суддів, народних засідателів і присяжних. Судова система є відкритою, її основна діяльність тісно пов'язана як з особами, які звертаються до суду й беруть участь у судовому процесі, так і з органами, що здійснюють виконання судових актів, тобто забезпечують реальність захисту прав [14, с. 54]. Таким чином, ефективність судової діяльності залежить не лише від компе-

тентності суду, а й від рівня професіоналізму інших суб'єктів, що беруть участь у судовому процесі.

Вирішального значення в контексті реалізації судами та іншими судовими органами правоохоронної функції держави набуває виконання рішень судів, судових розпоряджень, вимог і доручень. Ефективність виконання судових актів характеризує підсумки діяльності судової системи й безпосередньо залежить від ефективності судового процесу, що вимагає якомога повної відповідності судової системи її ціннісним орієнтирам [15, с. 36]. Логічним завершенням процесу реалізації судами й іншими судовими органами правоохоронної функції держави шляхом відправлення правосуддя є прийняття відповідних судових рішень з урахуванням вимог закону й забезпечення їх своєчасного виконання в межах наданих повноважень.

Зважаючи на розпочатий процес оптимізації діяльності всіх органів державної влади, прагнення нашої держави побудувати ефективну модель державного управління в усіх сферах суспільного життя важливого значення набуває проведення судово-правової реформи. Сучасна судова система України все ще перебуває на стадії своєї інституалізації, що потребує не тільки достатнього нормативного регулювання, а й відповідної наукової аргументації, а також точного й неухильного дотримання державної політики в цій сфері [16]. У результаті змін, які відбулися в нашій державі останнім часом, зроблено певні кроки в напрямі вдосконалення діяльності судів, підтвердженням чого є прийняття Закону України «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції» від 12 серпня 2014 р. № 1632 та Закону України «Про очищення влади» від 16 вересня 2014 р. № 1682. Проте прийняття зазначених нормативно-правових актів не є достатнім з урахуванням розпочатого процесу судової реформи в Україні.

Висновки. На нашу думку, першочерговими напрямками судово-правової реформи, які дозволять підвищити ефективність судової системи в інституційному механізмі реалізації правоохоронної функції держави, мають бути такі:

- приведення законодавства України, що регулює всі аспекти функціонування судової системи, у відповідність до міжнародних стандартів (зокрема, спільного висновку Венеційської комісії й Генерального директорату Ради Європи з прав людини та правових питань щодо Закону України «Про судоустрій і статус суддів» CDL-AD(2010)026, рішення Європейського суду з прав людини в справі «Олександр Волков проти України»);
- удосконалення судоустрою України;
- підвищення ефективності функціонування судової системи України;
- вивчення можливості використання в Україні європейських принципів адміністративного судочинства;
- вироблення системних заходів щодо вдосконалення організації її діяльності, здійснення неупередженого контролю за дотриманням усіма уповноваженими на те суб'єктами правил судочинства;
- визначення механізмів, які гарантуватимуть належним чином безперебійне функціонування судів в особливих умовах – під час проведення антитерористичної операції, дій воєнного або надзвичайного стану;
- оптимізація організаційної структури суддівського самоврядування;
- підвищення рівня професіоналізму суддівського корпусу;
- забезпечення максимального використання потенціалу допоміжних органів, що функціонують у системі судоустрою України;
- приведення інституту дисциплінарної відповідальності суддів у відповідність до європейських стандартів (основний орієнтир має бути спрямований на обвинувальний, а не змагальний характер).

Особливу увагу необхідно звернути на забезпечення відкритості та прозорості діяльності судової системи України, створення необхідних умов для її доступності для громадськості, налагодження необхідного рівня взаємодії з іншими суб'єктами реалізації правоохоронної функції держави, оновлення переліку гарантій діяльності судів і суддів, а також судової системи в цілому.

Список використаних джерел:

1. Леженіна О.І. Організаційно-правові засади участі органів внутрішніх справ України у міжнародній правоохоронній діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / О.І. Леженіна ; Національний університет внутрішніх справ. – Х., 2004. – 267 с.
2. Олендер І.Я. Функції суду в державному механізмі / І.Я. Олендер // Право і суспільство. – 2014. – № 1–2. – С. 153–158.
3. Чабан Н.А. Реалізація правоохоронної та правозахисної функції судової влади щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина / Н.А. Чабан // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 3. – С. 164–172.
4. Борденюк В.І. Судова влада як складова механізму держави та державного управління / В.І. Борденюк // Вісник господарського судочинства. – 2005. – № 5. – С. 151–163.
5. Ієрусалімова І.С. Судові гарантії захисту прав і свобод громадян у сфері виконавчої влади / І.С. Ієрусалімова // Юридична Україна. – 2005. – № 5. – С. 81–85.
6. Чабан Н.А. Реалізація правоохоронної та правозахисної функції судової влади щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина / Н.А. Чабан // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 3. – С. 164–172.
7. Авер'янов В.Б. Адміністративне право України : [підручник] : у 2 т. / редкол. : В.Б. Авер'янов (голова). – К. : Юридична думка, 2004. – Т. 1 : Загальна частина. – 2004. – 584 с.
8. Неугодніков А.О. Правовий статус адміністративного суду в Україні: адміністративно-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / А.О. Неугодніков ; Одеська національна юридична академія. – О., 2006. – 20 с.
9. Про Конституційний Суд України : Закон України від 16 жовтня 1996 р. № 422/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/422/96-vr>.
10. Пілюк С.В. Офіційне тлумачення Конституції та законів як елемент юрисдикції органів конституційної юстиції / С.В. Пілюк // Право і безпека. – 2012. – № 3(45). – С. 60–65.
11. Власов Ю.Л. Тлумачення норм права / Ю.Л. Власов, В.П. Нагребельний // Юридична енциклопедія : у 6 т. / редкол. : Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : Українська енциклопедія, 2004. – Т. 6 : Т–Я. – 2004. – С. 80–82.
12. Захист прав дітей у цивільному судочинстві. Судові рішення : [практичний посібник] / за заг. ред. В.Т. Маляренка. – К. : Нац. шк. суддів України, 2012. – 205 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nsj.gov.ua/files/documents/zahist%20prav%20ditey.pdf>.
13. Судова практика // Верховний Суд України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/7CD9BF86142D6F24C2257ADB00320D2D?OpenDocument](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/7CD9BF86142D6F24C2257ADB00320D2D?OpenDocument).
14. Москвич Л.М. До питання про визначення поняття «ефективність судової системи» / Л.М. Москвич // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2010. – Вип. 550 : Правознавство. – С. 50–54.
15. Туркіна І.С. Соціальні функції держави: сучасні моделі реалізації в державному управлінні / І.С. Туркіна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/putp/2012-2/doc/1/06.pdf>.
16. Ясинюк М.М. Принципи усності, безпосередності та безперервності у цивільному судочинстві : [монографія] / М.М. Ясинюк, В.А. Кройтор. – Х. : Еспада, 2007. – 145 с.

ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ОХОРОНИ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА МОБІЛЬНІ ТЕЛЕФОНИ

У статті доведено, що об'єктом адміністративно-правових відносин у сфері охорони права власності на мобільні телефони є право фізичних і юридичних осіб на вільне володіння, користування та розпорядження мобільними телефонами, а також дії суб'єктів адміністративно-правових відносин щодо права власника публічно вимагати від усіх інших осіб не перешкоджати йому вільно володіти, користуватися й розпоряджатися своїм мобільним телефоном, права власника вимагати від суб'єкта публічної адміністрації втрутитися та поновити порушене право власності, обов'язок публічної адміністрації здійснити всі передбачені законодавством адміністративні заходи щодо попередження протиправних посягань на право власності на мобільні телефони та відновити порушене право.

Ключові слова: адміністративно-правові відносини, мобільні телефони, об'єкт адміністративно-правових відносин, право власності, суб'єкт публічної адміністрації.

В статье доказано, что объектом административно-правовых отношений в сфере охраны права собственности на мобильные телефоны является право физических и юридических лиц на свободное владение, пользование и распоряжение мобильными телефонами, а также действия субъектов административно-правовых отношений относительно права владельца публично требовать от всех других лиц не препятствовать ему свободно владеть, пользоваться и распоряжаться своим мобильным телефоном, права собственника требовать от субъекта публичной администрации вмешаться и восстановить нарушенное право собственности, обязанность публичной администрации осуществить все предусмотренные законодательством административные меры по предупреждению противоправных посягательств на право собственности на мобильные телефоны и восстановить нарушенное право.

Ключевые слова: административно-правовые отношения, мобильные телефоны, объект административно-правовых отношений, право собственности, субъект публичной администрации.

The article proved that the object of administrative legal relations in the field of ownership of mobile phones is the right of individuals and entities on the free possession, use and disposal of mobile phones. As well as the action of subjects of administrative legal relations concerning the right of the owner to publicly demand that all other persons let him freely possess, use and dispose of their mobile phone. The right to require the owner of the subject of the public administrator to intervene and restore the violation of property rights. The duty of public administration to implement all the envisaged legislative administrative measures to prevent illegal encroachments on the ownership of mobile phones and restore violated rights.

Key words: administrative-legal relations, mobile phones, object of administrative legal relations, ownership, subject of public administration.

Вступ. Науково-технічна революція у сфері мобільних телефонів відбулася. Без них уже неможливо уявити сучасну людину. Однак мобільні телефони є не лише технічними засобами спілкування, а й провідним соціальним та економічним фактором динамічного розвитку людства, що впливає на всі сфери життя людини. Наприклад, важко уявити в сучасних умовах сферу шоу-бізнесу, освіти, банківську справу без використання комунікативних можливостей мобільних телефонів.

Мобільна революція продовжується, її роль у глобальному вимірі, безсумнівно, продовжуватиме зростати. Західні вчені, провівши ґрунтовне дослідження в 182 країнах, дійшли висновку, що стільникові телефони позитивно впливають на економічне зростання всіх без винятку держав (наприклад, ВВП). Водночас зростає добробут населення. У незалежних державах цей показник є різним, однак тенденції однозначно є позитивними [1].

Тим самим, на нашу думку, підтверджується, що мобільні телефони несуть людству соціальних прогрес, який полягає в певних особливостях.

По-перше, мобільні телефони утвердили на новому якісному рівні загальну соціалізацію людей, що привело до багатьох позитивних наслідків, а саме: 1) громадяни отримали більше свободи від держави без змін і доповнень до основних законів; 2) держава практично втратила можливість тотального прослуховування телефонних розмов через збільшення об'єму інформації; 3) громадяни завдяки мобільним телефонам почали активніше протидіяти корумпованій владі держав; 4) значно спростилося можливість об'єднання фізичних і юридичних осіб у громадські об'єднання. У результаті кількість революцій проти корупції й диктатури в різних країнах значно зросла, у тому числі завдяки наявності в громадян мобільних телефонів. Тому всі диктатори та корупціонери від влади намагаються обмежити (жорстко врегулювати) право громадян на вільне користування Інтернетом і мобільними телефонами.

По-друге, мобільні телефони значно спростили життя пересічних громадян у побутовому спілкуванні, щодо контролю за дітьми й надання допомоги батькам похилого віку, виклику аварійних і сервісних служб, руху незнайомою місцевістю завдяки мобільним навігаторам, користування банківськими та іншими інтернет-послугами.

По-третє, мобільні телефони принесли нову позитивну якість у бізнес. На наше переконання, незаперечним є факт, що наявність мобільних телефонів у більшості громадян є позитивним чинником соціального прогресу.

Проте як і будь-яке соціальне явище, зокрема й мобілізація (у сенсі користування мобільними телефонами) суспільства, це має також негативні сторони. Так, мобільні телефони стали засобами приведення в дію бомб у терористів, викликають залежність та негативно впливають на самопочуття деяких людей, розмови одних осіб дратують інших, відволікають їх від корисної діяльності й відпочинку. Ще одним негативним чинником мобілізації стало те, що мобільні телефони стають джерелом підвищеної криміногенної небезпеки, оскільки часто самі стають об'єктом протиправного посягання. Жертвами таких посягань стають десятки тисяч громадян. З метою попередження й відновлення порушення прав фізичних і юридичних осіб та вільного користування мобільними телефонами створено певний державно-правовий механізм. Правова охорона права власності на мобільні телефони здійснюється багатьма галузями права: адміністративним, кримінальним, цивільним, господарським, фінансовим, інформаційним тощо. Чільне місце в цій системі належить нормам адміністративного права, які додають до механізму правової охорони права власності на мобільні телефони чинник публічності та покладають обов'язок його здійснення на спеціальних суб'єктів публічної адміністрації.

До проблеми права власності на мобільні телефони як об'єкт адміністративно-правової охорони звертали увагу вчені-адміністративісти С.В. Ворушило, В.В. Галунько, Р.О. Денчук, О.М. Єщук, І.Г. Запорожець, В.І. Книш, О.С. Мірошніченко, М.В. Пушкар, О.П. Світличний, С.П. Сідак, О.А. Улютіна, О.Ш. Чомахашвілі, Є.В. Юркова та інші. Проте ці автори зосереджували наукові зусилля на більш загальних, спеціальних чи суміжних викликах, безпосередньо не торкаючись проблеми права власності на мобільні телефони як об'єкта адміністративно-правової охорони.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд об'єкта адміністративно-правових відносин у сфері охорони права власності на мобільні телефони.

Результати дослідження. Права власності на мобільні телефони як об'єкт адміністративно-правової охорони, на наше переконання, необхідно розглядати крізь призму адміністративно-правових відносин у сфері охорони права власності на мобільні телефони. Структура адміністративно-правових відносин характеризується взаємопов'язаністю всіх її складових компонентів, якими є суб'єкти, об'єкти, зміст правовідносин та юридичні факти [2, с. 49–52]. Їх невід'ємним елементом є об'єкт адміністративно-правових відносин у сфері охорони права власності на мобільні телефони.

При цьому адміністративно-правові відносини у сфері охорони права власності на мобільні телефони характеризуються такими особливостями: 1) вони є нерозривно пов'язаними з адміністративно-правовими нормами, виникають і здійснюються на їх основі; 2) основною їх метою є забезпечення прав і свобод фізичних та юридичних осіб на доступний вільний мобільний зв'язок, можливість отримувати якісні послуги мобільного зв'язку на засадах конкуренції; 3) вони врегульовують широке коло суспільних відносин публічної адміністрації та власників мобільних телефонів; 4) провідною рисою адміністративно-правових відносин є їх публічна природа, вони виникають з ініціативи будь-якої сторони, при цьому згода іншої сторони, як правило, не є обов'язковою; 5) адміністративно-правові відносини в аналізованій сфері є адміністративно-сервісними щодо власників мобільних телефонів і виконавчо-розпорядчими (владними) щодо осіб, які порушують право власності; 6) адміністративно-правові відносини охороняються державою, яка сприяє здійсненню суб'єктивних публічних прав власників мобільних телефонів та юридичних обов'язків осіб, що порушують право власності на володіння, користування й розпорядження мобільними телефонами, і суб'єктами публічної адміністрації, а в разі правопорушення притягують винну особу до адміністративної відповідальності або створюють умови для притягнення її до іншої юридичної відповідальності.

Суб'єкти правовідносин – це учасники адміністративно-правових відносин, які мають суб'єктивні права та юридичні обов'язки й наділяються специфічними юридичними властивостями [2, с. 49–52]. Суб'єктами адміністративно-правових відносин є фізичні та юридичні особи, які є власниками чи законними володільцями мобільних телефонів, суб'єкти публічної адміністрації, які здійснюють охорону права власності на мобільні телефони, та особи, які посягають на це право власності.

Об'єкти правовідносин – це те, на що спрямовано інтереси суб'єктів, з приводу чого останні вступають в адміністративно-правові відносини. Між цими елементами існує нерозривний зв'язок. Суб'єкти адміністративно-правових відносин вступають у них із метою задоволення своїх інтересів і потреб, які опосередковують об'єкти адміністративно-правових відносин. Виникнення в суб'єктів взаємних прав та обов'язків можливе лише на підставі настання певних юридичних умов, юридичних фактів, закріплених у гіпотезах адміністративно-правових норм [2, с. 49–52]. Суб'єкти завжди вступають у правові відносини заради задоволення різних матеріальних, економічних, культурних, політичних або інших інтересів і потреб. Для досягнення цієї мети суб'єкти адміністративно-правових відносин здійснюють певні дії, спрямовані на досягнення корисного для них результату. Саме цей результат є об'єктом адміністративно-правових відносин. Об'єктом адміністративно-правових відносин є те матеріальне чи нематеріальне благо, на використання або охорону якого спрямовуються суб'єктивні права та юридичні обов'язки учасників адміністративно-правових відносин (матеріальні чи нематеріальні блага, а також певні дії, заради яких суб'єкти вступають в адміністративно-правові відносини) [2, с. 49–52].

Об'єктом адміністративно-правових відносин у сфері охорони права власності на мобільні телефони є право власності фізичних і юридичних осіб на мобільні телефони. Це право на вільне володіння, користування та розпорядження мобільними телефонами (тобто матеріальне право), а також дії суб'єктів адміністративно-правових відносин щодо таких явищ: 1) права власника мобільного телефону публічно вимагати від усіх інших осіб не

перешкоджати йому вільно володіти, користуватися й розпоряджатися своїм мобільним телефоном; 2) права власника публічного телефону вимагати від суб'єкта публічної адміністрації втрутитися та поновити порушене право власності третіми особами; 3) обов'язку публічної адміністрації здійснити всі передбачені законодавством адміністративні заходи щодо попередження протиправних посягань на право власності на мобільні телефони та відновлення порушеного права.

Таким чином, одним з об'єктів права власності, які підлягають адміністративно-правовій охороні, є мобільні телефони. Відповідно до «Британської енциклопедії» мобільний телефон (англ. cell phone) – це портативний пристрій для підключення до телекомунікаційної мережі з метою передачі та прийому голосу, відео або інших даних. Мобільні телефони, як правило, підключаються до комутованої телефонної мережі загального користування (PSTN) через одну з двох категорій: стільникового телефону або систем глобального супутникового телефонного зв'язку [3]. Стільникові мобільні телефони можуть використовуватися в транспортних засобах або пішоходами. Здійснюючи функцію спілкування за допомогою радіохвиль, вони надають значну мобільність у межах певного регіону: від декількох міських кварталів до сотень квадратних кілометрів. Стільниковий телефон дозволяє забезпечити електрозв'язок у межах певної області, використовуючи радіохвилі у 800–900 мегагерц діапазону. Для реалізації системи стільникового телефону географічна область розбивається на дрібніші райони, або сектори. Кожен сектор забезпечується малопотужними радіопередавачами та приймачами, які сприяють поширенню сигналів між користувачами стільникових телефонів [5].

У науковій літературі стільникові телефони класифікують певним чином. При цьому, на думку інженерів у сфері ІТ-технологій, будь-яка класифікація в галузі мобільних телефонів є до певної міри суб'єктивною. Справа в тому, що така класифікація будується за принципом «від часткового до загального», або «від практики до теорії». Адже не існує єдиної класифікації, прийнятої виробниками стільникових телефонів. На наше переконання, найбільш слушною є класифікація стільникових телефонів за класом і функціями, а саме: середній клас, іміджеві апарати, камерофони, музичні телефони, телефони бізнес-класу, смартфони й комунікатори, навігатори, апарати для активного відпочинку, тачфони, моделі преміум-класу.

Таким чином, у сучасних умовах найбільш поширеними видами мобільних телефонів є стільникові телефони. Однак вони забезпечують зв'язок не в усіх куточках планети, оскільки в них немає супутникових телекомунікацій стаціонарних телефонних ліній та GSM-мереж. У цьому разі на допомогу фізичним і юридичним особам приходять супутникові телефони. Вони є необхідними для працівників віддалених державних органів і бізнес-корпорацій, рятувальних служб та засобів медіа, перевізників, спортсменів і любителів подорожей. До переваг супутникових телефонів учені в галузі ІТ-технологій відносять такі риси: забезпечення надійного зв'язку в зонах відсутності мобільних і наземних телефонних мереж, підключення до Інтернету, глобальну зону покриття, збільшену ємність батареї для тривалого спілкування, визначення місцезнаходження за допомогою вбудованого GPS-приймача, супутниковий трекінг, передачу та прийом SMS-повідомлень, електронної пошти, організацію факсимільного зв'язку, надійність і високу якість голосової телефонії [4]. Форма супутникового мобільного зв'язку раніше базувалася на супутниках «Inmarsat», які розміщувалися на геостаціонарній орбіті на відстані приблизно 35 тис. км (22 тис. миль) над місцем на поверхні Землі. Через це була потрібна висока потужність передачі, великі антени зв'язку. Крім того, такий довгий шлях радіосигналу приводив до помітних затримок голосу. Тому виникла альтернатива геостаціонарним супутникам – запуск системи супутників на низькій навколоземній орбіті (менше 1 600 км над Землею) [6]. В Україні найбільш часто використовуються такі супутникові телефони, як «Thuraya XT-PRO», «Thuraya XT-LITE», «Inmarsat IsatPhone 2», «Iridium 9575 Extreme», «Thuraya XT», «Iridium 9555», «Inmarsat IsatPhone Pro» [6].

Висновки. Отже, об'єктом адміністративно-правових відносин у сфері охорони права власності на мобільні телефони є право фізичних і юридичних осіб на вільне володіння,

користування й розпорядження мобільними телефонами, а також дії суб'єктів адміністративно-правових відносин щодо права власника публічно вимагати від усіх інших осіб не перешкоджати йому вільно володіти, користуватися та розпоряджатися своїм мобільним телефоном, права власника вимагати від суб'єкта публічної адміністрації втрутитися й поновити порушене право власності, обов'язок публічної адміністрації здійснити всі передбачені законодавством адміністративні заходи щодо попередження протиправних посягань на право власності на мобільні телефони та відновити порушене право.

Список використаних джерел:

1. Tracy L. Mobile goes global: The effect of cell phones on economic growth and development / L. Tracy // Bucknell University. – 2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://digitalcommons.bucknell.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1003&context=honors_theses.
2. Адміністративне право України : [підручник] : в 2 т. / за ред. В.В. Галунька. – К. : ХМД, 2013–. – Т. 1 : Загальне адміністративне право. Академічний курс. – 2013. – 393 с.
3. Mobile telephone // Encyclopaedia Britannica. – 2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.britannica.com/technology/mobile-telephone>.
4. Супутникові телефони // EOUI SAT. – 2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.equisat.com/product_type/satellite_phones.
5. Cellular telephones // Encyclopaedia Britannica. – 2012. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.britannica.com/technology/mobile-telephone>.
6. Satellite-based telephone communication // Encyclopaedia Britannica. – 2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.britannica.com/technology/mobile-telephone>.
7. Ворушило С.В. Адміністративно-правова охорона атмосферного повітря : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / С.В. Ворушило ; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. – К., 2010. – 18 с.
8. Денчук Р.О. Адміністративно-правова охорона комунальної власності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Р.О. Денчук ; Ін-т законодавства Верховної Ради України. – К., 2006. – 19 с.
9. Галунько В.В. Адміністративно-правова охорона права власності в Україні : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / В.В. Галунько ; Харківський нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2009. – 35 с.
10. Юркова Є.В. Адміністративно-правова охорона права інтелектуальної власності в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Є.В. Юркова ; Запорізький нац. ун-т. – Запоріжжя, 2011. – 15 с.
11. Сідак С.П. Адміністративно-правова охорона права на підприємницьку діяльність в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / С.П. Сідак ; Державний НДІ МВС України. – К., 2010. – 19 с.
12. Книш В.І. Адміністративно-правова охорона тваринного світу та роль міліції у її здійсненні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / В.І. Книш ; Харківський нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2007. – 17 с.
13. Чомахашвілі О.Ш. Адміністративно-правове регулювання охорони прав на промислові зразки в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / О.Ш. Чомахашвілі ; Нац. ун-т ДПС України. – Ірпінь, 2008. – 19 с.
14. Єщук О.М. Адміністративно-правове регулювання охоронної діяльності в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / О.М. Єщук ; Запорізький нац. ун-т. – Запоріжжя, 2011. – 16 с.

15. Улютіна О.А. Адміністративно-правові засади охорони навколишнього природного середовища та природокористування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / О.А. Улютіна ; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. – К., 2011. – 19 с.

16. Запорожець І.Г. Адміністративно-правові засади управління у сфері охорони прав на об'єкти інтелектуальної власності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / І.Г. Запорожець ; Харківський нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2006. – 19 с.

17. Мірошніченко О.С. Адміністративно-правові засоби охорони земельних відносин в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / О.С. Мірошніченко ; Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2005. – 20 с.

18. Пушкар М.В. Організаційно-правові засади охорони прав на сорти рослин в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / М.В. Пушкар ; Ін-т законодавства Верховної Ради України. – К., 2006. – 17 с.

19. Світличний О.П. Організаційно-правові засади охорони прав на торговельну марку : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / О.П. Світличний ; Нац. аграрний ун-т. – К., 2007. – 18 с.

УДК 342.951(477)

БРАТКОВ С.І.,
ГОРБУНОВА О.Ю.

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ В ОРГАНАХ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Статтю присвячено особливостям адміністративної юрисдикції в органах внутрішніх справ. Визначено, що адміністративна юрисдикція органів внутрішніх справ має здійснюватися й базуватися на пріоритеті прав людини, удосконаленні адміністративно-юрисдикційних методів захисту її прав, свобод і законних інтересів.

Ключові слова: адміністративна юрисдикція, правопорушення, органи внутрішніх справ, правоохоронна діяльність, стягнення.

Статья посвящена особенностям административной юрисдикции в органах внутренних дел. Автор отмечает, что административная юрисдикция органов внутренних дел должна осуществляться и базироваться на приоритете прав человека, совершенствовании административно-юрисдикционных методов защиты его прав, свобод и законных интересов.

Ключевые слова: административная юрисдикция, правонарушения, органы внутренних дел, правоохранительная деятельность, взыскания.

© БРАТКОВ С.І. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративної діяльності (Національна академія внутрішніх справ)

© Горбунова О.Ю. – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри організації охорони громадського порядку (Національна академія внутрішніх справ)

The article deals with the peculiarities of administrative jurisdiction in the internal affairs. Determined that the administrative jurisdiction of the internal affairs and should be based on the primacy of human rights, improvement of administrative and jurisdictional methods to protect their rights, freedoms and legitimate interests.

Key words: *administrative jurisdiction offenses, law enforcement bodies, law enforcement, penalties.*

Вступ. Серед повноважних суб'єктів адміністративної юрисдикції особливе місце займають органи внутрішніх справ як різновид органів виконавчої влади, що покликані виконувати завдання у сфері правоохоронної діяльності держави, у тому числі щодо боротьби з найбільш поширеною категорією протиправних проявів, якими є адміністративні правопорушення. Це забезпечується постійним здійсненням внутрішнього адміністрування, що й дозволяє представляти інтереси організаційної структури у відносинах з іншими учасниками управління. Такий особливий статус органів внутрішніх справ як суб'єктів адміністративної юрисдикції обумовлюється насамперед двома важливими обставинами: більшим, порівняно з іншими суб'єктами, обсягом суспільних відносин, які охороняються цими органами, про що свідчить значна кількість підвідомчих їм справ про адміністративні правопорушення, а також значно ширшими повноваженнями щодо застосування ними різних адміністративних стягнень і складання протоколів про адміністративні правопорушення.

Результати дослідження. На сьогодні потребують удосконалення традиційні способи захисту прав людини – судові й адміністративні. Тому дослідження проблем адміністративної юрисдикції органів внутрішніх справ повинно базуватися на пріоритеті прав людини, удосконаленні адміністративно-юрисдикційних методів захисту її прав, свобод і законних інтересів.

Особливість адміністративної юрисдикції органів внутрішніх справ, яка обумовлює її правовий зміст, полягає в тому, що як різновид загальної юрисдикції адміністративна юрисдикція органів внутрішніх справ водночас є складовою діяльності органів виконавчої влади. У зазначеному понятті інтегруються ознаки як виконавчої влади загалом, так і юрисдикційної діяльності зокрема.

Для з'ясування концептуальної моделі та правової природи адміністративної юрисдикції органів внутрішніх справ принципову роль відіграє взаємозв'язок зазначеного правового явища із цілями та завданнями виконавчої влади. Безпосередньо на органах виконавчої влади, до яких згідно зі ст. 1 Закону України «Про міліцію» [1] належать також органи внутрішніх справ, лежить основний тягар практичної реалізації та виконання таких цілей і завдань: забезпечення особистої безпеки громадян, суспільства, держави; створення сприятливих умов щодо забезпечення благополуччя громадян, суспільства, розвитку економіки, держави; створення сприятливих умов для реалізації фізичними та юридичними особами їхніх прав, свобод і законних інтересів. У свою чергу адміністративна юрисдикція органів внутрішніх справ має більш спеціалізовані (галузеві) цілі та завдання, які визначені законодавством (ст. ст. 1, 245 Кодексу України про адміністративні правопорушення) [2], проте в деяких випадках вони багато в чому співпадають із цілями та завданнями органів виконавчої влади. Досягнення зазначених цілей і завдань проявляється більшою мірою через правозастосовчу діяльність виконавчих органів.

Адміністративна юрисдикція органів внутрішніх справ генетично пов'язана з реалізацією виконавчої влади, з формами реалізації права, однак насамперед із примусовим способом правозастосування, з його правоохоронною формою. Таким чином, адміністративна юрисдикція органів внутрішніх справ є різновидом як правозастосування, так і правоохоронної діяльності. Тому їй притаманні ознаки, властиві діяльності органів виконавчої влади, зокрема наділення юридично владними повноваженнями, без яких неможливе здійснення адміністративно-юрисдикційної діяльності, державно-владний, організуючий, предметний, повсякденний і безперервний характер. Як зазначає Ю.М. Козлов, викорінювання негативних

обставин, охорона громадського порядку, безпека, захист прав особи, суспільства, держави є одними з основних завдань управління [3, с. 22], реалізація яких передбачена, зокрема, певними процесуальними формами.

Як відомо, підрозділи органів внутрішніх справ, виконуючи покладені на них завдання зі здійснення правоохоронної діяльності, реалізують основні функції: адміністративну, оперативно-розшукову, кримінально-процесуальну, виконавчу, профілактичну й охоронну. Правові форми здійснення цих функцій обумовлені їх безпосереднім цільовим призначенням, визначеним нормативними актами. Якщо як критерії класифікації видів юрисдикційної діяльності органів внутрішніх справ вибрати характер, особливості та ступінь складності фактичної сторони адміністративних правопорушень і пов'язану із цим складність юрисдикційної процедури (мається на увазі її об'єм і межі), можна здійснити таку класифікацію адміністративно-юрисдикційних проваджень в органах внутрішніх справ: а) загальне (повне) провадження; б) скорочене (прискорене) провадження; в) ускладнене (розширене) провадження; г) провадження в органах другої інстанції (наприклад, посадовою особою вищого рангу (посади) порівняно з працівником, який первинно розглядав матеріали адміністративної справи).

Єдина за своєю суттю адміністративна юрисдикція органів внутрішніх справ має певні відмінності в порядку вирішення адміністративних справ, що свідчить про різнобічність процесуальної форми цього виду діяльності. У цілому необхідно зазначити, що юрисдикційний процес в органах внутрішніх справ має особливості, пов'язані з його правовою регламентацією, великим обсягом повноважень посадових осіб і їх чисельністю, порядком розгляду справ, порядком оскарження. У системі органів внутрішніх справ не всі служби та їхні посадові особи користуються юрисдикційними повноваженнями, що істотно відрізняє адміністративну юрисдикцію цих органів від юрисдикції органів правосуддя. Проте, незважаючи на це, адміністративна юрисдикція в системі органів внутрішніх справ усе ж здійснюється великим колом суб'єктів, що відповідно до нормативно-правових актів мають право розглядати й вирішувати адміністративні суперечки, предметом яких є порушення певних прав.

Для діяльності органів внутрішніх справ характерним є те, що, крім юрисдикційних дій (розгляд і вирішення конкретних справ, здійснення повноважень щодо накладення адміністративних чи дисциплінарних стягнень або прийняття інших рішень тощо), вона також пов'язана з реалізацією компетенції неюрисдикційного характеру як самими суб'єктами адміністративної юрисдикції, так і іншими посадовими особами органів внутрішніх справ, що не мають юрисдикційних повноважень. Зокрема, працівникам міліції відповідно до ст. 11 Закону України «Про міліцію» [1] надано право здійснювати перевірку документів для встановлення особи правопорушника, затримувати правопорушників тощо. Неюрисдикційні дії працівників органів внутрішніх справ мають багатозначний (неоднорідний) характер. В одних випадках органи внутрішніх справ «обслуговують» самі себе (затримання порушника громадського порядку працівником органу чи підрозділу внутрішніх справ тощо), в інших випадках органи внутрішніх справ здійснюють неюрисдикційні дії для забезпечення необхідних умов реалізації адміністративної юрисдикції іншими її суб'єктами (оформлення протоколів про адміністративні правопорушення для суду, адміністративних комісій тощо).

У юридичній літературі виділяються такі особливості адміністративно-юрисдикційної діяльності органів внутрішніх справ [4, с. 74]: широке коло суспільних відносин, що охороняються адміністративно-юрисдикційним способом; великий обсяг прав щодо накладання адміністративних стягнень, порівняно з іншими суб'єктами юрисдикції; широке коло посадових осіб, які мають право застосовувати адміністративно-правові санкції; визначена нормативно-правовими актами спеціалізація щодо розгляду адміністративних справ; право накладати адміністративні стягнення на місці вчинення правопорушення.

Аналіз науково-юридичної літератури та практичної діяльності органів і підрозділів МВС України дозволяє виділити такі особливості їх адміністративно-юрисдикційної діяльності.

Передусім адміністративно-юрисдикційна діяльність органів внутрішніх справ певною мірою обумовлена завданнями, функціями й характером управлінської діяльності органів внутрішніх справ, є частиною їх виконавчо-розпорядчої діяльності. Останню, як відомо, з урахуванням конкретизації її завдань і змісту в адміністративно-правовій науці визначають як адміністративну діяльність органів внутрішніх справ.

Адміністративно-юрисдикційна діяльність органів внутрішніх справ, як і будь-яка інша її діяльність, є підзаконною. Вона ґрунтується на суворому дотриманні чинного законодавства. Компетентні посадові особи органів внутрішніх справ, які реалізують надані їм адміністративно-юрисдикційні повноваження, зобов'язані діяти в межах законів та інших нормативних положень. Відступ від цих положень призводить, як правило, до порушень принципу законності, а отже, до скасування постанови (рішення) у справі. Адміністративно-юрисдикційна діяльність органів внутрішніх справ не тільки базується на суворому дотриманні норм права, а й реалізується шляхом застосування таких норм, тобто є діяльністю правозастосовною. За своїм основним призначенням вона також є діяльністю правоохоронною.

Адміністративно-юрисдикційна діяльність органів внутрішніх справ здійснюється в офіційному порядку від імені держави в особі того чи іншого працівника органу внутрішніх справ. Предметом адміністративної юрисдикції органів внутрішніх справ є переважно розгляд і вирішення підвідомчих їм адміністративних спорів. Її зміст характеризує збирання, дослідження й оцінка інформації щодо певної події, а також прийняття рішення в справі в установлених законом формах і порядку. Встановлення й доказування події й інших обставин правопорушення, їх юридична оцінка, винесення постанови в справі та її виконання відбуваються в межах адміністративно-процесуального регламенту. Тому адміністративно-юрисдикційні норми, а також адміністративно-юрисдикційні правовідносини ділять на матеріальні та процесуальні.

Юрисдикція органів внутрішніх справ завжди є адміністративною, яка здійснюється спеціально уповноваженими органами й посадовими особами. Отже, до її здійснення тією чи іншою мірою причетна значна кількість працівників органів внутрішніх справ.

Адміністративно-юрисдикційна діяльність органів внутрішніх справ характеризується тим, що завжди має винятково державно-владний характер і здійснюється тільки в офіційному порядку. Для її здійснення органи внутрішніх справ наділяються широким колом повноважень, у межах яких реалізується належне їм право щодо вирішення адміністративних спорів.

Основним у здійсненні юрисдикційних повноважень органів внутрішніх справ є виконання ними в особі уповноважених органів і посадових осіб правоохоронних функцій. Так, основними завданнями міліції, відповідно до ст. 2 Закону України «Про міліцію», є забезпечення особистої безпеки громадян, захист їх прав і свобод, законних інтересів; забезпечення безпеки дорожнього руху; захист власності від злочинних посягань; виконання кримінальних покарань та адміністративних стягнень тощо [1].

Із зазначених у ст. 24 Кодексу України про адміністративні правопорушення [2] адміністративних стягнень органи внутрішніх справ правомочні застосовувати три: попередження, штраф і позбавлення права керування транспортними засобами. Що стосується дисциплінарних стягнень, то згідно з четвертою главою Дисциплінарного статуту органів внутрішніх справ України [5] їх налічується вісім видів. Інші заходи адміністративного й дисциплінарного стягнення перебувають за межами їх юрисдикційних повноважень.

До особливостей адміністративної юрисдикції органів внутрішніх справ варто віднести тільки одноособове її здійснення. Якщо деякі органи адміністративної юрисдикції володіють винятково колегіальними повноваженнями (адміністративні комісії, виконавчі комітети селищних, сільських рад), то системою органів внутрішніх справ властива тільки одноособова форма адміністративної юрисдикції.

В адміністративно-юрисдикційній діяльності органів внутрішніх справ спостерігається відповідна спеціалізація. Вона дозволяє більш якісно й диференційовано підходити до планування й організації цієї діяльності в окремих службах і підрозділах органів внутрішніх

справ, деталізувати аналітичну та профілактичну діяльність, у цілому підвищувати ефективність боротьби з різними адміністративними правопорушеннями, правильна юридична оцінка яких, як правило, вимагає належного рівня спеціальної та професійної підготовки.

Дослідження перерахованих вище особливостей адміністративно-юрисдикційної діяльності є необхідним насамперед тому, що застосування юридичних санкцій, які є в більшості випадків результатом юрисдикційної діяльності, порушує питання про законність дій правозастосовувача; як наслідок, виникає проблема дотримання прав і свобод людини. Аналіз зазначених вище особливостей адміністративно-юрисдикційної діяльності органів внутрішніх справ дозволяє зробити висновок, що вони взаємозалежні; як правило, одні особливості є похідними від інших.

Висновки. Проаналізувавши сутність і специфіку адміністративної юрисдикції органів внутрішніх справ, зазначимо:

– під адміністративно-юрисдикційною діяльністю органів внутрішніх справ необхідно розуміти самостійний вид державної, підзаконної, правозастосовчої та правоохоронної діяльності, що полягає в розгляді та вирішенні в передбаченому нормативно-правовими актами порядку правових спорів із метою охорони громадських відносин у різноманітних галузях управління;

– загальні й відмінні ознаки видів адміністративної юрисдикції в органах внутрішніх справ мають свій специфічний зміст, що відокремлює цю діяльність від юрисдикції інших державних органів та визначає особливий характер і призначення органів внутрішніх справ у системі органів виконавчої влади;

– адміністративна юрисдикція органів внутрішніх справ – це спеціальний (особливий) спосіб охорони суспільних відносин і водночас спосіб застосування норм адміністративного права в системі органів виконавчої влади;

– специфічним є й нормативне регулювання адміністративно-юрисдикційної діяльності органів внутрішніх справ, механізм якого включає, крім законодавчих актів, відомчі нормативні акти, у тому числі накази, інструкції тощо. Окремі його сторони урегульовано спеціальними (відомчими) нормативними актами, які визначають порядок юрисдикційної діяльності окремих служб і підрозділів органів внутрішніх справ.

Список використаних джерел:

1. Про міліцію : Закон України від 20 грудня 1990 р. № 565-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 4. – Ст. 20.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 7 грудня 1984 р. № 8073-X // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1984. – № 51 (додаток). – Ст. 1122.
3. Административное право : [учебник] / А.П. Алехин, А.А. Кармолицкий, Ю.М. Козлов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Зерцало, 1999. – 671 с.
4. Коваль Л.В. Административно-деликтные отношения / Л.В. Коваль. – К. : Высшая школа, 1979. – 230 с.
5. Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України : Закон України від 22 лютого 2006 р. № 3460-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 29. – Ст. 245.

ПРАВОВИЙ СТАН І НАПРЯМИ ЗАКОНОДАВЧОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ ВИДОБУТКУ БУРШТИНУ В УКРАЇНІ

У статті доведено, що в законі, який повинен регулювати суспільні відносини у сфері видобутку бурштину, повинні бути концептуально враховані такі аспекти: передбачено категорію «місцевий старатель»; визначено, що дозвіл на розробку бурштину повинна давати об'єднана місцева громада, реєстрація таких дозволів має здійснюватися в єдиній державній електронній базі відповідного центрального органу виконавчої влади; передбачено посилення ефективності залучення до кримінальної відповідальності осіб, які здійснюють незаконні посередницькі дії з бурштином, а також тих осіб, які порушують права й законні інтереси місцевих жителів у цій сфері; введено вільний ринок переробки й експорту бурштину під спеціальним контролем податкових органів.

Ключові слова: видобуток, дозвіл, місцева громада, старатель, бурштин.

В статье доказано, что в законе, который должен регулировать общественные отношения в сфере добычи янтаря, должны быть концептуально учтены следующие аспекты: предусмотрена категория «местный старатель»; разрешения на разработку янтаря должна давать объединенная местная община; регистрация таких разрешений должна осуществляться в единой государственной электронной базе соответствующего центрального органа исполнительной власти; предусмотрено усиление эффективности привлечения к уголовной ответственности лиц, осуществляющих незаконные посреднические действия с янтарём, а также тех лиц, которые нарушают права и законные интересы местных жителей в этой сфере; ввести свободный рынок переработки и экспорта янтаря под специальным контролем налоговых органов.

Ключевые слова: добыча, разрешение, местная община, старатель, янтарь.

The article proved that the law that should regulate social relations in the sphere of extraction of amber should be conceptually included the following aspects. The law define "local prospector". The law determine what permits to the development of amber gives the local community. Permits must register by central executive body. The law provide for enhancing the effectiveness of criminal prosecution of persons engaged no legal effect on intermediary amber, and those who violate the rights and legitimate interests of the locals in this area. The law provided for a free market and export processing amber under special supervision of tax authorities.

Key words: amber, authorization, mining, prospector, local community.

Вступ. Проблема незаконного видобутку бурштину в останній час загострилася. Вона виникла не в 2014–2015 рр.; більше двадцяти років місцеві жителі здійснювали кустарний видобуток бурштину. Однак органи державної влади та керівники органів місцевого самоврядування спочатку не цікавилися цими проблемами, а згодом очолили цю незаконну діяльність. Ситуація загострилася після Революції гідності, коли представники патріотичних сил,

які зробили значний внесок у її перемогу, залишилися за межами законодавчої й виконавчої влади. Відповідно, з'явився дефіцит коштів для фінансування рухів, забезпечення діяльності добровільних батальйонів, соціального забезпечення ветеранів АТО, які не входили до складу державних структур. На їхню думку, одним із джерел фінансування недержавних патріотичних сил могли б стати прибутки від різного виду нелегальної діяльності, зокрема контрабанди сигарет і видобутку бурштину. Ще одним вагомим фактором щодо актуалізації цієї проблеми є зростання ціни на бурштин на світовому ринку.

Україна багата на бурштин, бурштинові розсипи входять до складу двох (Балтійсько-Дніпровської й Карпатської) палеофлористичних субпровінцій єдиної Балтійсько-Чорноморської бурштинової провінції. У межах української частини Балтійсько-Дніпровської субпровінції виділено 7 бурштиноносних районів: Володимирецький, Вільно-Бродецький, Маневецький, Клесівський, Пержансько-Овруцький, Барашівський, Києво-Придніпровський. Площа продуктивної глауконіт-кварцової формації цих районів складає близько 10 тис. км² із прогнозними ресурсами бурштину понад 100 тис. т [6].

Бурштин є правом власності Українського народу й має приносити йому користь і багатство, проте через законодавчу неврегульованість, «параліч» механізму державного управління та нерозвиненість засад громадянського суспільства тільки зумовлює проблеми. Згідно з оцінкою експертів ДАК «Українські полімери» до незаконного видобутку бурштину залучено більше 50 тис. осіб, вони шкодять екології, наражаючи при цьому себе на небезпеку.

Стан дослідження. На проблему формування концепції та розкриття правового стану видобутку бурштину в Україні звертали увагу вчені та посадові особи органів державної влади, зокрема Д.О. Алексєєва-Процюк, В.Ж. Арене, Н.І. Бабічев, В.О. Баранова, Ф.І. Василичук, О.М. Вітенко, В.П. Воловик, І.В. Гиренко, І.І. Горин, О.В. Гулак, П.В. Діхтієвський, О.Ю. Дрозд, О.М. Єщук, С.А. Земська, М.Б. Когут, В.Я. Корнієнко, С.О. Короєд, В.В. Кривенко, Р.В. Кройтор, О.І. Курильов, М.К. Лісний, М.Г. Лустюк, М.Г. Лустюк, З.Р. Маланчук, С.М. Наумов, С.С. Савкевич, О.П. Світличний, Є.А. Соляник, Д.В. Сороченко, Е.І. Черней, О.А. Черненко, В.І. Шишкін та інші. Проте безпосередньо проблему незаконного видобутку бурштину вони не досліджували, а зосереджували увагу на більш загальних питаннях.

Постановка завдання. Мета статті полягає в тому, щоб на основі теорії права чинного законодавства, законопроектів, пам'яток законодавства та практичної діяльності публічної адміністрації сформулювати концепції та розкрити правовий стан видобутку бурштину в Україні.

Результати дослідження. Сировинною базою видобутку бурштину є розсипні родовища з потужністю шарів корисних копалин 3–20 м і потужністю покриваючих порід 4–75 м. Корисні компоненти в продуктивній піськово-глинистій масі становлять 5,5–20%. Розсипи залягають фактично горизонтально. У підшві продуктивних шарів розташовані піски різної крупності, які є значно обводненими. Поверхня родовищ у більшості випадків порушена системами балок і ярів, що викликає певні труднощі під час виконання розкривних робіт. Ґрунтовий шар у центральній частині країни представлений чорноземами із середньою потужністю 0,5–0,6 м, а в Поліссі – супісками потужністю 0,3–0,4 м [6; 7].

Добування бурштину переважно здійснюється двома способами: механічним і гідравлічним. Механічний спосіб включає механічну розробку масиву ґрунту у відкритому кар'єрі або під землею, розкриття продуктивного шару ґрунту, екскаваторні роботи, транспортування породи, грохочення, миття породи, рекультивацію земель. Цей спосіб добування бурштину проводиться комплексом машин і на сьогодні є застарілим. Недоліками такого способу є великі експлуатаційні й економічні затрати, винос породи на поверхню й негативний екологічний вплив на навколишнє середовище [8].

Гідравлічний спосіб здійснюється під час розмивання продуктивного шару ґрунту струминами високого тиску та винос бурштину на поверхню родовища гідравлічними потоками. Спосіб супроводжується виносом мінерального ґрунту на поверхню родовища та не забезпечує повного вилучення бурштину з родовищ, він є енергомістким, призводить до зміни структури ґрунтів, утворення порожнин і, відповідно, справляє значний негативний техногенний вплив на навколишнє середовище [8].

Тим самим, на думку В.Я. Корнієнко, добування бурштину потребує новітніх технологій і вдосконалення засобів для інтенсифікації процесу видобутку, за якого досягається вища продуктивність та ефективність, а також відбувається зменшення негативного екологічного впливу на навколишнє середовище [8].

Ми пропонуємо по-новому поглянути на проблему протиправного видобутку бурштину, а саме з позиції дотримання прав і законних інтересів учасників цього процесу, зокрема:

- 1) старателів, які здійснюють кустарним способом видобуток бурштину;
- 2) працівників правоохоронних органів (міліціонерів і прокурорів), які здійснюють побори зі старателів за те, що не помічають їх протизаконної діяльності;
- 3) працівників інших центральних і місцевих органів виконавчої влади на місцях, насамперед працівників Міністерства екології та природних ресурсів України, Державної служби геодезії та надр України, Державного агентства лісових ресурсів України, Державного агентства водних ресурсів України, Державної фіскальної служби України, які змушені не помічати незаконного добування бурштину;
- 4) органів місцевого самоврядування, насамперед голів сільських рад, які також не помічають протизаконної діяльності щодо видобутку бурштину;
- 5) посадових осіб деяких із вищезазначених суб'єктів публічної адміністрації, які не обмежилися поборами зі старателів, а навпаки, стали організаторами злочинних угруповань, що здійснюють видобуток і реалізацію бурштину, у яких беруть участь не старателі, а наймані безправні робітники, що працюють майже в рабських умовах;
- 6) керівників центральних органів виконавчої влади в області та столиці, які не гребують грошовими й бурштиновими потоками, відповідно, з району й області.

Інакше кажучи, ми маємо протиправну систему, фактично синдикат, у якому найбільш захищеною та вразливою є нижня ланка – місцевий житель-старатель, який безпосередньо нелегально видобуває бурштин.

Виникає питання щодо того, які він має права, як він себе при цьому почуває. Відповідь не втішна: жодних прав. У холод і дощ, без дотримання елементарних заходів техніки безпеки та санітарної гігієни він тяжко працює, віддаючи частину добутого бурштину посадовим особам, які його «прикривають». Правоохоронні органи в будь-який момент можуть задокументувати його діяльність та притягнути його до адміністративної чи кримінальної відповідальності, і не тільки тому, що він невчасно чи не в повному обсязі сплатив їм данину, а й іноді просто для виконання плану, оскільки київське начальство правоохоронних органів вимагає високих показників від підлеглих.

Такий робітник у більшості випадків не може відмовитися від своєї протиправної діяльності, оскільки іншої роботи немає. Наша держава не створила умов для започаткування й розвитку легального малого бізнесу. У випадку відмови він буде жебракувати або буде вимушений їхати працювати за кордон.

Безсумнівно, інші суб'єкти цієї протиправної діяльності фактично не є захищеними. Дії щодо прикриття незаконного видобутку бурштину дільничними інспекторами міліції, лісниками та іншими працівниками представників центральних органів виконавчої влади на місцях завжди можуть бути задокументовані прокуратурою, внутрішніми інспекціями, керівниками вищої ієрархії. За це їх звільняють, притягують до адміністративної й кримінальної відповідальності за корупційні діяння.

Така ж ситуація склалася й на вищих рівнях публічної адміністрації: усі вони, включаючи керівників центральних органів виконавчої влади, не можуть бути захищеними, поки йде незаконний видобуток бурштину, кожного з них, як мінімум, можуть звільнити з посади за бездіяльність.

Таким чином, настав момент, коли всі розумні учасники протиправного ланцюга видобутку бурштину не хочуть жити в страху – жити по-старому. Старателі хочуть легалізації їхньої діяльності й гарантії відповідних прав. Чиновники – гідних зарплат. У протиправному механізмі нелегального видобування бурштину всі учасники є одночасно особами, які вчиняють протиправні діяння, і постраждалими. Необхідна реформа системи видобутку бурштину.

Будь-яка еволюційна реформа (а ми як юристи є прибічниками здійснення реформ у правовий спосіб) має свої стадії, поділені на етапи й окремі дії суб'єктів владних повноважень.

Перша стадія – це прийняття прогресивного закону; це основа, без якої не можна говорити про будь-яку реформу. Закон має бути, з одного боку, прогресивним – формально утверджувати нові прогресивні цінності й засоби їх досягнення; з другого – бути приземленим, тобто спиратися на початкових етапах на реально існуючі суспільні відносини.

Друга стадія – прецеденти виконання. З погляду позитивізму новий закон одразу після набрання чинності має автоматично запрацювати. Однак це не так. З точки зору соціологічної теорії права, якщо закон суттєво змінює традиційні суспільні відносини та/або зачіпає інтереси значної кількості людей, його виконання буде ігноруватися або імітуватися.

Необхідні успішні прецеденти виконання, які принесуть користь пересічним громадянам. Вони можуть базуватися на засобах адміністративного примусу, у деяких випадках – на притягненні осіб до кримінальної відповідальності, проте основними є економічні методи стимулювання.

У зазначених випадках для початку законодавчо утверджених реформ потрібні активні ініціатори – формальні й неформальні лідери, які мають мужність кинути виклик старій системі й повести за собою інших.

Третя стадія – це формування й утвердження нової правової системи. Після окремих успішних прецедентів поступово формується новітня система, де переломним моментом є кількість. Коли більшість громадян починає не тільки підтримувати реформи, а й брати в них активну участь, обов'язково відбуваються зміни. Реформа успішно розвивається без застосування публічного апарату. Що залишається публічній владі? Не заважати.

Не є винятком із зазначених правил і суспільні відносини у сфері видобутку бурштину. Для того щоб навести лад у цій сфері, потрібен закон. Це підтверджують і дані аналізу електронних петицій до Президента України стосовно проблеми видобутку бурштину. Із семи петицій у цій сфері найбільшу підтримку отримала та, яка пропонує Президенту України негайно прийняти закон і впорядкувати видобуток бурштину. І хоча це не компетенція Президента України, а царина Верховної Ради України, проте попередні результати опитування є наглядними.

Перед тим як перейти до проблем законодавчого врегулювання видобутку бурштину, необхідно здійснити класифікацію способів видобутку бурштину за критерієм об'єму. У науковій літературі способи видобутку поділяють такі види: великомасштабний, середньомасштабний і кустарний.

Ми розуміємо, що найбільш бажаним для України був би великомасштабний видобуток із залученням західного інвестора, наймом робітників із місцевих жителів, забезпеченням їм високих зарплат і соціального пакета, привнесенням у видобуток нових сучасних технологій, сплатою високих податків і платою за ліцензію. Проте ми знаємо, що такий інвестор не прийде. Причини цього відомі: незадовільний захист права власності (інвестицій), корупція, відсутність нормального трудового кодексу та взагалі адекватного для іноземних інвестицій законодавства, а також традиції взаємодії бізнесу й влади. І хоча ситуація поступово змінюється, проте якщо зміни будуть іти такими темпами, то потрібні десятиліття. Західний бізнес до нас не піде, а пускати російський – це державна зрада в умовах війни Українського народу з російсько-терористичними військами.

Не повністю зрозумілим є урядове гасло щодо планів запровадити державну монополію на видобуток бурштину. Практично це можливо, однак така монополія вимагає значних державних інвестицій. Де їх взяти в умовах проблем наповнення державного бюджету? Відповіді суспільству влада не надала.

Відповідно, треба розраховувати на власні сили, на інвестиції громадян та їх добровільних об'єднань, зокрема органи місцевого самоврядування. У схронах деяких наших громадян сховані мільярди доларів США. В умовах відсутності довіри до банківської системи ці кошти не працюють. Якщо народні депутати України створять зрозумілий механізм збагачення, кошти будуть спрямовані на налагодження інфраструктури добування бурштину. Треба шукати засоби стимулювання виробництва через економічні важелі законного збагачення

громадян, а не державного примусу. Державний примус може застосуватися до обмеженої кількості осіб і не на тривалий час.

З метою створення належних умов для використання об'єктів права власності Українського народу, реалізації громадянами права на підприємницьку діяльність щодо видобутку й первинної реалізації бурштину та відшкодування завданих збитків природі в результаті такої діяльності розроблено проект Закону України «Про видобування та реалізацію бурштину» від 14 лютого 2015 р. № 1351-1, внесений народними депутатами України Б.С. Розенблатом, М.В. Томенко, П.В. Дзюбликом, В.В. Кривенком, А.В. Павелко. На нашу думку, цей проект закону вдало утворює середньомасштабний спосіб видобутку бурштину за сприяння органів місцевого самоврядування, насамперед обласних рад.

При цьому аналізований законопроект залишає за межами свого регулювання індивідуальних старателів, які здійснюють видобування бурштину кустарним способом, що несправедливо й соціально не обґрунтовано. Відповідно, після прийняття проекту Закону України від 14 лютого 2015 р. № 1351-1 без врахування прав і законних інтересів місцевих жителів-старателів проблема незаконного видобутку бурштину й нанесення шкоди природі вирішена не буде.

Пропонуємо допрацювати цей проект закону й виробити дієвий правовий механізм знаходження компромісу між місцевими жителями, органами місцевого самоврядування та центральними органами виконавчої влади, а також сформувати на цій основі зміни й доповнення до проекту закону України «Про видобування та реалізацію бурштину» від 14 лютого 2015 р. № 1351-1, який 23 квітня 2015 р. був прийнятий за основу Верховною Радою України (Постанова № 357-VIII).

Необхідно ввести в нього категорію місцевого старателя як громадянина України, який зареєстрований і проживає в населених пунктах, розміщених на покладах бурштину, зареєстрований і здійснює за заявою процедурою видобуток і первинну реалізацію, а також відшкодування завданих збитків природі в результаті такої діяльності; визначити форми, способи та процедури здійснення ним видобутку бурштину, сплати податків і відновлення нанесеної шкоди природі.

Така точка зору є провідною, її підтримав представник Державної фіскальної служби України С.М. Наумов, який висловив думку, що старателям із місцевих жителів має бути надано право здійснювати видобуток бурштину на основі отриманого патенту з можливістю працювати на спеціальній спрощеній системі оподаткування та звітності, законодавчо встановленій у Податковому кодексі України. Для цього в першу главу розділу XIV Податкового кодексу України необхідно внести відповідні зміни й доповнення.

У свою чергу професор П.В. Діхтієвський запропонував скористатися досвідом Литви в організації сплати податків старателями, де податок сплачується залежно від якості й кількості добутого бурштину. Наприклад, за добутий бурштин звичайної якості сплачуються єдиний податок, що складає 20 євро за 1 кілограм. Це на перший погляд незначна сума, проте якщо врахувати, що в Україні нелегально щороку добувається мінімум 60 т бурштину, то вітчизняна скарбниця не отримує більше 30 мільйонів грн щорічно.

Також необхідно понизити рівень видавання дозволів на розробку надр до місцевої громади. Це обґрунтовується слушними зауваженнями до проекту закону від 14 лютого 2015 р. № 1351, яке висловила кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник НДІ приватного права й підприємництва О.А. Черненко: комунальні старательські артілі, які пропонується створити згідно з аналізованим проектом закону, будуть неефективними, їм будуть притаманні всі негативні риси комунальних підприємств, зокрема клановість призначення керівників і корупція.

Здійснювати реєстрацію дозволів на розробку бурштину необхідно в автоматичному режимі, зокрема через створену Єдину державну електронну базу з питань геології та надр.

На нашу думку, вдалий механізм виділення площ для місцевих старателів запропонував представник Державної служби геології на надр України С.А. Зеська, яка зазначила, що саме ця служба має залишитися єдиним обліковим суб'єктом публічної адміністрації, який має реєструвати дозволи на видобуток надр, зокрема бурштину. Однак така реєстрація має здійснюватися в автоматичному режимі через створену Єдину державну електронну базу

з питань геології та надр, без фізичного контакту між заявником і посадовою особою цієї служби. При цьому повноваженням щодо прийняття рішення про виділення ділянки під видобуток бурштину може бути делеговано органам місцевого самоврядування, передусім місцевим громадам. Головний спеціаліст відділу з надання надр у користування Управління надрокористування та міжнародного співробітництва Державної служби геології та надр України С.А. Земська відносить до компетенції обласних рад надання дозволу на розробку надр, оскільки така компетенція має в основі значний корупційний аспект лобіювання кланових і сімейних інтересів і не відображає публічного інтересу суспільства.

Об'єднані місцеві громади мають створити громадський фонд для виконання геологорозвідувальних робіт із розвідки родовищ бурштину. Вартість такої розвідки становить близько 100 тис. грн на один гектар.

Також треба посилити ефективність притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які здійснюють незаконні посередницькі дії щодо бурштину, а також тих осіб, які порушують права й законні інтереси місцевих жителів у цій сфері. Зазначений напрям діяльності ґрунтовно у своїй доповіді розкрив науковий співробітник лабораторії з проблем розслідування злочинів Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук Д.О. Алексеева.

Потрібно запровадити вільний ринок переробки й експорту бурштину. Такі виробничі й експортні підприємства повинні бути на звичайній системі оподаткування та знаходитися під спеціальним контролем щодо вчасності й повноти сплати податків.

Висновки. Отже, концептуально проект Закону України «Про видобування та реалізацію бурштину» від 14 лютого 2015 р. № 1351-1 вимагає доопрацювання в таких аспектах:

- 1) ввести категорію «місцевий старатель»;
- 2) дозволи на розробку бурштину має давати об'єднана місцева громада;
- 3) реєстрацію дозволів на розробку бурштину в автоматичному режимі через створену Єдину державну електронну базу з питань геології та надр має здійснювати Державна служба з питань геології та надр України;
- 4) передбачити право об'єднаних місцевих громад створювати громадський фонд для виконання геологорозвідувальних робіт із розвідки родовищ бурштину;
- 5) посилити ефективність притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які здійснюють незаконні посередницькі дії щодо бурштину, а також тих осіб, які порушують права й законні інтереси місцевих жителів у цій сфері;
- 6) запровадити вільний ринок переробки й експорту бурштину під спеціальним контролем Державної фіскальної служби України.

Список використаних джерел:

1. Про видобування та реалізацію бурштину : проект Закону України від 14 лютого 2015 р. № 1351-1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53194.
2. Про прийняття за основу проекту Закону України про видобування та реалізацію бурштину : Постанова Верховної Ради України від 23 квітня 2015 р. № 357-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/DH11J71I.html.
3. Про бурштин : проект Закону України від 29 грудня 2009 р. № 5497 (ініціатор законопроекту М.Х. Шершун) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=5497&skl=7.
4. Про прийняття за основу проекту Закону України про бурштин : Постанова Верховної Ради України від 6 липня 2010 р. № 2444-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2444-17>.
5. Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними : Закон України від 18 листопада 1997 р. № 637 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/637/97-%D0%B2%D1%80>.
6. Соляник Є.А. Бурштин покривних відкладів Українського Полісся : автореф. дис. ...

канд. геол. наук : спец. 04.00.01 «Загальна та регіональна геологія» / Є.А. Соляник ; Ін-т геол. наук НАН України. – К., 2002. – 21 с.

7. Воловик В.П. Обґрунтування параметрів землезберігаючих технологій при відкритій розробці розсіпних родовищ титанових руд і бурштину : автореф. дис. ... канд. техн. наук : спец. 05.15.03 «Відкрита розробка родовищ корисних копалин» / В.П. Воловик ; Нац. техн. ун-т України «Київ. політехн. ін-т». – К., 2010. – 20 с.

8. Корнієнко В.Я. Обґрунтування раціональних параметрів віброгідравлічного інтенсифікатора для видобутку бурштину : автореф. дис. ... канд. техн. наук : спец. 05.05.06 «Гірничі машини» / В.Я. Корнієнко ; Ін-т геотехн. механіки імені М.С. Полякова. – Дніпропетровськ, 2011. – 20 с.

9. Лустюк М.Г. Теоретичні і прикладні основи добування бурштину механо-гідравлічним способом : автореф. дис. ... докт. техн. наук : спец. 05.15.02 «Підземна розробка родовищ корисних копалин» / М.Г. Лустюк ; Нац. гірн. ун-т. – Дніпропетровськ, 2008. – 35 с.

10. Про затвердження Інструкції із застосування Класифікації запасів і ресурсів корисних копалин державного фонду надр до родовищ бурштину : Наказ Державної комісії України по запасах корисних копалин при Міністерстві екології та природних ресурсів України від 10 лютого 2003 р. № 29 (zareestrovano v Міністерстві юстиції України 25 лютого 2003 р. за № 155/7476) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://w1.c1.rada.gov.ua>.

УДК 300(075.8)

ГУЛАК О.В.

ІНСТИТУЦІЙНІ СКЛАДОВІ ВИЗНАЧЕННЯ ВЕКТОРА РУХУ КРАЇНИ

У статті здійснено аналіз основних компонентів розвитку й ефективності управління державою, її окремими напрямками та сферами. На основі праць учених-іноземців щодо оптимізації системи публічного управління, які отримали визнання й високі міжнародні нагороди, досліджено такі його складові, як цінності, інститути та еліти. Сформовано й викладено власну позицію щодо цієї проблематики.

Ключові слова: ефективність управління, оптимізація системи публічного управління, компоненти розвитку та ефективності управління, інституційні складові суспільства.

В статье проведен анализ основных компонентов развития и эффективности управления государством, его отдельными направлениями и сферами. На основе трудов ученых-иностранцев относительно оптимизации системы публичного управления, получивших признание и высокие международные награды, исследованы такие его составляющие, как ценности, институты и элиты. Сформирована и изложена собственная позиция относительно этой проблематики.

Ключевые слова: эффективность управления, оптимизация системы публичного управления, компоненты развития и эффективности управления, институциональные составляющие общества.

© ГУЛАК О.В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного та фінансового права (Національний університет біоресурсів і природокористування України)

The article analyzes the main components of the development and effective management of the state as a whole and its separate directions and spheres. Based on the works of Western scholars foreigners to optimize the system of public administration that received recognition for their high international awards and investigated its components such as values, institutions and elites. Formed and set out our own views on the studied subject.

Key words: *effective management, optimization of public administration, components development and effective management, institutional components of society.*

Вступ. Люди в процесі освоєння навколишнього світу безперервно створюють правила життя, запроваджують організаційні структури, адмініструють процеси через виокремлення управлінців. Залежно від якості правил і форм життя суспільство розвивається або деградує. Тобто цінності суспільства, його інститути та адміністратори (управлінці) визначають вектор руху країни [1].

Відповідно, якщо коротко й системно визначити основні компоненти розвитку та ефективності управління як державою в цілому, так і окремими її напрямками й сферами, то ними постають цінності (суспільно-затребувані й прийнятні основи існування окремого індивіда та груп людей), інститути (державні й самоврядні інституції) та еліти (у сучасних реаліях – високопосадовці, урядники, політики й авторитетні громадські представники, які мають безпосереднє відношення до формування та реалізації державної політики й системи публічного адміністрування). Тому саме від цих складових залежить вектор, рівень і швидкість розвитку будь-якого суспільства та держави.

Цієї проблематики, на наше переконання, стосуються майже всі наукові праці, що створюються в розрізі суспільних наук, оскільки піддати оптимізації ті чи інші сфери життєдіяльності, насамперед на загальнодержавному рівні, можна лише крізь призму інституційних змін.

Досить цікавими, корисними й незаангажованими є системні напрацювання вчених-іноземців щодо основ оптимізації системи публічного управління, які отримали визнання та високі міжнародні нагороди. Серед таких авторів назвемо Д. Асемоглу (медаль Джона Бейтса Кларка в 2005 р.) [2], Д. Норта (Нобелівська премія з економіки в 1993 р.) [3], Е. Остром (Нобелівська премія з економіки в 2009 році за дослідження в галузі економічної організації) [4], шведського економіста А. Аслунда (спеціаліст із розвитку держав пострадянського простору та автор книги «Україна: що пішло не так і як це виправити») [5], австрійського економіста Л. фон Мізеса (основоположник неолібералізму) [6].

Постановка завдання. Мета статті полягає у визначенні основних компонентів розвитку й ефективності управління державою та її окремими напрямками й сферами, в аналізі таких його складових, як цінності, інститути й еліти, у формуванні та викладенні власної позиції щодо цієї проблематики.

Результати дослідження. Інституційні складові кожного суспільства формуються з глибин і мають стійку резистентність. Якість організаційної діяльності також прямо й опосередковано залежить від загальних цінностей та інститутів конкретного суспільства. Лише значні суспільно-історичні потрясіння (чим нині для України є військово-революційні дії) і зовнішній вплив (прагнення інших держав долучити українців до бажаного їм вектора руху держави й правил співіснування) можуть якісно вплинути на ефективність організації влади та всього управлінського корпусу.

Незважаючи на серйозний суспільний поступ, пов'язаний насамперед зі становленням громадянського суспільства та формуванням вагомої громадської позиції, що втілювалась у всенародних революційних настроях, варто погодитись із думкою О. Жмеренецького: «Українське суспільство, на жаль, демонструє цінності, не сумісні з розвитком країни: вузький радіус довіри, лояльність до корупції, сприйняття влади як інструмента особистого збагачення, зневагу до праці, недовіру до людей, низьку громадянську участь, нетерпимість до меншин, почуття нещасливості тощо» [1].

Шведський економіст А. Аслунд у книзі «Україна: що пішло не так і як це виправити» пише: «Зрештою, Україна опинилась у найгіршому можливому положенні. Крім високих державних витрат і, відповідно, податків, тут не ефективна держава, зашкалює корупція й сильні олігархи, які збагатили себе за допомогою державних субсидій, особливо в енергетичному секторі. <...> По-перше, у ній один із найвищих рівнів державних витрат у Європі нарівні з Францією, Швецією та Данією. По-друге, вона є однією з найбільш корумпованих держав у Європі та не може надати своїм громадянам найелементарніші державні послуги, такі як закон і порядок. Третью, проте не менш істотною причиною, є високі державні витрати, які змушують країну обкладати населення та бізнес найвищими податками в регіоні, які й далі посилюють корупцію та перешкоджають зростанню й розвитку підприємництва» [5].

Д. Норт доводить, що саме цінності й культура є первинними факторами, які визначають вектор розвитку суспільства. Саме вони зумовлюють певні властивості інститутів і поведінку управлінців. У свою чергу нобелівським лауреатом Д. Асемоглу було обґрунтовано модель, за якою ключову роль щодо успіху чи провалу країн відіграють їх інститути, тобто форми організації суспільної взаємодії. Міжнародний економічний форум у межах всесвітнього дослідження конкурентоздатності визначив основні характеристики інститутів, необхідні для розвитку держави, якими є такі: дотримання й захист прав власності, етика й рівень корупції, ступінь зловживання впливом, ефективність уряду, безпека, корпоративна етика, звітність. За цими показниками Україна знаходиться на рівні африканських країн, тобто також не сумісна з розвитком. На протигагу інституційному й ціннісному підходам низка дослідників, серед яких всесвітньо відомі вчені М. Олсон та Л. фон Мізес, розвивають теорію про роль так званих еліт у розвитку країн, відстоюючи теорію про змагання груп людей, які контролюють або політичні, економічні силові, ідеологічні, релігійні та інші інструменти, керуючись «раціональним вибором» (М. Олсон), або під впливом ідей трансформують інститути й цінності суспільства (Л. фон Мізес). У цьому випадку сучасна якість української еліти, на жаль, є зрозумілою навіть без слів [1]. Більше того, сама історія минулого століття, на нашу думку, свідчить про елітарний геноцид українців. А ті їх осередки, що нині перебувають у владних колах, на жаль, є позбавленими довіри населення, адже розчаруванням щодо владного поступу пронизане все українське суспільство. І лише зовнішня агресія нині виконує об'єднуючу функцію всієї української державності та додає неабияку міру відповідальності представникам держави, відповідальним за її розвиток у цілому й оптимізацію суспільних відносин у різних її сферах і напрямках.

Зокрема, теза про те, що ключову роль щодо успіху країни відіграють їх інститути, тобто форми організації суспільної взаємодії, знайшла певне втілення в нещодавно прийнятому нормативно-правовому акті – Указі Президента України «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» від 12 січня 2015 р. № 5 [7]. Цей документ визначає мету, вектори руху, дорожню карту, першочергові пріоритети та індикатори належних оборонних, соціально-економічних, організаційних, політико-правових умов становлення й розвитку України, зазначаючи, що Революція гідності та боротьба за свободу України створили нову українську ідею – ідею гідності, свободи та майбутнього, а громадяни України довели й продовжують у надтяжких умовах щоденно доводити, що саме гідність є базовою складовою характеру українського народу.

Відтак передбачається, принаймні на папері, що впровадження в Україні європейських стандартів життя та вихід України на провідні позиції у світі здійснюватиметься за векторами безпеки, відповідальності й гордості.

Основним засобом реалізації Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» визначено суспільний договір між владою, бізнесом і громадянським суспільством, коли кожна сторона має свою зону відповідальності.

Відповідальність влади полягає в проведенні реформи, забезпеченні балансу інтересів між громадянським суспільством, державою та бізнесом, простий, прозорий і якісний праці за новими підходами, гарантуванні дотримання прав людини.

Відповідальність бізнесу полягає в підтримці й розвитку держави, бізнес-середовища та громадянського суспільства, сумлінному сплачуванні податків, здійсненні ефективного інвестування в економіку держави, дотримуванні принципів чесної праці та конкуренції.

Відповідальність громадянського суспільства полягає в контролі влади, житті відповідно до принципів гідності та неухильному дотримуванні Конституції України й законів України [7].

Сподіваємось, що такі гідні постулати й прагнення матимуть достойне втілення в межах публічно-приватного партнерства та співробітництва, а кожен із зазначених суб'єктів буде повною мірою нести прийняту на себе відповідальність.

Висновки. Отже, з метою якісного впливу на процес оптимізації публічного управління як у державі загалом, так і щодо окремих сфер і напрямів суспільної життєдіяльності, вважаємо необхідним вплив на такі складові: цінності, законодавство й організацію інститутів, які покликані втілювати відповідні правила, та безпосередньо політико-управлінський істеблішмент.

Спосіб такого впливу варто спільно формувати основним публічним інституціям із безпосередньою участю активних профільних громадських організацій і незалежних експертів. Лише такий спосіб розробки основоположних нормативно-правових актів із закладеними в них цінностями, сприйнятими більшістю спільноти, зможе забезпечити їх практичну імплементацію та сприятиме «приходу до влади» управлінців нового типу, нової формації з ідеологічно іншим підходом до своєї роботи й реалізації її цілей.

Список використаних джерел:

1. Жмеренецький О. Цінності, еліти, інститути: діагноз – «пацієнт мертвий» / О. Жмеренецький // Українська правда. – 2015. – 7 квітня. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/columns/2015/04/7/7063984>.
2. Дарон Асемоглу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%BD_%D0%90%D1%81%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D0%B3%D0%BB%D1%83.
3. Дулас Норт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D1%83%D0%B3%D0%BB%D0%B0%D1%81_%D0%9D%D0%BE%D1%80%D1%82.
4. Елеонор Остром [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%95%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%BE%D1%80_%D0%9E%D1%81%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BC.
5. Аслунд А. Україна опинилася в найгіршому можливому положенні / А. Аслунд // Economic.ks.ua. – 2015. – 12 червня. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://economic.ks.ua/aslund-ukraine-okazalas-v-naikhudshem>.
6. Людвіг фон Мізес [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D1%8E%D0%B4%D0%B2%D1%96%D0%B3_%D1%84%D0%BE%D0%BD_%D0%9C%D1%96%D0%B7%D0%B5%D1%81.
7. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» : Указ Президента України від 12 січня 2015 р. № 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.

ОРГАНИ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ЯК СУБ'ЄКТ ПРОТИДІЇ НАСИЛЬСТВУ В СІМ'Ї

Органи внутрішніх справ є одним з основних суб'єктів протидії насильству в сім'ї. Важливим аспектом профілактики насильства в сім'ї є своєчасне реагування органів внутрішніх справ на сигнали й повідомлення про їх вчинення. Покращення ситуації в досліджуваній сфері ми вбачаємо через подальший розвиток правових та організаційних механізмів регіональної й загальнодержавної системи попередження насильства в сім'ї.

Ключові слова: насильство, сім'я, попередження, захисний припис, профілактичний облік.

Органы внутренних дел являются одним из основных субъектов противодействия насилию в семье. Важным аспектом профилактики насилия в семье является своевременное реагирование органов внутренних дел на сигналы и сообщения об их совершении. Улучшение ситуации в исследуемой сфере мы видим через дальнейшее развитие правовых и организационных механизмов региональной и общегосударственной системы предупреждения насилия в семье.

Ключевые слова: насилие, семья, предупреждение, защитное предписание, профилактический учет.

Internal affairs agencies are one of the main subjects to counter domestic violence. An important aspect of the prevention of domestic violence is a timely response to the internal affairs agencies to the signals and messages on their commission. Improving the situation in the area under study we see through the further development of the legal and institutional mechanisms for regional and national system of prevention of domestic violence.

Key words: violence, family, prevention, order of protection, preventive register.

Вступ. Сім'я як основний осередок суспільства виконує найважливіші соціальні функції, відіграє значиму роль у житті людини, забезпеченні соціалізації, формуванні й задоволенні індивідуальних потреб.

Поняття «сім'я» в нас зазвичай асоціюється з безпекою та захистом, із місцем, де можна знайти спокій і порозуміння.

Зараз, коли в незалежній демократичній Україні відбувається розуміння громадськістю важливості дотримання людських прав і свобод, насильство в сім'ї стає соціально усвідомленою проблемою, оскільки це не особиста справа кривдника й жертви, а проблема, що потребує загальної уваги й конкретної державної політики для її вирішення.

Стан дослідження. Проблематика участі органів внутрішніх справ у протидії насильству в сім'ї в Україні недостатньо розроблена в науковій літературі.

У вітчизняній науці розробкою теоретичних і практичних аспектів зазначеної проблеми займалися О.М. Бандурка, Ю.П. Битяк, О.В. Ковальова, О.Д. Коломоець, К.Б. Левченко, П.С. Матишевський, А.О. Монаєнко, В.К. Негоденко, О.В. Негодченко, О.В. Тюріна, Н.Б. Шамрук та інші.

Постановка завдання. У статті досліджуються органи внутрішніх справ як суб'єкт протидії насильству в сім'ї. Робиться спроба проаналізувати основні положення законодавства України й міжнародні документи з протидії насильству в сім'ї.

Результати дослідження. Насильство в сім'ї є серйозним порушенням прав людини, які держава має відстоювати й захищати, зокрема права на життя й фізичну недоторканність; права не бути об'єктом знущань чи жорстокого, нелюдського або принизливого поведіння; права на свободу від дискримінації за ознакою статі; права на здоровий і безпечний розвиток тощо. Україна ратифікувала низку міжнародних угод, узявши тим самим на себе зобов'язання щодо захисту людей від насильства, у тому числі сімейного.

У сучасній Україні до загальнокримінологічних чинників і супутніх сімейному насильству соціально-негативних явищ можна віднести такі:

- погіршення й нестабільність соціально-економічного життя (що часом обумовлює суперечність між природним бажанням мати дитину й економічною неспроможністю; неможливість розвивати свої таланти, культурні запити тощо);
- скорочення кількості робочих місць, безробіття;
- поширеність у засобах масової інформації пропаганди насильства й жорстокості;
- поширення алкоголізму й наркоманії;
- укорінення в суспільній свідомості цільової позиції на індивідуальне виживання та збагачення будь-якими способами (у тому числі незаконними), відсутність соціальних ідеалів;
- збільшення кількості розлучень і неповних сімей;
- слабка дієвість системи матеріальної допомоги сім'ям, які її потребують;
- матеріальна залежність жінок від чоловіків [8, с. 26].

Проблема насильства в сім'ї є серйозною проблемою, яка для вирішення потребує об'єднання зусиль державних структур, правоохоронних органів, громадських і міжнародних організацій, науковців та експертів.

Діяльність із протидії насильству в сім'ї має комплексний характер і включає в себе заходи соціально-економічного, педагогічного, психолого-корекційного та правоохоронного характеру. При цьому варто зазначити, що діяльність правоохоронних органів у цій сфері має досить важливе значення завдяки тому, що лише вони через наділені можливістю застосовувати заходи примусу до осіб, які вже вчинили прояви насильства.

О.В. Ковальова практичне виконання завдань міліції на місцях безпосередньо пов'язує з діяльністю служби дільничних інспекторів міліції, яка здійснює найбільший обсяг профілактичних заходів загальної й індивідуальної спрямованості, зокрема з попередження насильства в сім'ї. На думку науковця, дільничні інспектори відповідають за стан громадського порядку на своїх дільницях, знають майже кожного їх мешканця, тому саме вони відіграють одну з головних ролей у попередженні насильства в сім'ї [6, с. 189].

Стаття 6 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» визначає повноваження уповноважених підрозділів органів внутрішніх справ щодо попередження насильства в сім'ї, які:

- виявляють причини й умови, що сприяють проявам насильства в сім'ї, вживають у межах своїх повноважень заходи щодо їх усунення;
- беруть на профілактичний облік осіб, схильних до вчинення насильства в сім'ї та проводять виховно-попереджувальну роботу з ними;
- відвідують сім'ї, члени яких перебувають на профілактичному обліку, за місцем їх проживання та проводять з ними профілактичну роботу;
- виносять офіційні попередження членам сім'ї про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї;

- приймають і розглядають у межах своїх повноважень, визначених законом, заяви й повідомлення про насильство в сім'ї або про реальну загрозу його вчинення;
- вживають відповідні заходи щодо припинення насильства в сім'ї, а також дій членів сім'ї, спрямованих на виконання реальної загрози вчинення насильства в сім'ї;
- повідомляють членів сім'ї, де виникає реальна загроза вчинення насильства в сім'ї або де було вчинено насильство в сім'ї, про права, заходи й послуги, якими вони можуть скористатися;
- направляють жертв насильства в сім'ї до спеціалізованих установ для осіб, які вчинили насильство в сім'ї, та жертв такого насильства;
- виносять захисні приписи;
- контролюють виконання вимог захисних приписів;
- направляють осіб, які вчинили насильство в сім'ї, до кризових центрів для проходження корекційної програми;
- взаємодіють зі спеціально уповноваженим органом виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї, з органами опіки й піклування та спеціалізованими установами для осіб, які вчинили насильство в сім'ї, та жертв такого насильства в питаннях попередження насильства в сім'ї;
- надають інформацію з питань попередження насильства в сім'ї на запит уповноважених органів;
- здійснюють інші повноваження щодо попередження насильства в сім'ї, передбачені законом [2; 5].

Повноваження кримінальної міліції в справах дітей поширюються на випадки, коли жертва насильства в сім'ї або особа, стосовно якої існує реальна загроза вчинення насильства в сім'ї, а також особа, що вчинила насильство в сім'ї, не досягли 18-річного віку.

Підставами для вжиття заходів із попередження насильства в сім'ї є такі:

- заява про допомогу жертви насильства в сім'ї або члена сім'ї, стосовно якого існує реальна загроза вчинення насильства в сім'ї;
- висловлене жертвою насильства в сім'ї або членом сім'ї, стосовно якого існує реальна загроза вчинення насильства в сім'ї, бажання на вжиття заходів із попередження насильства в сім'ї в разі, якщо повідомлення або заява надійшли не від нього особисто;
- отримання повідомлення про застосування насильства в сім'ї або реальну загрозу його вчинення стосовно неповнолітнього чи недієздатного члена сім'ї [2; 5].

Важливим аспектом профілактики насильства в сім'ї є своєчасне реагування органів внутрішніх справ на сигнали й повідомлення про їх вчинення [4].

Працівники міліції приймають і розглядають заяви (повідомлення) про вчинення насильства в сім'ї або реальну загрозу його вчинення відповідно до Порядку розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну його загрозу, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2003 р. № 616, та нормативно-правових актів Міністерства внутрішніх справ України [3].

У зазначеному документі передбачено, що прийняття, облік і розгляд заяв здійснюється за місцем проживання постраждалого від насильства в сім'ї або члена сім'ї, стосовно якого існує реальна загроза вчинення насильства, спеціально уповноваженим органом виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї, службою дільничних інспекторів міліції та кримінальною міліцією в справах дітей органу внутрішніх справ.

Орган, до якого надійшла заява або повідомлення про вчинення насильства в сім'ї чи реальну загрозу його вчинення, розглядає заяву або повідомлення та вживає в межах своїх повноважень передбачені законом заходи з попередження насильства в сім'ї. Відмова в прийнятті й розгляді заяви не допускається.

Постановою встановлено триденний термін розгляду заяв вищеперерахованими органами, а за потреби в перевірці викладених у заяві фактів і додаткових обставин заява розглядається не більше семи календарних днів. Якщо заява стосується дитини чи недієздатного члена сім'ї, відповідна інформація подається в службу в справах дітей та органи опіки й піклування [3].

У разі отримання цієї заяви, повідомлення чи іншої інформації вживаються передбачені законом заходи щодо припинення правопорушення. За необхідності надання потерпілому або правопорушнику першої медичної допомоги викликають бригаду швидкої медичної допомоги [5].

Працівниками служби дільничних інспекторів міліції або кримінальної міліції в справах дітей члену сім'ї, який вчинив насильство в сім'ї, вноситься офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, про що його повідомляють під розписку. Офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї може бути винесено осудній особі, яка на момент його винесення досягла 16-річного віку. Підставами для його винесення є такі: заява про допомогу жертви насильства в сім'ї або члена сім'ї, стосовно якого існує реальна загроза вчинення насильства в сім'ї; висловлене жертвою насильства в сім'ї або членом сім'ї, стосовно якого існує реальна загроза вчинення насильства в сім'ї, бажання щодо вжиття заходів із попередження насильства в сім'ї в разі, якщо повідомлення або заява надійшли не від нього особисто; отримання повідомлення про застосування насильства в сім'ї або реальну загрозу його вчинення стосовно неповнолітнього чи недієздатного члена сім'ї; отримання інформації про вчинення насильства в сім'ї або реальну загрозу його вчинення (звернення громадян, ЗМІ, організацій, навчальних закладів тощо). У разі вчинення особою насильства в сім'ї після отримання нею офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї служба дільничних інспекторів міліції або кримінальна міліція в справах дітей видає цій особі під розписку направлення на проходження корекційної програми та в триденний строк надсилає до відповідного кризового центру повідомлення про направлення особи на проходження корекційної програми [2; 5].

Члена сім'ї, якому було винесено офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, служба дільничних інспекторів міліції або кримінальна міліція в справах дітей беруть на профілактичний облік. Особі, яка вчинила насильство в сім'ї, після отримання офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї за погодженням із начальником відповідного органу внутрішніх справ і прокурором може бути винесено захисний припис [2; 4].

Захисний припис може бути винесений осудній особі, яка на момент його винесення досягла 16-річного віку. Захисним приписом особі, стосовно якої він винесений, може бути заборонено чинити певну дію (дії) стосовно жертви насильства в сім'ї, зокрема чинити конкретні акти насильства в сім'ї; отримувати інформацію про місце перебування жертви насильства в сім'ї; розшукувати жертву насильства в сім'ї, якщо жертва насильства в сім'ї за власним бажанням перебуває в місці, що невідоме особі, яка вчинила насильство в сім'ї; відвідувати жертву насильства в сім'ї, якщо вона тимчасово перебуває не за місцем спільного проживання членів сім'ї; вести телефонні переговори із жертвою насильства в сім'ї [2; 7, с. 25].

Офіційні попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї й захисні приписи виносяться за місцем проживання особи, яка вчинила насильство в сім'ї. Про відмову особи від підписання цих документів у них робиться відповідний запис [5].

Кодекс України про адміністративні правопорушення містить статтю 173-2, яка передбачає відповідальність за вчинення насильства в сім'ї, невиконання захисного припису або непроходження корекційної програми.

Позитивно вплинуло на покращення роботи органів внутрішніх справ із попередження насильства в сім'ї ухвалення Верховною Радою України Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо врегулювання питання відповідальності за вчинення насильства в сім'ї», яким виключено зі статті 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення покарання у вигляді штрафу й виправних робіт. При цьому залишено покарання у вигляді громадських робіт або адміністративного арешту та передбачено можливість застосування приводу до особи, яка ухиляється від явки до органів внутрішніх справ або суду в справі про вчинення насильства в сім'ї [1].

Висновки. Протидія насильству в сім'ї є комплексом соціально-педагогічних і правових заходів спеціально уповноважених органів держави й інституцій громадянського су-

спільства, що охоплюють попередження, виявлення, припинення правопорушень у сім'ї, притягнення до відповідальності й корегування поведінки правопорушників, надання соціальної підтримки жертвам насильства.

Діяльність органів внутрішніх справ займає провідне місце в питаннях протидії насильства в сім'ї, адже саме на цю інституцію покладено обов'язок безпосередньо здійснювати комплекс заходів попередження та припинення.

Список використаних джерел:

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 7 грудня 1984 р. № 8074-10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
2. Про попередження насильства в сім'ї : Закон України від 15 листопада 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
3. Про затвердження порядку розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї : Постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2003 р. № 616 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
4. Про затвердження Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі МВС України : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 11 листопада 2010 р. № 550 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
5. Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї : Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, МВС України від 7 вересня 2009 р. № 3131/386550 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
6. Ковальова О.В. Діяльність служби дільничних інспекторів міліції щодо попередження насильства в сім'ї : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / О.В. Ковальова ; Харківський національний університет внутрішніх справ. – Х., 2008. – 240 с.
7. Власов П.О. Насильство в сім'ї та діяльність ОВС по його подоланню : [інформаційно-практичний посібник] / П.О. Власов, В.В. Петровський. – Дніпропетровськ : УМВС України в Дніпропетровській області, 2006. – 72 с.
8. Соціальна і корекційна робота з особами, які вчинили насильство в сім'ї : [навчально-методичний посібник] : у 2 т. / за заг. ред. О.М. Бандурки, К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної. – К. : Україна, 2011– . – Т. 1. – 2011. – 171 с.

УДК 340.1(477)

МУРАШИН О.Г.

УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ В КОНТЕКСТІ ПРОВЕДЕННЯ ПРАВОВОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

У статті порушено питання про нові підходи до вдосконалення методології правової політики в умовах проведення повномасштабної правової реформи в Україні. Загострено увагу на концепті трансдисциплінарного підходу, орієнтованого на включення в процес наукового пізнання й набуття знань та формування фахових умінь ціннісно-цільових параметрів.

Ключові слова: *правова реформа, правова політика, принципи правової політики, методологія, трансдисциплінарний підхід.*

В статье рассматривается вопрос новых подходов к усовершенствованию методологии правовой политики в условиях осуществления правовой реформы в Украине. Основное внимание заострено на концепте трансдисциплинарного подхода, ориентированного на включение в процесс научного познания и получения знаний и формирования умений ценностно-целевых параметров.

Ключевые слова: *правовая реформа, правовая политика, принципы правовой политики, методология, трансдисциплинарный подход.*

The article raised the question of new approaches to improving the methodology of legal policy in terms of full-scale legal reform in Ukraine. Heightened attention on the concept transdisciplinary approach based on inclusion in the process of scientific knowledge and the acquisition of knowledge and professional skills formation of values and target parameters.

Key words: *legal reform, legal policy, legal policy principles, methodology, transdisciplinary approach.*

Вступ. В умовах проведення повномасштабної правової реформи в Україні зростає потреба в науково обґрунтованій концепції правової політики. У вирішенні цього завдання серйозних результатів можна досягти за умови врахування всіх її суттєвих ознак, оптимальних форм реалізації. Це дозволить виокремити правову політику як об'єкт наукового пізнання, використовуючи таку методологічну базу, що здатна забезпечити комплексність і повноту її аналізу, знайти шляхи оптимізації процесу формування й реалізації під час підготовки та прийняття правотворчих і правореалізаційних рішень, подолання протиріч і неузгодженості правових норм.

Істотно зростає кількість досліджень, спрямованих на вирішення проблеми доктринальної концептуалізації та підвищення ефективності правової політики в Україні. Це питання потрапило в поле зору українських науковців Л. Герасіної, С. Гусарева, Н. Железняка, А. Зайця, М. Недюхи, М. Панова, О. Петришина, О. Руднєвої, А. Селіванова, В. Тація, І. Яковлюка, О. Ярмиша та інших.

У практичній площині наявні публікації стосуються переважно секторального аналізу правової політики в контексті проведення реформи судової системи й судочинства; реформування українського законодавства, системи виконавчої влади, основних інституцій у сфері правохоронної діяльності та надання правничих послуг населенню; правового забезпечення реформ

© МУРАШИН О.Г. – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, член-кореспондент (Національна академія правових наук України)

в економіці, юридичній освіті, вироблення правової політики під впливом міжнародних договорів, які Україна уклала з Європейським Співтовариством; сутності й призначення правової ідеології як визначального складника правової політики України тощо.

У науковій площині акценти концентруються переважно на проблемі основних напрямів правової політики, які традиційно розглядаються також як форми її реалізації в правотворчій, правозастосовній, правоінтерпретаційній, доктринальній, інформаційно-виховній, організаційно-технічній сферах у цілому та певних галузях права зокрема через опору на правову основу їх предмета (правову політику в кримінально-правовій сфері, у сфері приватного права, екологічного, аграрного, господарського права тощо).

Важливо, що методологічне забезпечення проблем здійснюється в межах класичної парадигми правового позитивізму з властивими йому емпіричним, дескриптивним, аналітичним методами й запереченням надпозитивних основ права. На переконання Л. Герасінової та М. Панова, з якими варто погодитись, правова політика є універсальним феноменом правового буття [1]. Отже, її аналіз має здійснюватись методологічними засобами, здатними забезпечити кооперативну взаємодію всіх її принципів. Вважаємо, що таким вимогам відповідає трансдисциплінарний підхід.

Постановка завдання. Мета статті полягає у визначенні можливостей трансдисциплінарного підходу в забезпеченні кооперативної взаємодії принципів правової політики як необхідної умови розроблення комплексної концепції правової політики, елементи якої окреслили б розробку та прийняття галузевих концептуальних і програмних документів.

Результати дослідження. За основу аналізу візьмемо поширене в українській юридичній науці формулювання правової політики, запропоноване російським науковцем Н. Ісаковим: «Правова політика – це особливе політико-правове явище, що формується внаслідок системної, науково обґрунтованої діяльності держави й громадських об'єднань, спрямоване на визначення стратегії та тактики правового розвитку суспільства, удосконалення механізму правового регулювання, забезпечення прав і свобод людини й громадянина, побудову правової держави» [2, с. 14].

Ідеологія повномасштабної правової реформи в Україні ставить перед правовою політикою першочергові завдання та визначає її пріоритети: боротьбу з бюрократизмом і корупцією; мінімізацію відчуження влади від нагальних інтересів населення; вирівнювання балансу розподілу влади; покращення якості правозастосовних актів; підвищення професіоналізму законодавців і фахівців у сфері правозастосування; укріплення законності, правопорядку та реальної демократії; забезпечення оптимальної взаємодії держави, права й суспільства; мінімізацію розходжень між декларацією прав людини та практикою їх реальних гарантій; посилення моральних основ у правовій політиці тощо. Вирішення цих завдань кореспондується з проблемою вдосконалення правової політики на науково обґрунтованій основі, що передбачає створення єдиної національної концепції правової політики. Завідувач відділу державної правової політики Національного інституту стратегічних досліджень України О. Руднева вважає: «Вона буде теоретико-прикладною юридичною розробкою високого наукового рівня та зорієнтує учасників процесу формування й реалізації правової політики під час підготовки та прийняття правотворчих і правозастосовних рішень, подолання протиріч і неузгодженостей правових норм» [3, с. 5].

На ідеально поставлене питання завжди можна відповісти коротко та однозначно. А чи можна дати однозначну відповідь принаймні на два такі питання: чи можливе вдосконалення правової політики в Україні за умови її диференціації на правову політику в окремих сферах державно-правової, муніципальної діяльності або сферах приватного, екологічного, аграрного, господарського права тощо? І чи можна створити єдину концепцію правової політики без адекватного методологічного забезпечення?

Щодо першого питання важко відповісти однозначно, оскільки правова політика такими розділними властивостями не володіє. Як об'єкт аналізу вона не дорівнює сумі властивостей «правових політик» в окремих правових сферах. Ці властивості не можна розділити чи протиставити, не зруйнувавши при цьому повноту та єдність власне правової політики як реально-

го процесу послідовної й системної діяльності державних, муніципальних органів, інституцій громадянського суспільства щодо створення ефективного механізму правового регулювання та правового впливу. Щодо другого питання варто зауважити, що всі властивості «правових політик» у тій чи іншій правовій сфері, взяті порізно, є неповними, тому можуть визначатись лише спільно, одна через іншу в кооперативній взаємодії. Тобто вони взагалі не існують нарізно. Ми завжди спостерігаємо не взагалі щось, а неодмінно певний стан. Будь-який стан – це річ у собі доти, доки ми не знайдемо оптимальний спосіб його спостереження на емпіричному рівні або спосіб його пізнання на теоретичному рівні.

Наведена позиція не суперечить дії законів формальної логіки (якими традиційно послуговується юридична наука), згідно з якими правова політика в різних окремо взятих правових сферах може існувати незалежно, а отже, і досліджуватись окремо, якщо сфери їх застосовності є взаємно обмеженими. Ми ж говоримо про повномасштабну правову реформу, яку може бути здійснено на основі єдиної національної концепції правової політики, елементи якої визначили б розробку та прийняття галузевих концептуальних і програмних документів [3, с. 16].

У цьому разі проблемна ситуація полягає у відсутності консенсусної площини щодо методологічного забезпечення кооперативної взаємодії принципів правової політики. Нагадаємо, що з-поміж таких принципів у літературі виділяють цілеспрямованість, доцільність, адекватність, оптимальність, послідовність, наукову обґрунтованість, об'єктивність, системність, реалістичність, передбачуваність, легітимність, демократичний характер, справедливість, соціальну спрямованість, гуманізм, законність, гласність, поєднання інтересів особи, суспільства й держави, пріоритетність прав людини, відповідність міжнародним правовим стандартам, ресурсну забезпеченість тощо [3, с. 10, 64]. Відсутність заявленої консенсусної площини перешкоджає повноцінній правовій комунікативній діяльності, гармонізації простору наукових і соціальних взаємодій, а відтак консолідації суспільства й утвердженню демократичного порядку в країні.

З огляду на викладене наукове вирішення проблеми вдосконалення правової політики в контексті повномасштабної правової реформи в Україні потребує методології, яка забезпечила б вирішення цієї проблеми в системі координат інтегральної картини правової дійсності поряд із традиційно вживаними дисциплінарними методами окремих юридичних наук.

У цьому разі вважаємо за доцільне загострити увагу на концепті трансдисциплінарного підходу, який різними науковими школами (американською, швейцарською, французькою, російською) розуміється як засіб розширення наукового світогляду, коли аналіз певного явища не обмежується гранями окремо дисциплінарного («нарізає» оточуючий світ на окремі предметні сфери), міждисциплінарного (допускає пряме перенесення методів дослідження з однієї наукової дисципліни до іншої), мульти– чи полідисциплінарного (сприяє накопиченню дисциплінарних і міждисциплінарних знань шляхом створення узагальненої картини предмета дослідження за допомогою методів і з позицій провідної дисципліни) підходів.

Трансдисциплінарний підхід орієнтується на включення ціннісно-цільових параметрів у процес набуття знань і формування фахових умінь. Він засновується на знаннях, накопичених дисциплінарними, міждисциплінарними та мультидисциплінарними (полідисциплінарними) підходами, а його основне завдання полягає у виявленні загальних закономірностей та особливостей внутрішньої організації предмета дослідження, розширенні смислу та сфери теоретичного й практичного застосування наукових понять, які висловлюються за посередництвом лінгвістичних формул і логіко-геометричних моделей, що максимально наближають сутність трансдисциплінарних понять до однозначного тлумачення, у тому числі під час їх використання в різних наукових дисциплінах. Аналізований підхід сприяє об'єднанню розрізнених наукових потужностей у єдиний комплекс, скерований на розв'язання системних проблем, які неможливо вирішити в ситуації дисциплінарної ізоляваності [4–12].

У сучасному трансдисциплінарному дискурсі фахівці виокремлюють два домінуючі напрями: перший пов'язаний з онтогносеологічною проблематикою в роботах Б. Ніколеску, Ж. Папста та інших учених, а другий представлений у межах методологічної розробки соціальних проектів трансдисциплінарних досліджень у роботах Дж. Карон-Флінтермана, М. Кістра, К. Пола, Г. Хадорна, М. Россіні, Я. Шмідта, Р. Шольца. Різні аспекти роз-

витку трансдисциплінарних вимірів у сучасній науці розглядаються в роботах В. Аршинова, Г. Бехманна, В. Буданова, В. Ван ден Деле, В. Горохова, А. Грюнвальда, Л. Добронравової, Д. Єфріменко, І. Касавіна, Л. Киященко, Є. Князевої, В. Лекторського, Р. Лоуренса, В. Моїсєєва, Е. Морена, В. Стьопіна, М. Хоффмана, Е. Янча та інших авторів.

Навіть побіжне знайомство з окремими працями названих учених дає підстави для оптимістичних прогнозів щодо ефективності використання трансдисциплінарних стратегій в удосконаленні правової політики проведення повномасштабної правової реформи в Україні з огляду на ту обставину, що правову політику пропонується розглядати як продукт діяльності не лише держави, а й структур громадянського суспільства, що формуються [3, с. 9]. Вважаємо, що робота щодо вдосконалення правової політики в Україні має проводитись у формі дискурсивного дослідницького проекту, у розробці якого мають брати участь фахівці різних галузей юридичної науки: філософії права (правової антропології), соціології права, історії права, юриспруденції із залученням практикуючих юристів і державних службовців, представників неурядових правозахисних організацій тощо. Найбільш виразно це може бути продемонстровано в способах організації й механізмах діяльності Центру правової реформи і законопроектних робіт або робочої групи з розробки проекту національної концепції правової політики, національних інститутів захисту прав людини тощо.

Висновки. Таким чином, удосконалення правової політики в контексті проведення правової реформи в Україні має проводитись на основі цілісної концепції правової політики, розроблення якої доцільно здійснювати з огляду на вимоги трансдисциплінарного підходу, який передбачає включення ціннісно-цілових параметрів у процес набуття знань і формування фахових умінь, сприяє об'єднанню розрізнених наукових потужностей у єдиний комплекс, скерований на розв'язання системних проблем, які неможливо вирішити в ситуації дисциплінарної ізольованості.

Список використаних джерел:

1. Герасіна Л. Правова політика як універсальний феномен соціального буття / Л. Герасіна, М. Панов // Право України. – 2001. – № 8. – С. 36–40.
2. Исаков Н. Правовая политика современной России: проблемы теории и практики : дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / Н. Исаков. – Ростов-на-Дону, 2004. – 459 с.
3. Руднева О. Правова політика України: стан, проблеми концептуалізації та підвищення ефективності / О. Руднева, О. Ярмиш // Правова політика України: концептуальні засади та механізми формування : зб. матер. наук.-практ. конф. (м. Київ, 5 грудня 2012 р.) / за ред. О. Рудневої. – К. : НІСД, 2013. – С. 6–26.
4. Бехманн Г. Современное общество: общество риска, информационное общество, общество знаний / Г. Бехманн. – М. : Логос, 2010. – 248 с.
5. К обществам знания : всемирный доклад ЮНЕСКО [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001418/141843.pdf>.
6. Киященко Л. Тройная спираль трансдисциплинарности в обществе знаний / Л. Киященко // Знание. Понимание. Умение. – 2010. – № 3. – С. 12–22.
7. Киященко Л. Философия трансдисциплинарности / Л. Киященко, В. Моисеев. – М. : ИФ РАН, 2009. – 205 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://anoitt.ru/index5.php>.
8. Мокий В. Основы трансдисциплинарности / В. Мокий. – Нальчик : Республиканский полигр. комбинат. им. революции 1905 г., 2009. – 368 с.
9. Мокий В. Методология трансдисциплинарности / В. Мокий. – Нальчик : Институт трансдисциплинарных технологий, 2011. – 59 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.anoitt.ru/tdbibl>.
10. Мокий В. Трансдисциплинарность в современной науке / В. Мокий [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.psychologos.ru/articles/view/transdisciplinarnost_v_sovremennoy_nauke.
11. Николаева И. Полидисциплинарный синтез и верификация в истории / И. Николаева. – Томск : Изд-во Томского ун-та, 2010. – 410 с.
12. Чайка. Я. Трансдисциплинарність як принцип організації наукового дослідження у вирішенні комплексних проблем / Я. Чайка // Філософія, політологія. – 2011. – № 102. – С. 29–32.

УДК 342.9

ОЛЕФІР В.І.

**СУДОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ГРОМАДЯН
У СФЕРІ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН:
ПРОБЛЕМИ ЕФЕКТИВНОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА**

На підставі аналізу правових засад створення адміністративної юстиції, її правової природи досліджується зміст завдання адміністративного судочинства щодо його відповідності функціональному призначенню правосуддя в адміністративних справах. Обґрунтовується висновок, що «захист права» як нормативне завдання адміністративного судочинства носить матеріально-правовий характер та є лише наслідком судової процесуальної діяльності, тому не може розкривати процесуальний зміст адміністративного судочинства. Оскільки адміністративне судочинство як процесуальна діяльність пов'язується з розглядом і вирішенням адміністративних справ, своїм завданням воно повинне мати «вирішення публічно-правового спору». Також розкривається зміст поняття «захист права» в аспекті нормативного завдання адміністративного судочинства, наводяться передумови ефективності судового захисту.

***Ключові слова:** правосуддя, адміністративне судочинство, завдання, публічно-правовий спір, суб'єкт владних повноважень, захист права, вирішення адміністративної справи.*

На основании анализа правовых основ создания административной юстиции, ее правовой природы исследуется содержание задачи административного судопроизводства на предмет ее соответствия функциональному назначению правосудия по административным делам. Обосновывается вывод, что «защита права» как нормативная задача административного судопроизводства носит материально-правовой характер и является лишь следствием судебной процессуальной деятельности, поэтому не может раскрывать процессуальное содержание административного судопроизводства. Поскольку административное судопроизводство как процессуальная деятельность связывается с рассмотрением и разрешением административных дел, своей задачей оно должно иметь «разрешение публично-правового спора». Также раскрывается содержание понятия «защита права» в аспекте нормативной задачи административного судопроизводства, приводятся предпосылки эффективности судебной защиты.

***Ключевые слова:** правосудие, административное судопроизводство, задачи, публично-правовой спор, субъект властных полномочий, защита прав, разрешение административного дела.*

© ОЛЕФІР В.І. – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, проректор з наукової роботи (Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»)

Based on the studying of legal bases for creation of administrative justice, its legal nature it is studying content of the objective of administrative proceedings for compliance with the functional purpose of justice in administrative cases. It is concluded that “protection of law” as a normative task of administrative proceedings is substantive in nature and is only a consequence of the judicial procedural activity and cannot unveil procedural content of administrative proceedings. Since the administrative proceedings, as procedural activity is linked to the consideration and resolution of administrative cases, so its objective has to be “resolution of a public law dispute”. Also it is disclosed the meaning of the term “protection of rights” in the aspect of regulatory objectives of administrative proceedings; it is bringing up prerequisites of effectiveness of judicial protection.

Key words: *justice, administrative proceedings, objectives, public legal dispute, subject of powers, protection of rights, resolution of administrative case.*

Вступ. Ратифікувавши Загальну декларацію прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Конвенцію про захист прав людини й основоположних свобод, Україна взяла на себе зобов'язання забезпечити своїм громадянам право на судовий захист, право на справедливий судовий розгляд та право на ефективне поновлення в правах компетентними національними судами, у тому числі у відносинах громадян із суб'єктами владних повноважень від порушень із боку останніх. Така функція була відведена адміністративній юстиції. Концепція судово-правової реформи в Україні 1992 р. другим етапом зазначеної реформи задекларувала створення адміністративних судів. У подальшому Концепція адміністративної реформи в Україні 1998 р. надала особливого значення створенню правової бази для повноцінного запровадження такої форми судового захисту прав і свобод громадян у сфері виконавчої влади, як адміністративна юстиція; передбачила поетапне формування Вищого адміністративного суду України та апеляційних і місцевих адміністративних судів; закріпила принципові засади функціонування виконавчої влади, серед яких виділено здійснення судового контролю за діяльністю органів виконавчої влади, їх посадових осіб, насамперед із позиції забезпечення поваги до особи та справедливості. Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів 2006 р. визначила, що подальший розвиток правосуддя в Україні має спрямовуватись на утвердження верховенства права, зокрема, через забезпечення ефективності судового захисту. Адміністративні суди повинні вирішувати публічно-правові спори в порядку адміністративного судочинства, яке спрямовується на захист прав особи в публічно-правових відносинах із боку суб'єктів владних повноважень.

Постановка завдання. У статті буде розглянуто судовий захист прав громадян у сфері публічно-правових відносин та проблеми ефективності адміністративного судочинства.

Результати дослідження. Адміністративну юстицію в Україні як встановлений законом порядок оскарження до суду рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень у вигляді адміністративного судочинства було запроваджено на законодавчому рівні Указом Президії Верховної Ради Української РСР «Про внесення доповнень і змін до Цивільного процесуального кодексу Української РСР» від 25 квітня 1988 р. № 5803-XI, згідно з яким Цивільний процесуальний кодекс Української РСР було доповнено главою 31-А «Скарги на неправомірні дії службових осіб, що ущемляють права громадян» (ст. ст. 2481–24810). У порядку господарського судочинства такі справи розглядалися за загальними правилами позовного провадження.

Як зазначають науковці, адміністративна юстиція – інститут судового захисту прав людини від порушень із боку влади в Україні, представлений спеціалізованими адміністративними судами та адміністративним судочинством. Одним з елементів механізму стримувань і противаг є судовий контроль за діяльністю виконавчої влади. Його завданням з огляду на мету правової держави є захист прав громадян та організацій від зловживань із

боку публічної влади. Такий судовий контроль, що полягає у вирішенні судом спорів, які виникають у сфері реалізації виконавчої влади й місцевого самоврядування, отримав назву «адміністративна юстиція». Адміністративну юстицію розуміють як особливий порядок вирішення адміністративно-правових спорів судами та іншими уповноваженими на те державними органами; самостійну галузь правосуддя, метою якої є вирішення судами спорів між громадянами й органами управління (адміністрацією) або між самими органами управління (тобто адміністративне судочинство); не лише особливий вид судочинства, а й систему спеціалізованих судів чи спеціальних судових підрозділів, які здійснюють адміністративне судочинство [1, с. 15, 16]. Адміністративну юстицію також розглядають як форму правосуддя, що забезпечує судовий контроль за публічною владою, за дотриманням законності у сфері державного управління [2, с. 234].

Одне з класичних визначень адміністративної юстиції належить Д.М. Чечоту: «Адміністративна юстиція – це порядок розгляду й вирішення в судовій процесуальній формі спорів, що виникають у сфері адміністративного управління між громадянами або юридичними особами та адміністративними органами. Це здійснюється юрисдикційними органами, спеціально створеними для вирішення правових спорів». Н.Г. Саліщева визначає поняття адміністративної юстиції як систему зовнішнього контролю за діями адміністративних органів і їх посадових осіб щодо громадян. Є.В. Курінний пропонує визначати адміністративну юстицію як інститут адміністративного права, різновид адміністративно-правового захисту, владну форму реалізації суспільних потреб та інтересів, що здійснюється через законодавчо визначений судовий порядок розгляду й вирішення спорів між суб'єктами владно-управлінських відносин [3, с. 5–6].

Погоджуючись із думкою Ю.М. Старілова про особливий правозахисний характер адміністративної юстиції, Ю.С. Педько зазначає, що адміністративна юстиція поширюється на правовідносини правоохоронного характеру, а об'єктом правозахисної спрямованості виступають суб'єктивні права громадян. Громадяни, будучи безпосереднім суб'єктом правовідносин, які виникають у сфері адміністративної юстиції, реалізують у них своє конституційне право на захист у судовому порядку від свавілля органів, які є носіями публічної влади. Таким чином, адміністративна юстиція виступає правозахисним інструментом зі специфічним функціонально означеним місцем у правоохоронній системі держави, що має свої принципові ознаки, які виокремлюють його серед інших видів правоохоронної діяльності як такий, що сприяє підтриманню режиму законності насамперед із точки зору захисту прав і свобод громадян [4, с. 70].

Сьогодні, як відомо, адміністративна юстиція в Україні представлена системою адміністративних судів та спеціальним порядком розгляду й вирішення адміністративних справ, урегульованим Кодексом адміністративного судочинства України (далі – КАС України), що набрав чинності 1 вересня 2005 р. Стаття 2 КАС України завданням адміністративного судочинства визначає захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень із боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, інших суб'єктів під час здійснення ними владних управлінських функцій на основі законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень шляхом справедливого, неупередженого й своєчасного розгляду адміністративних справ.

Питання, що стосуються завдань адміністративного судочинства, є важливими для науки адміністративного права, адже якість виконання таких завдань є критерієм оцінки ефективності адміністративного судочинства та ключовим чинником забезпечення громадянам гарантованого їм державою права на ефективне поновлення в правах компетентними національними судами.

З огляду на місце адміністративних судів у правовій, демократичній, соціальній державі та на наведені положення вказаних концепцій і правову природу адміністративної юстиції виникають цілком закономірні питання, чи завжди виконується це завдання адміністративного судочинства та чи відповідає це завдання процесуальному характеру адмі-

ністративного судочинства. Тому спробуємо розібратись, чи завжди адміністративні суди «захищають» права громадян від порушень із боку суб'єктів владних повноважень, а також що впливає на ефективність судового захисту прав громадян адміністративними судами.

Аналіз положень ч. 1 ст. 2 КАС України дає підстави для висновку, що адміністративне судочинство має своїм завданням саме «захист прав» конкретних суб'єктів – фізичних і юридичних осіб, які виступають позивачами та скаржаться на суб'єктів владних повноважень. Отже, адміністративне судочинство як діяльність адміністративних судів у кожній справі, порушеній за адміністративним позовом фізичної чи юридичної особи проти суб'єкта владних повноважень, має своїм завданням (а не метою) саме «захист права». Відразу ж зауважимо, що таке завдання адміністративного судочинства не буде виконано в разі відмови в задоволенні адміністративного позову чи застосування адміністративним судом неефективного способу судового захисту. Таким чином, відповідно до КАС України неможливий «захист права» в будь-якій справі, він може мати місце лише за умови встановлення факту його порушення з боку суб'єкта владних повноважень. Саме ці міркування лягли в основу публікації.

Так, досліджуючи зазначене питання, беремо до уваги, що таке завдання адміністративного судочинства, як «захист права», пов'язується з матеріально-правовою стороною правосуддя в адміністративних справах і фактично вказує на його наслідки, а не процес, яким є адміністративне судочинство (згідно з п. 4 ч. 1 ст. 3 КАС України адміністративне судочинство визначається саме як діяльність адміністративних судів щодо розгляду й вирішення адміністративних справ у порядку, встановленому КАС України).

Як постає з наведеної норми, адміністративне судочинство як процесуальна діяльність пов'язується саме з «розглядом і вирішенням адміністративних справ», що вказує на процесуальну сторону правосуддя в адміністративних справах, характеризуючи таким чином сам його процес, спрямований на вирішення публічно-правового спору, а також захист прав та інтересів громадян від порушень із боку суб'єктів владних повноважень, якщо такі порушення мали місце.

Учені-процесуалісти також пов'язують завдання судової влади з процесуальною діяльністю щодо усунення правового конфлікту, встановлення правомірності вимог, визначення виду й обсягу суб'єктивних прав і юридичних обов'язків суб'єктів права [5, с. 175–176; 6, с. 249; 7, с. 19–21]. При цьому окремі науковці навіть прямо зазначають, що якщо приймати кожен справу як певну спірну чи конфліктну правову ситуацію, то завданням правосуддя є вирішення спорів, ліквідація правопорушень та відновлення порушених прав і законних інтересів [8, с. 56].

Із цього робимо висновок, що судова процесуальна діяльність у сфері здійснення правосуддя в адміністративних справах своїм завданням має саме вирішення публічно-правового спору (адміністративної справи), а не «захист права», як це передбачено в ст. 2 КАС України.

Отже, завдання адміністративного судочинства має визначатись не через «захист права», а саме через «розгляд і вирішення адміністративних справ», що відповідає призначенню правосуддя та юрисдикційній функції суду. Такий висновок також відповідає кореляційному зв'язку між цим завданням адміністративного судочинства та призначенням адміністративно-процесуального права. Адміністративно-процесуальне право, яке регулює адміністративне судочинство, має своїм завданням забезпечення реалізації норм матеріального адміністративного, конституційного й фінансового права (коли громадяни не можуть самостійно реалізувати свої права через створені перешкоди цьому або виникнення публічно-правового спору із суб'єктом владних повноважень, вирішити який має адміністративний суд), а тому завданням адміністративного судочинства має бути саме «вирішення справи» (розв'язання публічно-правового спору або усунення публічно-правового конфлікту), а вже матеріально-правовим наслідком (метою) такої судової адміністративно-процесуальної діяльності буде «захист права», що сьогодні помилково визначено як завдання адміністративного судочинства.

Отже, «захист права» (як нормативне завдання адміністративного судочинства) може й не відбутися з різних причин (наприклад, за необґрунтованості вимог позивача, неправильності способу захисту права чи його неефективності). Водночас таке завдання адміністративного судочинства, як «вирішення адміністративної справи» (тобто «розв'язання публічно-правового спору із суб'єктом владних повноважень»), повністю реалізується незалежно від матеріально-правових наслідків вирішення адміністративної справи.

Ми вже наголошували, що згідно з п. 4 ч. 1 ст. 3 КАС України адміністративне судочинство визначено саме як діяльність адміністративних судів щодо розгляду й вирішення адміністративних справ. Вказівка в цій дефініції на «вирішення» означає успішне завершення публічно-правового спору, тобто остаточне усунення публічно-правового конфлікту громадянина із суб'єктом владних повноважень. Це, на наше переконання, є можливим, коли порушене право позивача отримало судовий захист, тобто було відновлене чи захищене в інший спосіб, що забезпечило б ефективне поновлення в правах чи справедливую компенсацію шкоди, або ж коли суд владно підтвердить відсутність між сторонами спірних матеріальних правовідносин і відсутність у позивача права, за захистом якого він звернувся до адміністративного суду, або ж за наявності спірних матеріальних правовідносин суд дійде висновку про незаконність чи недоведеність позовних вимог позивача. У зв'язку із цим варто приєднатися до думки І.В. Решетнікової та В.В. Яркова, що необхідно не лише розглядати справу, а й знайти законний шлях вирішення конфлікту, що відповідатиме інтересам сторін [9, с. 27, 28], адже саме судді, які є юристами та діють іменем України, мають створити громадянам усі умови для реалізації ними права на справедливий судовий розгляд та ефективний засіб судового захисту.

Для цього ст. 11 та 162 КАС України встановлюють обов'язок адміністративного суду вживати передбачених законом заходів, необхідних для з'ясування всіх обставин у справі, у тому числі щодо виявлення й витребування доказів із власної ініціативи, а також передбачають повноваження адміністративного суду, якщо це необхідно для повного захисту прав, свобод та інтересів сторін чи третіх осіб, про захист яких вони просять, вийти за межі позовних вимог і прийняти іншу постанову, яка гарантуватиме дотримання й захисту прав, свобод та інтересів людини й громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень із боку суб'єктів владних повноважень.

Якщо ж усе-таки погодитись і взяти за основу, що завдання адміністративного судочинства мають розкриватися саме через «захист права» (як це прямо визначено в ст. 2 КАС України), то це поняття варто розглядати в двох аспектах: матеріально-правовому та процесуальному.

Щодо матеріально-правового аспекту варто відзначити, що вчені-процесуалісти вважають, що основна увага під час здійснення правового захисту має зосереджуватись на самому суб'єктивному праві, а також на недоторканості правопорядку. Тобто в разі застосування засобів захисту основним є оборона самого права уповноваженої особи та (або) правопорядку [10, с. 12, 17]. Отже, у матеріально-правовому аспекті застосований судом спосіб захисту має в підсумку спричинити для сторін матеріально-правові наслідки та бути дієвим засобом оборони суб'єктивного права громадянина у сфері публічно-правових відносин.

Що ж стосується процесуального аспекту, то вчені-процесуалісти діяльність із захисту права розуміють як встановлення фактичних обставин справи, застосування відповідних норм права, визначення способів захисту права та ухвалення рішення [11, с. 10].

Таким чином, досліджуючи процесуально-правову природу судового захисту порушених прав у сфері публічно-правових відносин, варто виходити з того, що поняття судового захисту прав є складною юридичною категорією, яка характеризується, з одного боку, як процесуальна діяльність суду щодо захисту (відновлення) порушених рішеннями, діями чи бездіяльністю суб'єктів владних повноважень прав, а з іншого – як результат такої діяльності, коли порушені права фізичних і юридичних осіб отримують судовий захист.

Реальний захист прав громадян і юридичних осіб від порушень із боку суб'єктів владних повноважень може здійснюватися лише тоді, коли застосований адміністративним судом спосіб захисту права буде здатним впливати на порушника – суб'єкта владних повноважень

та ліквідувати несприятливі наслідки для позивача, відновивши його права чи створивши нормальні умови для їх реалізації.

З огляду на функціональне призначення судової влади й зміст правосуддя в адміністративних справах ефективним буде такий спосіб (засіб) судового захисту, який приведе до потрібних матеріально-правових результатів і наслідків, а також створить найбільший юридичний ефект для позивача, якого він очікує від звернення до адміністративного суду. Тому під час перевірки адекватності обраного позивачем способу захисту необхідно виходити насамперед із мети, яку переслідує позивач, звернувшись до адміністративного суду з відповідним позовом, тобто варто враховувати його заінтересованість, яка має носити матеріально-правовий характер.

Зазначене дає підстави для висновку, що адміністративний суд повинен з'ясовувати дійсні причини виникнення спору та причини звернення позивача до адміністративного суду з відповідним позовом, адже саме від цього залежить визначення заінтересованості позивача в отриманні судового захисту в адміністративному суді, а також правильний спосіб, який у спірних правовідносинах здатний задовольнити вимоги позивача.

Звісно, позивач повинен зазначати у своїй позовній заяві зміст позовних вимог, проте це для адміністративного суду не має бути вирішальним, якщо суд дійде висновку, що за конкретних обставин справи усунути публічно-правовий спір і захистити порушені права позивача можливо лише в інший спосіб, передбачений законом, адже цього від суду вимагає визначене в КАС України завдання адміністративного судочинства.

До того ж приписи ст. ст. 11 та 162 КАС України прямо покладають на адміністративний суд обов'язок, якщо це необхідно для повного захисту прав, свобод та інтересів сторін, вийти за межі позовних вимог і прийняти іншу постанову, яка гарантуватиме дотримання й захист прав, свобод та інтересів людини й громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень із боку суб'єктів владних повноважень.

Таке повноваження адміністративного суду правильно визначати спосіб захисту порушеного права, що відповідатиме предмету спору та взаємовідносинам сторін, постає також із визначення поняття форми захисту [11, с. 10], оскільки саме суд застосовує відповідні норми права та під час ухвалення рішення визначає спосіб захисту.

Висновки. З огляду на викладене можна стверджувати, що втручання в подібних випадках у диспозитивні права позивача матиме соціально справедливий і необхідний у правосудних цілях та інтересах позивача характер. Адже позивач, звернувшись до адміністративного суду з адміністративним позовом за судовим захистом від порушень із боку суб'єктів владних повноважень та маючи на меті вирішення публічно-правового спору, відновивши через суд свої права чи спонукавши відповідача – суб'єкта владних повноважень до вчинення певних дій, погоджується на таку «послугу держави», оскільки головним завданням суду будь-якої юрисдикції є саме вирішення правового спору, у результаті чого правовий спір має остаточно припинитися шляхом або підтвердження наявності між сторонами певних правовідносин, або спонукання відповідача до вчинення дій, які він неправомірно відмовляється вчиняти.

Вказані доводи дають нам підстави вважати, що мета судового захисту порушеного права повинна зводитись насамперед до усунення між сторонами правового конфлікту й остаточного вирішення (припинення) публічно-правового спору (у разі його наявності) та застосування ефективного способу захисту (відновлення) порушеного права, адекватного спірним матеріальним правовідносинам сторін і конкретним обставинам справи. Лише в цьому випадку можна вести мову про ефективність судового захисту прав як завдання адміністративного судочинства. Таке розуміння завдання адміністративного судочинства має вплинути на забезпечення його ефективності, своєчасний, повний і реальний захист прав громадян від порушень із боку суб'єктів владних повноважень.

Список використаних джерел:

1. Основи адміністративного судочинства та адміністративного права : [навч. посібник] / за заг. ред. Р.О. Куйбіди, В.І. Шишкіна. – К. : Старий світ, 2006. – 576 с.

2. Хаманева Н.Ю. Настоящее и будущее административного судопроизводства в России / Н.Ю. Хаманева // Административное право и административный процесс: актуальные проблемы : сб. статей, посвященный памяти Ю.М. Козлова / отв. ред. : Л.Л. Попов, М.С. Студеникина. – М. : Юрист, 2004. – С. 234.
3. Адміністративна юстиція. Адміністративне судочинство : [навч. посібник] / за заг. ред. Т.О. Коломоець, Г.Ю. Гулевської. – К. : Істина, 2007. – 152 с.
4. Педько Ю.С. Становлення адміністративної юстиції в Україні : [монографія] / Ю.С. Педько. – К. : Ін-т держави і права НАН України, 2003. – 208 с.
5. Васьковский Е.В. Учебник гражданского процесса / Е.В. Васьковский ; под ред. и с предисл. В.А. Томсинова. – М. : Зерцало, 2003. – 462 с.
6. Дегтярев С.Л. Реализация судебной власти в гражданском судопроизводстве: теоретико-прикладные проблемы / С.Л. Дегтярев. – М. : Волтерс Клувер, 2007. – 364 с.
7. Гражданский процесс : [учебник] / под ред. В.В. Комарова. – Х. : ООО «Одиссей», 2001. – 704 с.
8. Цивільний процес України: академічний курс : [підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] ; за ред. С.Я. Фурси. – К. : Видавець Фурса С.Я. ; КНТ, 2009. – 848 с.
9. Решетникова И.В. Гражданское право и гражданский процесс в современной России / И.В. Решетникова, В.В. Ярков. – М. : НОРМА, 1999. – 302 с.
10. Охорона і захист прав та інтересів фізичних та юридичних осіб в цивільних правовідносинах / за заг. ред. Я.М. Шевченка. – Х. : Харків юридичний, 2011. – 528 с.
11. Васильев С.В. Гражданский процесс : [учеб. пособие] / С.В. Васильев. – 2-е изд., доп. – Х. : ООО «Одиссей», 2007. – 512 с.

СУЧАСНИЙ ТЕОРЕТИЧНИЙ ВИМІР ПРИНЦИПІВ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті на основі поглядів науковців у сфері адміністративного права й сучасного законодавства визначено сучасні принципи адміністративно-правового регулювання судово-експертної діяльності та класифіковано їх. Зазначено, що вони в концентрованому й зібраному вигляді виражають об'єктивну основу, яку необхідно утвердити в сучасній сфері судово-експертної діяльності.

Ключові слова: експерт, адміністративно-правове регулювання, загальні принципи, спеціальні принципи, судово-експертна діяльність, класифікація, публічна адміністрація.

В статье на основе взглядов ученых в сфере административного права и современного законодательства определены и классифицированы современные принципы административно-правового регулирования судебно-экспертной деятельности. Указано, что они в концентрированном и собранном виде выражают объективную основу, которую необходимо утвердить в современной сфере судебно-экспертной деятельности.

Ключевые слова: эксперт, административно-правовое регулирование, общие принципы, специальные принципы, судебно-экспертная деятельность, классификация, публичная администрация.

On the basis of the views of scientists in the field of administrative law and modern law are defined and categorized the modern principles of administrative and legal regulation of forensic activities. It is indicated that they are concentrated and assembled express an objective basis, which should be approved in the modern field of forensic activities.

Key words: expert, administrative and legal regulations, general principles, specific guidelines, forensic activity, classification, public administration.

Вступ. Україна належить до романо-германської правової сім'ї, у якій принципам приділяється важлива увага, без них важко уявити будь-який вид діяльності, тим більше судово-експертну діяльність.

Ми активно прагнемо побудувати правову державу й громадянське суспільство, тому, звичайно, для цього нам необхідно теоретично дослідити сучасний вимір принципів адміністративно-правового регулювання судово-експертної діяльності.

Варто наголосити, що українське суспільне життя не стоїть на місці, постійно відбуваються соціально-економічні й політичні зміни. Це стосується також реформування системи адміністративно-правового регулювання судово-експертної діяльності, яка, відповідно,

© ОЛІЙНИК О.О. – кандидат юридичних наук, заступник завідувача кафедри менеджменту та права факультету права та соціально-інформаційних технологій (Миколаївський міжрегіональний інститут розвитку людини Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»)

виконує важливу функцію щодо об'єктивності й організації розгляду кримінальних злочинів та адміністративних правопорушень.

Деякі теоретичні положення, що стосуються адміністративно-правового регулювання судово-експертної діяльності, цікавили В.Б. Авер'янова, Ю.П. Битяка, В.М. Гарашука, Е.Ф. Демського, П.В. Діхтієвського, Т.О. Коломоєць, О.В. Кузьменка, С.В. Петкова, Ю.І. Римаренка, В.Д. Суценка та інших учених.

Окремі аспекти, які так чи інакше стосуються сучасного виміру принципів адміністративно-правового регулювання судово-експертної діяльності, вивчали як вітчизняні, так і зарубіжні науковці, зокрема В.В. Архіпов, А.Б. Габриянчик, Л.М. Головченко, В.Г. Гончаренко, А.В. Іванов, О.С. Кофанова, О.А. Кравченко, О.В. Матвєєвський, Г.Г. Мумінова-Савіна, В.М. Петровський, П.І. Репешко, О.В. Ринкова, Е.Б. Сімакова-Єфремян, В.М. Чисніков, В.М. Шерстюк, О.Ю. Ярчук та інші. Однак вони зосереджували увагу переважно на більш загальних чи суміжних викликах, безпосередньо предметом їхніх досліджень окреслена проблематика не ставала. Тому ця тема потребує детального аналізу.

Постановка завдання. Мета статті полягає в тому, щоб на основі чинного законодавства й позицій учених щодо цієї проблематики визначити сучасні принципи адміністративно-правового регулювання судово-експертної діяльності та класифікувати їх.

Результати дослідження. Принципово важливим є визнання людини соціальною цінністю. Це означає, що людина є цінністю не лише сама для себе, а й для всього суспільства, для соціуму. Причому оскільки ця цінність є найвищою, то жодне інше явище, окрім людини, не може, так би мовити, перевершити її цінність. Усі інші соціальні цінності мають підпорядковуватись, субординуватись із цінністю людини [1, с. 19]. Із цієї слушної думки вже формулюються і принципи права, і принципи адміністративного права, і принципи адміністративно-правового регулювання судово-експертної діяльності.

У «Словнику іншомовних слів» за редакцією О.С. Мельничука принцип визначається двома способами: 1) першопочаток; те що лежить в основі певної теорії науки; 2) внутрішнє переконання людини; основне правило її поведінки [2, с. 547].

На думку А.С. Васильєва, важливу роль в організації суспільного життя, регулювання поведінки людей і діяльності їх соціальних колективів відіграє право. Науковець навіть визначає право як систему норм і принципів (правил поведінки) [3, с. 59]. Зауважимо, що принципи відіграють неабияку роль у сучасному регулюванні судово-експертної діяльності.

У найбільш загальному вигляді вчені-правознавці під принципами права розуміють керівні засади (ідеї), які визначають зміст і спрямованість правового регулювання суспільних відносин. Значення принципів права полягає в тому, що вони в стислому вигляді, концентровано відображають найсуттєвіші риси права, є його квінтесенцією, «обличчям» [4, с. 128].

Звертаючись до розуміння принципів адміністративного права, Ю.П. Битяк, В.М. Гарашук, В.В. Зуй зазначають, що це вихідні, об'єктивно зумовлені основоположні засади, відповідно до яких формуються та функціонують система й зміст цієї галузі права. Подібне визначення не претендує на всебічність, однак, на наше переконання, у цілому правильно орієнтує законодавця, підкреслює те найважливіше, що той є зобов'язаним враховувати під час створення соціально справедливого адміністративного права. Головною при цьому, відповідно, є нерозривна єдність суб'єктивного та об'єктивного, усвідомлення, що принципи виникають не на порожньому місці, вбирають у себе все, що формувалось протягом багатьох століть, у тому числі на сучасному етапі їх розвитку [5, с. 33].

Таким чином, принципи адміністративно-правового регулювання судово-експертної діяльності потребують детального аналізу в окресленому контексті.

Щодо значення принципів адміністративно-правового регулювання судово-експертної діяльності досить доречно зауважити, що вони є фундаментом адміністративно-правового механізму, активним центром у формуванні й розвитку ефективної системи суспільних відносин, яка складається в цій сфері.

Н.П. Христиченко слушно стверджує, що принципи адміністративного права вказують на основні риси, сутнісні характеристики, зміст і призначення всієї галузі адміністра-

тивного права. Вони або постають з окремих правових норм, або формулюються на основні групи норм цієї галузі права та пов'язуються з іншими принципами, що регулюють суспільну поведінку людей. Існує сукупність різних принципів, які стають своєрідною перехідною ланкою від права до норм етики й моралі в діяльності державних органів, містком, що з'єднує різні прояви суспільної свідомості з приписами права [6, с. 110].

Принципи адміністративно-правового регулювання судово-експертної діяльності доцільно класифікувати на загальні та спеціальні. Загальні принципи – це ті, які є єдиними для всіх адміністративно-правових відносин. Натомість спеціальні принципи притаманні лише проблемам адміністративно-правового регулювання судово-експертної діяльності.

До загальних принципів адміністративного права та сфери судово-експертної діяльності теорія адміністративного права відносить принцип верховенства права, принцип законності, принцип зв'язаності публічної адміністрації законом і підконтрольності суду, принцип гласності, принцип відповідальності, принцип самостійності.

Згідно зі ст. 3 Закону України «Про судову експертизу» судово-експертна діяльність здійснюється на принципах законності, незалежності, об'єктивності та повноти дослідження [7, с. 8; 8, с. 46].

Саме ці принципи, які визначив законодавець, на нашу думку, будуть спеціальними щодо адміністративно-правового регулювання судово-експертної діяльності, проте вони тісно співвідносяться із загальними. Загальні ж принципи є підґрунтям, на якому розвиваються спеціальні принципи. Варто наголосити, що крізь призму поставлених нами завдань усі окреслені принципи потребують ґрунтовного розгляду.

На переконання В.Г. Гончаренка, принципи складають систему, а отже, порушення будь-якого з них автоматично є порушенням усіх інших. Учений наводить доречний приклад, що необ'єктивна експертиза водночас є незаконною, її не можна вважати неупередженою, тобто незалежною, кваліфікованою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки й техніки [9, с. 8].

Науковець зазначає, що оскільки саме визначення судової експертизи містить два «блоки» (пізнавальний і процесуальний), то втілення принципів має відповідати кожному з них [9, с. 8].

О.Ю. Янчук стверджує, що законодавець з огляду на значущість висновків експерта під час розгляду справ в адміністративному суді визнав, що здійснення експертної діяльності ґрунтується на законодавчо закріплених принципах, основними з яких є компетентність, незалежність та об'єктивність осіб, які проводять експертизу, відповідність їх вимогам чинного законодавства, відповідальність за достовірність та обґрунтованість експертних висновків тощо [10, с. 146].

Насамперед розглянемо принцип верховенства права. Цей принцип є конституційним, що підтверджується зверненням до ст. 8 Конституції України, проте його розуміння детально не розкривається в Основному Законі України. Г.Г. Забарний, Р.А. Калюжний, В.О. Терещук та В.К. Шкарупа зазначають, що внаслідок домінування в країнах континентального права позитивізму принцип верховенства права має здебільшого вираження верховенства закону [11]. Звичайно, не можна ототожнювати принципи верховенства права та верховенства закону, хоча доводиться констатувати, що тривалий час це спостерігалось у вітчизняному адміністративному праві.

З огляду на зазначені положення та предмет нашого дослідження принцип верховенства права означає, що публічна адміністрація під час здійснення адміністративно-правового регулювання судово-експертної діяльності визнає такі цінності природного права, як справедливість, гуманність, забезпечення прав і свобод людини й громадянина. Ці надбання перебувають на найвищому ієрархічному щаблі в ієрархічній системі.

Наступним принципом, який потребує розгляду в ракурсі окреслених завдань, є принцип законності.

Н.І. Панов досить слушно зазначає, що законність – це режим панування закону у відносинах особи та держави, громадянина й посадової особи (органу держави). Сутність за-

конності як режиму полягає в тому, що мають, з одного боку, висуватись жорсткі, неухильні вимоги до всіх органів держави й посадових осіб під час виконання ними своїх повноважень щодо неухильного дотримання букви й духу закону, а з іншого – створюватись атмосфера впевненості кожного громадянина в недоторканності своєї особистості, у гарантованості реалізації свого правового статусу та невідворотності юридичної відповідальності за будь-яке правопорушення [12, с. 48].

Принцип законності означає, що будь-які дослідження, засновані на використанні спеціальних знань судового експерта, навіть якщо вони спираються на найсучасніші досягнення науки й техніки, не мають доказового значення, якщо порушено процесуальні приписи призначення чи проведення судової експертизи.

Тому в Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» від 30 травня 1997 р. № 8 увагу судів звернено на «необхідність суворого дотримання вимог закону при призначенні судових експертиз та використанні їх висновків» (п. 1). Окремо зазначено, що повторна експертиза призначається не лише в прямо передбачених законом випадках, коли «є сумніви в правильності висновку експерта», а й «за наявності істотного порушення процесуальних норм, які регламентують порядок призначення й проведення експертизи» (п. 11) [9, с. 9].

Зрештою, принцип законності завжди реалізується в режимі соціально-політичного життя як вимога точного й неухильного виконання законів і заснованих на них підзаконних нормативно-правових актів щодо судово-експертної діяльності всіма суб'єктами права, що виражає реальність писаного права та ступінь його втілення [13, с. 72].

Принцип законності в адміністративно-правовому регулюванні судово-експертної діяльності виявляється в трьох іпостасях: а) передбачення правового закріплення компетенції структур законодавчої, виконавчої й судової влади в питаннях судової експертизи та державних (недержавних) форм її проведення, здійснення її на основі закону, дотримання конституційних прав і свобод людини; б) принципи поведінки фізичних осіб; в) вимозі точного й неухильного виконання законів і заснованих на них підзаконних нормативно-правових актів щодо судово-експертної діяльності всіма суб'єктами права.

Ще одним принципом, який потребує розгляду в контексті окресленої проблематики, є принцип зв'язаності публічної адміністрації законом і підконтрольності суду, що має важливе значення як загальний принцип адміністративного права щодо адміністративно-правового регулювання судово-експертної діяльності.

На переконання Н.П. Христиченка, принцип зв'язності публічної адміністрації законом і підконтрольності її суду є одним із кращих засобів, «мистецьким винаходом» адміністративного права. Це ж підтверджується відомим французьким ученим у сфері адміністративного права П. Велью [9, с. 30; 10, с. 112].

У сучасних умовах цей принцип добре визначається формально у вітчизняному адміністративному праві та означає, що під час забезпечення прав, свобод і законних публічних інтересів фізичних і юридичних осіб посадові особи органів виконавчої влади й місцевого самоврядування можуть діяти винятково відповідно до ст. 6 Конституції України, здійснюючи свої повноваження у встановлених Конституцією України межах згідно із законами України. У ст. 19 Конституції України зазначається, що органи державної влади й місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та в спосіб, що передбачені Конституцією й законами України. До адміністративних судів можуть бути оскаржені будь-які рішення, дії чи бездіяльність суб'єктів владних повноважень [10, с. 112].

Наприклад, якщо експертизу в певній адміністративній справі проведено не відповідно до окреслених принципів експертом (посадовою особою), який мав її провести якісно, на високому рівні, то особа, в інтересах якої експертиза здійснювалась, має право звернутися до суду та вимагати проведення повторної процедури (необ'єктивна експертиза водночас є незаконною). На підтвердження цього можна навести таку думку: «Адміністративна юстиція – це механізм для захисту прав особи від порушень із боку держави» [14, с. 11].

Принцип гласності є ще одним принципом, який потребує розгляду в ракурсі окреслених питань. Якщо звернутися до трактування слова «гласність», то можна розуміти його як загальноправовий термін, що означає максимальну відкритість тих чи інших суспільно значущих процедур і процесів (діяльності органів представницької й виконавчої влади, судів, органів місцевого самоврядування, порядку обрання чи формування відповідних органів, обговорення законопроектів, вирішення різноманітних суперечок, функціонування громадських об'єднань тощо) та широке інформування про них жителів [15]. Якщо розглядати гласність судового процесу, то цей принцип є демократичним [16, с. 311].

Наступним загальним принципом, який нам варто розглянути, є принцип відповідальності. У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» слово «відповідальність» трактується як «покладений на когось або взятий на себе обов'язок відповідати за певну ділянку роботи, справу, за чийсь дії, вчинки, слова» [17, с. 136].

О.Ф. Дорошенко підкреслює, що необхідно пам'ятати головне: за правильність висновку несе відповідальність експерт, а не установа, у якій він працює. Зауважимо: відповідальність кримінальну, що є однією з гарантій незалежності судового експерта та правильності висновку [18, с. 43].

За неналежне виконання своїх обов'язків судовий експерт може притягуватись до кримінальної чи адміністративної відповідальності, а працівник експертної установи чи служби – також до дисциплінарної. Кримінальна відповідальність передбачається за надання завідомо неправдивого висновку (ст. 178 Кримінального кодексу України), за відмову від виконання своїх обов'язків (ст. 179 Кримінального кодексу України), за розголошення без дозволу прокурора, слідчого або особи, яка провадила дізнання, даних попереднього слідства або дізнання (ст. 181 Кримінального кодексу України).

Адміністративній відповідальності підлягають судові експерти за злісне ухилення від явки до органів попереднього слідства чи дізнання (ст. 185-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення) або до суду (ст. 185-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення). Притягнення судового експерта до дисциплінарної відповідальності здійснюється за правилами Кодексу законів про працю України [19].

На думку В.Г. Гончаренка, принцип незалежності також має втілюватись у науковому й процесуальному аспектах. З одного боку, державні установи судових експертиз повинні володіти достатньою фінансовою, матеріально-технічною, інформаційною та методичною базами, щоб забезпечити використання судовими експертами досягнень науки й техніки під час проведення судових експертиз. При цьому судові експерти мають захищатися законом від втручання органів або осіб, які здійснюють функції управління судово-експертною діяльністю. З іншого боку, оскільки завданням судової експертизи є забезпечення правосуддя об'єктивною (неупередженою) і незалежною експертизою, судові експерти мають захищатися законом також від втручання органів та осіб, які призначають і використовують судову експертизу, зокрема й від органів досудового розслідування та осіб, зацікавлених у певних висновках судової експертизи [9, с. 9]. Цей принцип щодо адміністративно-правового регулювання судово-експертної діяльності застосовується повною мірою, адже експерт несе адміністративну [20, с. 427–428], дисциплінарну та навіть кримінальну відповідальність (ст. 384 Кримінального кодексу України) [21].

Ще одним загальним принципом, який потребує дослідження в зазначеному контексті, є принцип самостійності. Самостійність – це вміння діяти без сторонньої допомоги чи керівництва, самостійні дії [17, с. 1101].

Варто зазначити, що цей принцип щодо адміністративно-правового регулювання судово-експертної діяльності застосовується повною мірою, адже експерт, здійснюючи певний вид експертизи, діє самостійно, згідно з власними переконаннями, своїми знаннями, які він має в цій галузі.

Важливим для здійснення правосуддя є також принцип повноти й об'єктивності під час проведення саме експертного дослідження – як втілення єдності пізнавального й процесуального аспектів судово-експертної діяльності.

Як самостійний учасник процесу судовий експерт після дослідження матеріальних об'єктів, що містять інформацію про обставини справи, має право вказувати у висновку на виявлені під час проведення судової експертизи факти, що мають значення для справи та з приводу яких йому не були поставлено питання. Як відомо, питання, що ставляться до судової експертизи, – це версія обставин справи, як її бачить та інтерпретує сторона (слідчий, потерпілий, обвинувачений, його захисники тощо), з ініціативи якої призначено судову експертизу. Об'єктивність експертного дослідження полягає саме в тому, що експерт не пов'язується у своєму дослідженні лише цією версією, а встановлює за допомогою спеціальних знань усі обставини справи в межах інформації, яку містять досліджувані ним об'єкти. Нерідко з'ясування за допомогою спеціальних знань нових обставин сприяє встановленню об'єктивної істини в справі, яка зовсім не збігається з первісною версією, для з'ясування якої було призначено експертизу. Наприклад, на запитання судово-почеркознавчої експертизи про виконавця підпису на документі судовий експерт дав категоричну відповідь, що досліджуваний підпис дійсно виконав відповідач (обвинувачений у справі). Проте, дослідивши всі інші матеріали й реквізити такого документа, він дійшов висновку, що сам досліджуваний документ було виготовлено з використанням частини аркуша з достовірним підписом відповідача (обвинуваченого) шляхом дописування самого тексту документа [9, с. 9–10].

Під час проведення експертизи посадова особа (експерт) має максимально об'єктивно оцінювати об'єкти, надані їй, та надавати повну відповідь на всі питання, які їй поставлено.

Висновки. Принципи адміністративно-правового регулювання судово-експертної діяльності в концентрованому й зібраному вигляді виражають об'єктивну основу, яку необхідно утвердити в сучасній сфері судово-експертної діяльності, забезпечити діяльність усіх органів публічної адміністрації, визначити їх спрямованість і необхідність діяти, а також виокремити найсуттєвіші риси, що сприятимуть пошуку оптимальних шляхів у цьому спектрі суспільних відносин.

З огляду на зазначене, а також на окреслений нормативний і науковий матеріал аналізованої сфери необхідно наголосити, що загальними принципами адміністративного права, які застосовуються у сфері адміністративно-правового регулювання судово-експертної діяльності, є принцип верховенства права й законності, принцип зв'язаності публічної адміністрації законом і підконтрольності суду, принцип гласності, принцип відповідальності, принцип самостійності. Відповідно, спеціальними принципами будуть принцип незалежності, принцип об'єктивності та принцип повноти дослідження.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: науково-практичний коментар / [Ю.Г. Барабаш, Ю.М. Грошевий, С.В. Ківалов, В.Я. Тацій та ін.] ; за ред. В.Я. Тація. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Х. : Право, 2012. – 1128 с.
2. Словник іншомовних слів / [Р.В. Чаговець, Г.В. Самсонов, А.М. Шлепаков, В.Ф. Пересипкін та ін.] ; за ред. О.С. Мельничука. – К. : Київська книжкова фабрика, 1975. – 775 с.
3. Основы государства и права Украины в вопросах и ответах : [учеб. пособие] / [А.С. Васильев, Л.М. Зилковская, В.В. Иванов и др.] ; под ред. А.С. Васильева. – Х. : ООО «Одиссей», 2000. – 416 с.
4. Юридична енциклопедія : в 6 т. / за ред. Ю.С. Шемшученка. – К. : Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1998–2004. – Т. 5 : П – С. – 2003 – 736 с.
5. Адміністративне право : [підручник] / [Ю.П. Битяк, В.М. Гаращук, В.В. Богущкий та ін.] ; за заг. ред. Ю.П. Битяка, В.М. Гаращука, В.В. Зуй. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Х. : Право, 2013. – 656 с.
6. Христиченко Н.П. Сутність та значення принципу зв'язаності публічної адміністрації правовим законом / Н.П. Христиченко // Політико-правові реформи та становлення громадянського суспільства в Україні : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Херсон, 21 вересня 2013 р.). – Херсон, 2013. – С. 110–113.

7. Експертизи у судовій практиці : [наук.-практ. посібник для суддів, прокурорів, слідчих, адвокатів] / за заг. ред. В.Г. Гончаренка. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 387 с.
8. Заєць А.П. Судово-експертна діяльність : [довідник для суддів] / А.П. Заєць, Л.М. Горбунова, О.Г. Пушенко, Л.М. Головченко. – К. : ВД «Ін Юре», 2003. – 908 с.
9. Експертизи у судовій практиці : [наук.-практ. посібник для суддів, прокурорів, слідчих, адвокатів] / за заг. ред. В.Г. Гончаренка. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 387 с.
10. Янчук О.Ю. Судова експертиза в адміністративному судочинстві / О.Ю. Янчук // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. – № 2(15). – С. 145–150.
11. Забарний Г.Г. Адміністративне право України : [посібник для підготовки до іспитів] / Г.Г. Забарний, Р.А. Калюжний, В.О. Терещук, В.К. Шкарупа. – К. : Вид. Паливода А.В., 2001. – 194 с.
12. Словарь терминов по теории государства и права / под ред. Н.И. Панова. – Х. : Основа, 1997. – 180 с.
13. Сімакова-Єфремян Е.Б. Проблеми нормативно-правового регулювання судово-експертної діяльності в адміністративному судочинстві України / Е.Б. Сімакова-Єфремян // Бюлетень Міністерства юстиції України. Серія «Адміністративне судочинство». – 2008. – № 3(77). – С. 71–81.
14. Захисти своє право! (інформаційно-просвітницька брошура для громадян з адміністративного судочинства) / Всеукраїнська громадська організація «Комітет виборців України». – К. : Вид. ФОП Барановський В.С., 2010. – 32 с.
15. Юридический словарь [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dic.academic.ru/dic.nsf/lower/13974>.
16. Советский энциклопедический словарь : [около 80 000 слов] / [И.В. Абашидзе, П.А. Азимов, А.П. Александров и др.] ; под ред. А.М. Прохорова. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 1660 с.
17. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і гол. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. – 1440 с.
18. Дорошенко О.Ф. Проблеми організації та проведення судової експертизи при захисті прав інтелектуальної власності / О.Ф. Дорошенко // Інтелектуальна власність. – 2008. – № 2. – С. 41–45.
19. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII (станом на 1 вересня 2015 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.
20. Кодекс України про адміністративні правопорушення: науково-практичний коментар / Р.А. Калюжний, А.Т. Комзюк, О.О. Погрібний, М.І. Іншин, Г.В. Джагунов та ін. – К. : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – 781 с.
21. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [Ю.В. Александров, П.П. Андрушко, П.С. Матишевський, Є.В. Фесенко та ін.] ; за ред. С.С. Яценка. – К. : А.С.К., 2005. – 848 с.

УДК 342.56:342

РИБАС А.В.

АДМІНІСТРАТИВНІ ПРИНЦИПИ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ СУДДІВ

У статті доведено, що адміністративними принципами призначення суддів в Україні є об'єктивно зумовлені засади, на яких базується діяльність суб'єктів публічної адміністрації щодо відбору й призначення суддів на засадах верховенства права та правового закону, патріотизму, гласності, відкритості й публічності, політичної нейтральності, забезпечення рівного доступу всіх, хто відповідає формальним вимогам, до участі в конкурсі та спеціальних положеннях щодо пропорційності представництва діючих суддів під час формування органів, які здійснюють відбір і призначення суддів, професіоналізму й компетентності щодо володіння претендентами високим рівнем знань і навичок, чесності кандидата, конкурсу під час відбору та оперативності.

Ключові слова: відбір, кандидат, конкурс, призначення, принцип, суддя.

В статье доказано, что административными принципами назначения судей в Украине являются объективно обусловленные принципы, на которых базируется деятельность субъектов публичной администрации по отбору и назначению судей на принципах верховенства права и правового закона, патриотизма, гласности, открытости и публичности, политической нейтральности, обеспечения равного доступа всех, кто отвечает формальным требованиям, к участию в конкурсе, специальных положениях относительно пропорциональности представительства действующих судей во время формирования органов, осуществляющих отбор и назначение судей, профессионализма и компетентности относительно владения претендентами высоким уровнем знаний и навыков, честности кандидата, конкурса при отборе и оперативности.

Ключевые слова: отбор, кандидат, конкурс, назначение, принцип, судья.

The administrative principles for appointing judges in Ukraine are caused by objective bases of underlying the activities of the public administration on the selection and appointment of judges. General principles for appointment of judges is the rule of law and patriotism and transparency and openness and publicity and political neutrality and equal access to participation in the competition. Special principles for appointment of judges is the principle of proportionality and the professionalism and competence and integrity of the candidate and efficiency.

Key words: candidate, competition, principle, purpose, referee, selection.

Вступ. Принципи права в романо-германській правовій системі є провідною категорією юриспруденції, оскільки вона будується за дедуктивним методом, тобто від загального до одиничного. На основі принципів розвиваються всі інші інститути адміністративного права. Не є винятком також суспільні відносини, які виникають у сфері призначення суддів.

Особливістю адміністративно-правових відносин у сфері судової влади є те, що провідними суб'єктами публічної адміністрації, які забезпечують адміністративні процедури щодо призначення суддів, є не органи виконавчої влади й місцевого самоврядування, а ор-

© РИБАС А.В. – здобувач кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права (Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»)

гани суддівського самоврядування або інші колективні публічні органи, до складу яких входять судді, насамперед збори суддів усіх рівнів, Вища кваліфікаційна комісія суддів України, Вища рада юстиції. Відповідно, принципи адміністративного права в аналізованій сфері мають визначати базові засади діяльності цих публічно-владних суб'єктів адміністративного права.

В умовах сьогодення основоположні засади, які визначають діяльність спеціальних суб'єктів адміністративного права щодо призначення суддів, є розробленими поверхнево, у загальному вигляді. Зокрема, це підтверджується тим, що вітчизняне суспільство не задоволене діяльністю судової гілки влади: за різними оцінками лише від 7 до 63% громадян вважають її діяльність задовільною.

Теорію принципів адміністративного права розкривали такі провідні вчені-адміністративісти, як В.Б. Авер'янов, Ю.П. Битяк, В.В. Галуцько, Т.О. Коломєць, В.К. Колпаків, Р.С. Мельник та інші. До проблеми принципів діяльності публічної адміністрації щодо призначення суддів зверталися О.В. Гончаренко, М.К. Закурін, А.А. Іванищук, І.В. Шруб, Ю.В. Юрченко та інші науковці. Проте названі автори розкрили лише окремі аспекти в цій сфері або ж аналізували її побіжно, досліджуючи більш широкі чи суміжні суспільні відносини.

Постановка завдання. Мета статті полягає в тому, щоб на основі аналізу теорії права, теорії адміністративного права, з огляду на думку вчених щодо цієї проблематики та чинне законодавство сформулювати принципи діяльності публічної адміністрації щодо призначення суддів.

Результати дослідження. Принципи права – це закріплені в праві головні ідеї, вихідні начала, основи функціонування, що характеризують його зміст, головне призначення права та обумовлюються загальними закономірностями розвитку суспільства. У принципах права знаходять вияв взаємодія та співвідношення окремих явищ державно-правової дійсності. Існують різні види класифікації принципів права: загальноправові, галузеві й міжгалузеві, принципи інститутів права, типологічні тощо. До загальноправових відносять принципи демократизму, законності, гуманізму, рівності всіх перед законом, взаємної відповідальності держави та особи, втілення соціальної справедливості тощо. Галузеві й міжгалузеві принципи характеризуються тим, що охоплюють одну або декілька галузей права певної держави. До них відносять, наприклад, принцип гласності судочинства, повноту матеріальної відповідальності, індивідуалізацію покарання чи стягнення тощо [1, с. 405].

У принципах адміністративного права зміст права розкривається поглиблено, у них безпосередньо виявляється сутність права, його основи, закономірності суспільного життя, тенденції й потреби. Характерними рисами принципів адміністративного права є такі: вони формуються з метою забезпечення прав і свобод людини й громадянина та нормального функціонування громадянського суспільства й держави; вони встановлюють керівні засади-настанови, що визначають найважливіші правила, за якими здійснюється та організовується діяльність суб'єктів адміністративного права; принципи адміністративного права характеризуються прогресивністю, засвідчують ідеальні для умов сучасності основоположні засади поведінки суб'єктів адміністративного права, які, проте, є реально досяжними. На думку професора В.В. Галуцького, під принципами адміністративного права варто розуміти вихідні об'єктивно зумовлені засади, на яких базується діяльність суб'єктів адміністративного права, забезпечуються права й свободи людини та громадянина, нормальне функціонування громадянського суспільства й держави [2, с. 76–85].

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 р. № 2453-VI визначає, що система судів загальної юрисдикції будується за принципами територіальності, спеціалізації та інстанційності. Вища кваліфікаційна комісія суддів України формується на основі принципів верховенства права, гласності, публічності й політичної нейтральності. Делегатів на з'їзд суддів України від суддів місцевих загальних судів обирають спільні збори суддів у кожній області, Автономній Республіці Крим, містах Києві та Севастополі за принципом представництва одного делегата від двадцяти суддів у загальній кількості суддів місцевих загальних судів у кожній області, Автономній Республіці Крим, містах Києві та Севастополі [3]. Відповідно до статті 6-1 Закону України «Про Вищу раду юстиції» від

15 січня 1998 р. № 22 добір кандидатів для призначення членами Вищої ради юстиції здійснюється в порядку, передбаченому цим законом, на основі принципів верховенства права, гласності й публічності, політичної нейтральності [4]. Ще один спеціальний принцип знайшов законодавче оформлення в Регламенті Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, у якому зазначено, що засідання комісії проводиться відповідно до принципів верховенства права, законності, рівноправності членів комісії, колегіальності в прийнятті рішень комісії, гласності та відкритості [5].

Вдалі спеціальні принципи державної служби сформовано в проекті Закону України «Про державну службу» від 30 березня 2015 р. № 2490, а саме: патріотизму (відданість і вірне служіння народу України), доброчесності (спрямованість дій державного службовця на захист публічних інтересів та відмова державного службовця від реалізації приватних інтересів під час здійснення наданих йому повноважень), верховенства права (забезпечення пріоритету прав і свобод людини й громадянина, відповідно до Конституції України, що визначають зміст і спрямованість діяльності державного службовця під час виконання завдань і функцій держави), законності (обов'язок державного службовця діяти лише на підставі, у межах повноважень і в спосіб, що передбачені Конституцією та законами України), ефективності (раціональне й результативне використання ресурсів для досягнення цілей державної політики), спрямованості на захист інтересів громадян (забезпечення пріоритету потреб та інтересів громадян під час виконання завдань і функцій державного органу), забезпечення однакового доступу до державної служби (заборона всіх форм і проявів дискримінації, відсутність необґрунтованих обмежень для громадян під час вступу на державну службу та її проходження), професіоналізму (високий рівень володіння питаннями державної служби, компетентне, об'єктивне й неупереджене виконання посадових обов'язків, постійне підвищення державним службовцем рівня своєї професійної компетентності), політичної неупередженості (недопущення впливу політичних поглядів на дії та рішення державного службовця, а також утримання від демонстрації свого ставлення до політичних партій, демонстрації власних політичних поглядів під час виконання посадових обов'язків), прозорості (відкритість інформації про діяльність державного службовця), стабільності (незалежність персонального складу державної служби від змін політичного керівництва держави й державних органів), відповідальності (персональна відповідальність державного службовця за виконання посадових обов'язків) [6].

Також цікавими в цьому законопроекті є основоположні засади зайняття вакантної посади державної служби. З метою відбору осіб, здатних професійно виконувати посадові обов'язки, проводиться конкурс на зайняття вакантної посади державної служби. Проведення конкурсу здійснюється з огляду на рівень професійної компетентності, особисті якості й досягнення кандидатів на зайняття вакантної посади. При цьому стверджується, що особливості конкурсу державних службовців на посади в органах судової влади визначаються законом. Порядок проведення конкурсу регулює умови проведення конкурсу, вимоги щодо оприлюднення інформації про вакантну посаду державної служби та оголошення про проведення конкурсу, склад, порядок формування й повноваження конкурсної комісії, порядок прийняття та розгляду документів для участі в конкурсі, порядок проведення тестування, співбесіди, інших видів оцінювання кандидатів на зайняття вакантних посад державної служби, методи оцінювання кандидатів на зайняття вакантних посад державної служби [6].

Усі наведені принципи є такими, що лише опосередковано визначають основоположні засади адміністративної діяльності публічної адміністрації у сфері призначення суддів. З метою формування спеціальних засад в аналізованій галузі необхідно звернутись до доктринальних положень.

На думку О.П. Єфремової, до основоположних засад у сфері відбору й призначення державних службовців належить принцип гласності, дія якого проявляється в необхідності опублікування оголошення про проведення конкурсу в пресі чи інших офіційних засобах масової інформації. Більше того, процедуру голосування конкурсної комісії змінено на повністю відкрите голосування, що є одним із найважливіших проявів гласності [7].

Важливими є також принцип служіння народу України, принцип демократизму та соціальної справедливості (що означає можливості рівного доступу до державної служби),

принцип професіоналізму й компетентності, ініціативності, чесності, відданості справі. Професіоналізм у державній службі полягає в тому, що від претендента на вакантну посаду професійної державної служби вимагається наявність професійної освіти, стажу державної служби чи досвіду роботи, професійних знань і навичок. Усі ці вимоги перевіряються на стадії подачі документів. Водночас необхідно перевіряти компетентність – здатність реалізувати свої вміння в конкретних ситуаціях. При цьому професіоналізм має бути не лише в кандидатів, а й у членів конкурсної комісії. У складі конкурсної комісії повинні бути представлені різні фахівці (юристи, представники відділу кадрів) [7].

Принципи конкурсу в державній службі можна визначити як керівні ідеї, що характеризують сутність конкурсу в державній службі. Принцип рівноправності складається з двох аспектів: відсутності незаконних привілеїв та заборони дискримінації. Рівність чи формальна рівність полягає в однакових можливостях, реалізація яких залежить від таланту, розуму та підприємливості кожної людини. Принцип рівності означає, що кожний із конкурсанти має рівні можливості доступу до державної служби, однак вакантну посаду займе той, хто покаже свій найвищий освітній і кваліфікаційний рівень [7].

Принцип рівноправності складається з двох складових: однакового доступу до державної служби та рівних умов її проходження. Принцип об'єктивності й неупередженості оцінки під час проведення конкурсу є одним з основних принципів цієї діяльності. Його значення полягає в тому, що рішення за конкурсом ухвалюється з огляду лише на положення, закріплені в законодавстві, тим самим виключається будь-який вплив на ухвалення рішення конкурсною комісією. Принцип змагальності є найбільш значущим у процесуальному аспекті. Змагання складає основу конкурсного способу заміщення. Принцип ефективності чи неформальності полягає в тому, що державний орган має діяти своєчасно, не формалізувати процедуру конкурсу, а також використовувати найдоцільніші та найпростіші засоби для досягнення основної мети – виявлення найбільш достойного кандидата. Принцип оперативності полягає в тому, що всі строки, які застосовуються в конкурсній процедурі, не повинні затягуватись [7].

На наше переконання, О.П. Єфремова надала найбільш повну й усебічну характеристику процесу відбору та призначення державних службовців.

Висновки. Викладене дає можливість сформулювати загальні та спеціальні принципи призначення суддів в Україні в адміністративному аспекті.

До загальних принципів відбору й призначення суддів належать принципи верховенства права та правового закону, патріотизму, гласності, відкритості й публічності, політичної нейтральності та забезпечення рівного доступу всіх, хто відповідає формальним вимогам, до участі в конкурсі.

Спеціальними принципами відбору та призначення суддів є такі: а) пропорційності представництва діючих суддів під час формування органів, які здійснюють відбір і призначення суддів; б) колегіальності в прийнятті рішень комісії; в) професіоналізму й компетентності щодо володіння претендентами високим рівнем знань і навичок щодо здійснення правосуддя; г) чесності кандидата на посаду судді; ґ) конкурсності під час відбору суддів (це означає, що комісія відбирає на посади суддів не просто осіб, які формально можуть здійснювати судочинство, а кращих із кращих); д) оперативності (усі строки, які застосовуються в конкурсній процедурі, не повинні затягуватись).

Отже, адміністративними принципами призначення суддів в Україні є об'єктивно зумовлені засади, на яких базується діяльність суб'єктів публічної адміністрації щодо відбору та призначення суддів на загальних засадах верховенства права й правового закону, патріотизму, гласності, відкритості та публічності, політичної нейтральності, забезпечення рівного доступу всіх, хто відповідає формальним вимогам, до участі в конкурсі, спеціальних положень щодо пропорційності представництва діючих суддів під час формування органів, які здійснюють відбір і призначення суддів, професіоналізму й компетентності щодо володіння претендентами високим рівнем знань і навичок, чесності кандидата під час відбору та оперативності.

Список використаних джерел:

1. Популярна юридична енциклопедія / В.К. Гіжевський, В.В. Головченко, В.С. Ковальський та ін. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 528 с.
2. Адміністративне право України. Академічний курс : [підручник] : у 2 т. / В.В. Галунько, В.І. Олефір, Ю.В. Гридасов, А.А. Іванишук, С.О. Короед. – Херсон : ХМД, 2013– . – Т. 1 : Загальне адміністративне право. – 2013. – 356 с.
3. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 7 липня 2010 р. № 2453-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41–45. – С. 1468. – Ст. 529.
4. Про Вищу раду юстиції : Закон України від 15 січня 1998 р. № 22 // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 25. – Ст. 146.
5. Регламент Вищої кваліфікаційної комісії суддів України : Рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 8 червня 2011 р. № 1802/зп-11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vkksu.gov.ua/ua/about/reglament-vkks-ukraini>.
6. Про державну службу : проект Закону України від 30 березня 2015 р. № 2490 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54571.
7. Єфремова О.П. Принципи здійснення конкурсу в державній службі України / О.П. Єфремова // Академія муніципального управління. – 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=237>.

УДК 342.9+355

САУНІН Р.Д.

**МЕЖІ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ ФІЗИЧНОГО ВПЛИВУ
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ –
«СИЛОВОЇ СТРУКТУРИ» ДЕРЖАВИ**

Розглянуто нормативно-правову базу чинного законодавства щодо меж застосування заходів фізичного впливу військовослужбовцями Національної гвардії України. На основі аналізу норм чинного законодавства та праць учених розглянуто теоретичні проблеми визначення поняття «заходи фізичного впливу». Встановлено співвідношення понять «заходи фізичного впливу» й «фізична сила». Окреслено межі застосування цих заходів військовослужбовцями Національної гвардії України – «силової структури» держави.

Ключові слова: сила, фізична сила, заходи фізичного впливу, силові структури, воєнна організація держави, Національна гвардія України.

Рассмотрена нормативно-правовая база действующего законодательства относительно границ применения мер физического воздействия военнослужащими Национальной гвардии Украины. На основе анализа норм действующего законодательства и работ ученых рассмотрены теоретические проблемы определения понятия «меры физического воздействия». Установлено соотношение понятий «меры физического воздействия» и «физическая сила». Определены границы применения этих мер военнослужащими Национальной гвардии Украины – «силовой структуры» государства.

Ключевые слова: сила, физическая сила, меры физического воздействия, силовые структуры, военная организация государства, Национальная гвардия Украины.

© САУНІН Р.Д. – викладач кафедри тактичної підготовки військ факультету підготовки фахівців для Національної гвардії України (Національна академія внутрішніх справ)

Considered regulatory framework applicable law on the limits of application of physical force servicemen of the National Guard of Ukraine. Based on the analysis of the current legislation and works of scientists the theoretical problem of defining the concept of “measures of physical restraint”. The correlation between the concepts of “measures of physical influence” and “physical strength”. Outlined the scope of application of these measures servicemen of the National Guard of Ukraine – “power structure” of the state.

Key words: *strength, physical strength, physical restraint measures, law enforcement agencies, military organization of the state, National Guard of Ukraine.*

Вступ. Тимчасова окупація частини території України, ведення бойових дій на її Сході під час проведення антитерористичної операції ставлять перед українським народом і державою нові виклики. Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності, забезпечення державної безпеки й захист державного кордону України потребують вирішення багатьох актуальних проблем службово-бойової діяльності Національної гвардії України (далі – НГУ), зокрема встановлення сутності поняття «заходи фізичного впливу», окреслення меж застосування заходів фізичного впливу військовослужбовцями НГУ під час службово-бойової діяльності.

Стан дослідження. Проблема меж застосування заходів фізичного впливу військовослужбовцями НГУ приділяли увагу такі дослідники, як Т.О. Коломоєць, А.Т. Комзюк, А.М. Куліш, П.А. Михайлішин, Б.М. Ринажевський, О.Ф. Скакун, А.В. Солонар, О.С. Фролов, О.М. Шмаков та інші. Проте зазначені вчені розкривали не межі застосування заходів фізичного впливу військовослужбовцями НГУ, а досліджували більш широкі, спеціальні або суміжні актуальні питання. Варто констатувати, що проблема меж застосування заходів фізичного впливу військовослужбовцями НГУ досліджена вітчизняною наукою поверхнево, безсистемно й потребує ґрунтовного теоретичного опрацювання.

Постановка завдання. Мета статті – на основі аналізу відповідних нормативно-правових актів, праць учених та інших джерел з’ясувати сутність поняття «заходи фізичного впливу», окреслити межі застосування заходів фізичного впливу військовослужбовцями НГУ під час службово-бойової діяльності.

Результати дослідження. З огляду на положення теорії держави та права військова служба (поряд із воєнізованою) належить до мілітаризованого виду державної служби [1].

Незважаючи на те, що нормативно-правові акти України не містять визначення поняття «силові структури», деякі вчені (А.М. Куліш, А.В. Солонар, П.А. Михайлішин) дійшли висновку, що під силовими структурами необхідно розуміти оснащений зброєю, а також спеціальними засобами забезпечення ведення бою правоохоронний орган, наділений низкою повноважень на застосування сили (легального примусу), у тому числі під час участі в бойових діях, який володіє спеціальними знаннями, навичками та вміннями з питань ведення збройного протистояння, а також відвернення збройної агресії [2].

Інші дослідники (В.В. Замніус, Д.С. Ковриженко, Д.М. Котляр) вважають, що воєнна організація держави або силові структури – система державних органів та інституцій, які мають повноваження й засоби для захисту України та її населення від злочинності, військових посягань ззовні, підривної діяльності іноземних держав та організацій, катастроф, стихійних лих, небезпечних соціальних конфліктів, епідемій та інших загроз, у тому числі силовими методами. До силових структур належать Збройні Сили України, органи й підрозділи Міністерства внутрішніх справ України, внутрішні війська, Служба безпеки України, Прикордонні війська України, військові підрозділи Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та в справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи, а також інші воєнізовані та збройні формування, утворені відповідно до Конституції України [3].

Тотожність понять «воєнна організація держави» та «силові структури» є суперечливою, оскільки Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 р.

№ 964-IV встановлює, що воєнна організація держави – сукупність органів державної влади, військових формувань, утворених відповідно до законів України, діяльність яких перебуває під демократичним цивільним контролем із боку суспільства й безпосередньо спрямована на захист національних інтересів України від зовнішніх і внутрішніх загроз [4, с. 38].

На нашу думку, оскільки Національна гвардія України є військовим формуванням із правоохоронними функціями, у межах нашого дослідження ми можемо вважати її, по-перше, частиною воєнної організації держави, по-друге, «силовою структурою» держави.

Загалом сила – це здатність живих істот напруженням м'язів робити фізичні рухи, виконувати різні дії; фізична енергія людини, тварини. Вплив – дія, яку певна особа, предмет або явище виявляє щодо іншої особи чи предмета [5].

На думку О.М. Шмакова, фізична сила – це фізичні дії посадових осіб, засновані на законодавстві України, які не супроводжуються застосуванням спеціальних засобів, зброї, бойової та спеціальної техніки, спрямовані проти людей, тварин, предметів і механізмів, супроводжуються заподіянням болю, шкоди здоров'ю або настанням смерті людей і тварин, руйнуванням, пошкодженням предметів і механізмів або тимчасовим їх вилученням, обмеженням тілесної недоторканості людей, тварин, їх дій, переміщенням або розпорядженням предметами, речовинами й механізмами [6, с. 315].

Наказ Адміністрації Державної прикордонної служби України «Про затвердження Інструкції про застосування зброї, бойової техніки, озброєння кораблів (катерів), літаків і вертольотів Державної прикордонної служби України, спеціальних засобів та заходів фізичного впливу під час охорони державного кордону та виключної (морської) економічної зони України» від 21 жовтня 2003 р. № 200 містить таке визначення: заходи фізичного впливу – дії, що виявляються в застосуванні мускульної сили й механічного впливу на будь-який орган, частину тіла або весь організм правопорушника без допомоги спеціальних засобів і зброї [7, с. 172].

Постанова правління Національного банку України «Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України» від 17 серпня 2011 р. містить невелике уточнення: заходи фізичного впливу – дії, що виявляються в застосуванні мускульної сили й механічного впливу на будь-який орган, частину тіла або весь організм правопорушника без допомоги спеціальних засобів активної оборони, щоб припинити правопорушення, затримати правопорушника та відвести небезпеку, що загрожує життю та здоров'ю [8, с. 101].

У деяких законодавчих актах, наприклад у Законі України «Про міліцію» від 20 грудня 1990 р. № 565-XII та в Законі України «Про Національну гвардію України» від 13 березня 2014 р. № 876-VII, зазначено, що заходи фізичного впливу – це, зокрема, прийоми рукопашного бою [9, с. 1216; 19, с. 95].

З іншого боку, А.Т. Комзюк, аналізуючи ст. 11 Закону України «Про міліцію» та враховуючи ознаки адміністративно-примусових заходів, відносить до них, зокрема, застосування заходів фізичного впливу. Учений включає застосування заходів фізичного впливу до заходів адміністративного припинення – засобів примусового переривання (припинення) протиправних діянь і відносить їх до спеціальних припиняючих заходів (заходів припинення спеціального призначення), що входять до групи самостійних (оперативних) [10, с. 37–45, 124, 129].

Заслуговує на увагу й думка А.Т. Комзюка щодо створення об'єднаної норми, що визначає повноваження щодо застосування заходів адміністративного примусу замість існуючих більш вузьких норм про застосування фізичного впливу. До засобів фізичного впливу він відносить прийоми рукопашного бою, різні види єдиноборств (самбо, дзюдо, карате, кунг-фу, тхеквондо, айкідо, вільну боротьбу, бокс, кікбоксінг тощо), тобто всі засоби безпосереднього, так би мовити, «мускульного» впливу на супротивника. Мета нейтралізації супротивника досягається шляхом виконання ударів, блоків, кидків, больових прийомів, душень, захватів, утримань тощо [10, с. 37, 298].

Крім цього, Т.О. Коломоець адміністративно-примусові заходи, пов'язані з правопорушеннями, розподіляє, зокрема, на заходи адміністративного припинення, до яких відносить застосування фізичної сили [11, с. 23].

Б.М. Ринажевський зазначає, що заходи фізичного впливу – це примусові заходи, які відповідно до закону можуть використовувати військовослужбовці під час виконавчо-розпорядчої діяльності та які належать до винятково спеціальних заходів адміністративного впливу [12].

Проаналізувавши поняття заходів фізичного впливу, необхідно з'ясувати сутність їх застосування.

На думку О.С. Фролова, у певному розумінні застосування сили – це застосування, зокрема, заходів фізичного впливу. Учений виокремлює вертикальну родо-видову серію «державний примус → адміністративний примус → заходи адміністративного припинення → застосування заходів фізичного впливу». Він доходить висновку, що поняття «застосування сили (а значить, і заходів фізичного впливу – Р. С.) у внутрішніх справах держави» є сутнісним проявом правового (узакононого) фізичного примусу з боку держави (в особі уповноважених на те органів і посадових осіб) стосовно осіб з делінквентною поведінкою за допомогою комплексного інструментарію (вогнепальна зброя, спеціальні засоби, заходи фізичного впливу) з метою припинення правопорушення [13].

У ст. 60 Закону України «Про Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України» від 24 березня 1999 р. № 550-XIV (ч. 1 «Гарнізонна служба») дає таке визначення: застосування заходів фізичного впливу – крайній захід, який допускається у виняткових випадках і в порядку, визначеному в Статуті гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України та Статуті внутрішньої служби Збройних Сил України. Варто зауважити, що деякі посадові особи (особовий склад варті) застосовують «фізичну силу», а не «заходи фізичного впливу» [14].

Загалом військовослужбовці Національної гвардії України мають право застосовувати заходи фізичного впливу в порядку та у випадках, передбачених Законом України «Про Національну гвардію України», а під час несення внутрішньої й вартової служб – Статутом внутрішньої служби та Статутом гарнізонної й вартової служб Збройних Сил України [9, с. 1216].

Зауважимо, що Закон України «Про Національну гвардію України» від 13 березня 2014 р. № 876-VII безпосередньо містить межі застосування заходів фізичного впливу військовослужбовцями Національної гвардії України, на відміну від Закону України «Про внутрішні війська Міністерства внутрішніх справ України» від 26 березня 1992 р. № 2235-XII (втратив чинність), який у цьому аспекті посилається на інші акти законодавства України [15].

Так, відповідно до ст. ст. 20–23 Закону України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України», дія яких поширюються на всі військові формування, створені відповідно до законів України, зокрема на НГУ, військовослужбовці під час виконання службових обов'язків мають право застосовувати заходи фізичного впливу в порядку, встановленому законодавством. Застосування заходів фізичного впливу допускається, якщо інші заходи виявилися неефективними або якщо через обставини застосування інших заходів є неможливим. Військовослужбовці мають право застосовувати засоби фізичного впливу особисто або в складі підрозділу для захисту свого здоров'я й життя, а також здоров'я й життя інших військовослужбовців і цивільних осіб від нападу, якщо іншими способами й засобами захистити їх у такій ситуації неможливо; для затримання особи, яку застали під час вчинення тяжкого злочину та яка намагається втекти або яка чинить збройний опір, намагається втекти з-під варті, а також для затримання озброєної особи, яка загрожує застосуванням зброї та інших засобів, що становить загрозу для життя та здоров'я військовослужбовця чи інших осіб; для відбиття нападу на об'єкти, що охороняються військовослужбовцями, а також для звільнення цих об'єктів у разі захоплення; у разі спроби насильного заволодіння зброєю, бойовою та іншою технікою, якщо іншими способами й засобами неможливо припинити цю спробу [16].

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності військовослужбовців, надання командирам додаткових прав та покладення обов'язків в особливий період» від 5 лютого 2015 р. № 158-VIII розширив межі застосування заходів фізичного впливу. Так, командир (начальник) в умовах особливого

періоду, у тому числі в умовах воєнного стану чи бойовій обстановці, з метою затримання військовослужбовця, який вчиняє діяння, що підпадає під ознаки злочину, пов'язаного з непокорю, опором чи погрозою начальнику, застосуванням насильства, самовільним залишенням бойових позицій і визначених місць дислокації військових частин (підрозділів) у районах виконання бойових завдань, отримав право особисто застосовувати заходи фізичного впливу без спричинення шкоди здоров'ю військовослужбовця, достатні для припинення протиправних дій. Якщо дозволяють обставини, командир (начальник) перед застосуванням заходів фізичного впливу повинен голосом чи пострілом угору попередити про це особу, проти якої можуть бути застосовані такі заходи [17, с. 740].

Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України (дія якого аналогічна дії Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України) визначає межі застосування заходів фізичного впливу посадових осіб у двох випадках: під час виконання службово-бойових завдань гарнізонної служби та під час виконання службово-бойових завдань вартової служби.

У першому випадку встановлюється, що начальник патруля має право особисто застосовувати заходи фізичного впливу чи віддати патрульним наказ застосовувати їх лише за таких обставин: для захисту військовослужбовців та за потреби цивільних осіб від нападу, що загрожує їхньому життю та здоров'ю, якщо іншими способами захистити їх неможливо; для відбиття групового або збройного нападу на патруль, якщо життю або здоров'ю начальника патруля чи патрульних загрожує безпосередня небезпека; під час затримання особи, яка чинить збройний опір, або озброєної особи, яка погрожує застосуванням зброї й інших предметів, небезпечних для життя та здоров'я, або особи, яка намагається втекти з-під варти, якщо іншого способу затримати її немає. У разі якщо дозволяють обставини, начальник патруля перед застосуванням заходів фізичного впливу повинен голосом чи пострілом угору попередити про це особу, проти якої мають бути застосовані ці заходи [14].

Необхідно зауважити, що відповідно до п. 1.8 Наказу начальника Головного управління – командувача внутрішніх військ МВС України «Про затвердження Тимчасового положення про організацію служби спеціальних моторизованих військових частин міліції, військових частин спеціального призначення та підрозділів оперативного призначення внутрішніх військ МВС України» від 5 липня 2005 р. № 521, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 1 серпня 2005 р. за № 835/11115, заборонялося залучати особовий склад військових частин до виконання планових завдань гарнізонної служби [18, с. 550].

У другому випадку, відповідно до ст. ст. 195–197, 202, 223, 241, 244 Закону України від 24 березня 1999 р. № 550-XIV застосуванню фізичної сили, якщо дозволяють обставини, мають передувати попередження про намір їх використання. Без попередження фізичну силу можуть застосовувати в разі виникнення загрози життю або здоров'ю військовослужбовців, нападу на чатового, на об'єкти, які охороняють, вартові приміщення або зміну, що прямує до постів (із постів). За неможливості уникнення застосування сили це не повинно перевищувати міри, необхідної для виконання покладених на чатових обов'язків. У разі заподіяння чатовими шкоди особовий склад варти забезпечує в найкоротший строк подання потрібної допомоги потерпілим. Про застосування фізичної сили чатовий або розвідний негайно доповідає начальникові варти, а начальник варти – черговому варт (черговому військової частини). Перевищення повноважень у застосуванні сили має наслідком відповідальність, встановлену законом України [14].

Проаналізувавши законодавство, яке поширюється на всі військові формування, створені відповідно до законів України, треба дослідити нормативні документи, які регулюють відносини, притаманні саме НГУ.

Так, відповідно до ст. 13 Закону України «Про Національну гвардію України» в разі залучення до виконання завдань з охорони громадського порядку на військовослужбовців Національної гвардії України поширюються права й обов'язки, передбачені Законом України «Про міліцію», у тому числі, очевидно, щодо застосування заходів фізичного впливу [9, с. 1216].

Крім того, наказ начальника Головного управління – командувача внутрішніх військ МВС України від 5 липня 2005 р. № 521 прямо вказує на те, що під час виконання завдань з охорони громадського порядку, громадської безпеки та боротьби зі злочинністю військовослужбовці спеціальних моторизованих військових частин міліції, військових частин спеціального призначення й підрозділів оперативного призначення (на основі яких формувалися підрозділи НГУ) мають право застосовувати заходи фізичного впливу на підставах і в порядку, передбачених Законом України «Про міліцію» та актами Кабінету Міністрів України [18, с. 550].

Інакше кажучи, військовослужбовці НГУ в разі залучення до виконання завдань з охорони громадського порядку мають право застосовувати заходи фізичного впливу, у тому числі прийоми рукопашного бою, для припинення правопорушень, подолання протидії законним вимогам міліції, яка здійснюється із застосуванням сили щодо працівників міліції або інших осіб, якщо інші способи були застосовані та не забезпечили виконання покладених на міліцію обов'язків. Застосуванню сили (очевидно, у тому числі заходів фізичного впливу) повинно передувати попередження про намір їх використання, якщо дозволяють обставини. Без попередження фізична сила може застосовуватися, якщо виникла безпосередня загроза життю або здоров'ю громадян чи працівників міліції, а також у районі проведення антитерористичної операції. Забороняється застосовувати заходи фізичного впливу до жінок із явними ознаками вагітності, осіб похилого віку або з вираженими ознаками інвалідності та малолітніх, окрім випадків вчинення ними групового нападу, що загрожує життю та здоров'ю людей, працівників міліції, або збройного нападу чи збройного опору. У разі неможливості уникнути застосування сили вона не повинна перевищувати міри, необхідної для виконання покладених на міліцію обов'язків і має зводитись до мінімуму можливості завдання шкоди здоров'ю правопорушників та інших громадян. Під час завдання шкоди міліція забезпечує подання необхідної допомоги потерпілим у найкоротший строк. Про застосування заходів фізичного впливу, а також про будь-які ушкодження або смерть, які спричинені особою внаслідок застосування працівником міліції заходів фізичного впливу, працівник міліції негайно письмово доводить до відома безпосереднього начальника для сповіщення прокурорів. Перевищення повноважень із застосування сили тягне за собою відповідальність, встановлену законом [19, с. 95].

Застосування фізичної сили під час охорони об'єктів і конвоювання регулюються Статутом бойової служби військ внутрішньої та конвойної охорони, затвердженим Постановою Кабінетом міністрів України «Про затвердження статутів військ внутрішньої та конвойної охорони» від 10 листопада 1994 р. № 761-22. Відповідно до п. п. 33–34 цього керівного документа фізична сила застосовується особовим складом під час виконання службово-бойових завдань з охорони виправно-трудових установ і конвоювання осіб, які перебувають під охороною, у виняткових випадках, коли іншими засобами виконати завдання неможливо; перед застосуванням фізичної сили повинно бути попередження про намір її використання. Без попередження фізична сила застосовується в разі явного нападу на охоронюваний об'єкт, підрозділ, вартове приміщення, чатового та інших осіб варту (військового наряду); у разі нападу осіб, позбавлених волі, або вчинення ними зловмисних дій, які безпосередньо загрожують життю та здоров'ю особового складу військ, органів внутрішніх справ, працівників суду та прокуратури, що виконують свої службові обов'язки; під час затримання злочинця (порушника), який чинить збройний опір; у разі втечі засудженого з-під охорони вночі або в інших випадках поганої видимості. Забороняється застосовувати заходи фізичного впливу в разі втечі з-під охорони та затримання жінок із явними ознаками вагітності, малолітніх, осіб похилого віку з вираженими знаками інвалідності, крім випадків скоєння ними групового нападу, що загрожує життю чи здоров'ю сторонніх осіб, особового складу військ, органів внутрішніх справ, працівників суду та прокуратури, або в разі збройного нападу чи збройного опору з їхнього боку; коли можуть постраждати сторонні особи; у напрямі розташування вогне небезпечних або вибухонебезпечних складів (сховищ). Особам, здоров'ю яких було заподіяно шкоду внаслідок застосування сили, надається медична допомога [20].

Висновки. Отже, поняття «заходи фізичного впливу» майже не піддається формалізації, думки вчених досить неоднозначні щодо визначення його дефініції. Терміни «заходи фізичного впливу» та «фізична сила» є еквівалентними, проте перший використовується частіше, тому, на нашу думку, ним варто замінити термін «фізична сила» для уникнення можливих непорозумінь. Межі застосування заходів фізичного впливу варіюються залежно від виду службово-бойової діяльності, часу (особливого періоду) та посадових осіб – військовослужбовців НГУ. Застосування військовослужбовцями Національної гвардії України заходів фізичного впливу регулюється низкою нормативно-правових актів. Існує нагальна потреба уніфікації й зосередження в єдиному кодифікованому акті всіх засад застосування заходів фізичного впливу військовослужбовцями НГУ під час виконання службово-бойових завдань. Застосування заходів фізичного впливу військовослужбовцями НГУ під час виконання службово-бойових завдань – це крайній примусовий спеціальний захід для припинення протиправних діянь у вигляді застосування мускульної сили без допомоги спеціальних засобів, вогнепальної зброї, озброєння й бойової техніки.

Список використаних джерел:

1. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : [підручник] / О.Ф. Скакун. – пер. з рос. – Х. : Консум, 2001. – 656 с.
2. Куліш А.М. Поняття та правове регулювання діяльності силових структур системи правоохоронних органів України в сучасних умовах / А.М. Куліш, А.В. Солонар, П.А. Михайлішин // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2014. – Вип. 5. – Т. 2. – С. 24–27.
3. Орієнтири виборця 2002 р. : [довідник] / В.В. Замніус, Д.С. Ковриженко, Д.М. Котляр та ін. – К. : Міленіум, 2002. – 308 с.
4. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 червня 2003 р. № 964-IV (станом на 1 серпня 2015 р.) / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.
5. Словник української мови : у 11 т. / за ред. І.К. Білодіда ; Інститут мовознавства АН УРСР. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrlit.org/slovnyk/slovnyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh.
6. Словник офіцера внутрішніх військ з воєнно-наукових питань / за ред. О.М. Шмакова. – Х. : Військ. ін-т ВВ МВС України, 2005. – 362 с.
7. Про затвердження Інструкції про застосування зброї, бойової техніки, озброєння кораблів (катерів), літаків і вертольотів Державної прикордонної служби України, спеціальних засобів та заходів фізичного впливу під час охорони державного кордону та виключної (морської) економічної зони України : Наказ Адміністрації Державної прикордонної служби України від 21 жовтня 2003 р. № 200 (станом на 1 серпня 2015 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0963-03>.
8. Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України : Постанова правління Національного банку України від 17 серпня 2011 р. (станом на 1 серпня 2015 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0480500-15>.
9. Про Національну гвардію України : Закон України від 13 березня 2014 р. № 876-VII (станом на 1 серпня 2015 р.) / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 17. – Ст. 594.
10. Комзюк А.Т. Заходи адміністративного примусу в правоохоронній діяльності міліції: поняття, види та організаційно-правові питання реалізації : [монографія] / А.Т. Комзюк ; за ред. О.М. Бандурки. – Х. : Видавництво Національного ун-ту внутрішніх справ, 2002. – 355 с.
11. Коломоець Т.О. Адміністративний примус у публічному праві України: теорія, досвід та практика реалізації : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Т.О. Коломоець. ; Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2005. – 43 с.

12. Ринажевський Б.М. Адміністративно-правове регулювання діяльності військової служби правопорядку у Збройних Силах України : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Б.М. Ринажевський ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2010. – 35 с.

13. Фролов О.С. Проблеми правового регулювання і практики застосування вогнепальної зброї, спеціальних засобів та заходів фізичного впливу працівниками органів внутрішніх справ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / О.С. Фролов ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2000. – 16 с.

14. Про Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України : Закон України від 24 березня 1999 р. № 550-XIV (станом на 1 серпня 2015 р.) / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 22–23. – Ст. 196.

15. Про внутрішні війська Міністерства внутрішніх справ України : Закон України від 26 березня 1992 р. № 2235-XII (станом на 1 серпня 2015 р.) / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 29. – Ст. 594.

16. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України : Закон України від 24 березня 1999 р. № 548-XIV (станом на 1 серпня 2015 р.) / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 22–23. – Ст. 194.

17. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності військовослужбовців, надання командирам додаткових прав та покладення обов'язків в особливий період : Закон від 5 лютого 2015 р. № 158-VIII (станом на 1 серпня 2015 р.) / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 13. – Ст. 92.

18. Про затвердження Тимчасового положення про організацію служби спеціальних моторизованих військових частин міліції, військових частин спеціального призначення та підрозділів оперативного призначення внутрішніх військ МВС України : Наказ Начальника Головного управління – командувача внутрішніх військ МВС України від 5 липня 2005 р. № 521 (станом на 1 серпня 2015 р.) / Верховна Рада України // Офіційний вісник України. – 2005. – № 31. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0835-05>.

19. Про міліцію : Закон України від 20 грудня 1990 р. 565-XII (станом на 1 серпня 2015 р.) / Верховна Рада УРСР // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 4. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T056500.html.

20. Про затвердження статутів військ внутрішньої та конвойної охорони : Постанова Кабінету Міністрів України від 10 листопада 1994 р. № 761-22 (станом на 1 серпня 2015 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.

ЗМІСТ

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО

АКСЮТІНА А.В. ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРОВЕДЕННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ ПРОДЮСЕРСЬКИХ ДОГОВОРІВ.....	3
БАРАНОВА В.О. КОРЕКЦІЙНІ ПРОГРАМИ ЯК ЗАСІБ ОРГАНІЗАЦІЇ КОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ З ОСОБАМИ, ЯКІ ВЧИНILI НАСИЛЬСТВО В СІМ'Ї.....	8
БОБРИК В.І. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ СТРУКТУРИ ЦИВІЛІСТИЧНОГО СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ.....	13
ДАДЕРКО Л.Ф. ПРАВОВИЙ РЕЖИМ КОМЕРЦІЙНОЇ ТАЄМНИЦІ В УКРАЇНІ.....	18
КОРОЄД С.О. ДО ПИТАННЯ ПРО НОВУ КОНЦЕПЦІЮ ПОНЯТТЯ ПОЗОВУ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ.....	24
СВИСТУН Л.Я. РОЗМЕЖУВАННЯ ДОГОВІРНОЇ ТА ДЕЛІКТНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СФЕРІ НАДАННЯ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ.....	28

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ДРОЗД О.Ю. ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В УКРАЇНІ.....	35
ЗОЛОТУХІНА Л.О. РОЛЬ КОЛЕКТИВНО-ДОГОВІРНОГО РЕГУЛЮВАННЯ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ІНТЕРЕСІВ СТОРІН ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИН.....	40
ІЗУЇТА П.О. ФОРМИ Й МЕТОДИ КОНТРОЛЮ ТА НАГЛЯДУ ЗА ДОТРИМАННЯМ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ОХОРОНУ ПРАЦІ.....	46
ОБУШЕНКО Н.М. СУТНІСТЬ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЙОГО ОСНОВНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ.....	52

***АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО***

БЕЗПАЛОВА О.І. ОРГАНИ СУДОВОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ ЯК ОДИН ІЗ СУБ'ЄКТІВ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВООХОРОННОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ.....	58
БОРОВКОВ Р.О. ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ОХОРОНИ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА МОБІЛЬНІ ТЕЛЕФОНИ.....	65
БРАТКОВ С.І., ГОРБУНОВА О.Ю. ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ В ОРГАНАХ ВНУТРІШНІХ СПРАВ.....	70
ГАЛУНЬКО В.В. ПРАВОВИЙ СТАН І НАПРЯМИ ЗАКОНОДАВЧОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ ВИДОБУТКУ БУРШТИНУ В УКРАЇНІ.....	75

ГУЛАК О.В. ІНСТИТУЦІЙНІ СКЛАДОВІ ВИЗНАЧЕННЯ ВЕКТОРА РУХУ КРАЇНИ.....	81
КВІТКА Я.М. ОРГАНИ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ЯК СУБ'ЄКТ ПРОТИДІЇ НАСИЛЬСТВУ В СІМ'Ї.....	85
МУРАШИН О.Г. УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ В КОНТЕКСТІ ПРОВЕДЕННЯ ПРАВОВОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ.....	90
ОЛЕФІР В.І. СУДОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ГРОМАДЯН У СФЕРІ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН: ПРОБЛЕМИ ЕФЕКТИВНОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА.....	94
ОЛІЙНИК О.О. СУЧАСНИЙ ТЕОРЕТИЧНИЙ ВИМІР ПРИНЦИПІВ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	101
РИБАС А.В. АДМІНІСТРАТИВНІ ПРИНЦИПИ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ СУДДІВ.....	108
САУНІН Р.Д. МЕЖІ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ ФІЗИЧНОГО ВПЛИВУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ – «СИЛОВОЇ СТРУКТУРИ» ДЕРЖАВИ.....	112

НАУКОВИЙ ВІСНИК ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Випуск 1, 2015

Відповідальний за випуск – В.В. Галунько

Науковий редактор – О.Ю. Дрозд

Коректори: А.О. Новікова, Н.В. Пірог

Комп'ютерне верстання – Н.С. Кузнєцова

Підписано до друку 18.09.2015. Формат 70х100/16.

Обл.-вид. арк. 11,01. Ум.-друк. арк. 14,19.

Наклад 300 прим. Зам. № 0810-15.

Надруковано: ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4392 від 20.08.2012

Україна, м. Херсон, 73034, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105.

Тел. (0552) 39-95-80

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua